

**İKİ KUTUPLU SİSTEMDE SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER IŞIĞINDA TÜRK DIŞ  
POLİTİKASINDA İÇ FAKTÖR DIŞ FAKTÖR ÖNCELİĞİ TARTIŞMASI**

**FURKAN KUM**

**YÜKSEK LİSANS**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**DANIŞMAN**

**DOÇ. DR. GÖKMEN KILIÇOĞLU**

**DÜZCE, 2024**



**İKİ KUTUPLU SİSTEMDE SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER IŞIĞINDA TÜRK DIŞ  
POLİTİKASINDA İÇ FAKTÖR DIŞ FAKTÖR ÖNCELİĞİ TARTIŞMASI**

**FURKAN KUM**

**YÜKSEK LİSANS**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**DANIŞMAN**

**DOÇ. DR. GÖKMEN KILIÇOĞLU**

**DÜZCE, 2024**

**T.C.**  
**DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**  
**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**İKİ KUTUPLU SİSTEMDE SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER İŞİĞİNDA TÜRK DİŞ  
POLİTİKASINDA İÇ FAKTÖR DİŞ FAKTÖR ÖNCELİĞİ TARTIŞMASI**

Furkan KUM tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana bilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

**Tez Danışmanı**

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Düzce Üniversitesi

**Jüri Üyeleri**

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz CANKARA

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi:18/01/2024

## BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

18 Ocak 2024

FURKAN KUM



## TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans öğrenimimde ve bu tezin hazırlanmasında gösterdiği her türlü destek ve yardımdan dolayı çok değerli hocam Doç. Dr. Gökmen Kılıçoğlu'na en içten dileklerle teşekkür ederim.

Bu çalışma boyunca yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen, her türlü zorlukta yanımda olan, bugünlere gelmemde en büyük emeğe sahip olan, haklarını asla ödeyemeyeceğim, hayattaki en büyük şansım, canım annem Nurcan Kum ve babam Fikret Kum'a, hayatım boyunca her zaman yol gösterici olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen abim Rıdvan Kum ve sevgili eői Kübra Kum'a, bana amcalık duygusunu tattıran, hayatım boyunca örnek olmak istediğim sevgili yeğenim Piraye Ada Kum'a ve tez çalışması konusunda inançlarını yitirmeyen, desteklerini her zaman hissettiğim arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

**18 Ocak 2024**

**FURKAN KUM**

## İÇİNDEKİLER

<b>TABLolar LİSTESİ</b> .....	vii
<b>KISALTMALAR</b> .....	ix
<b>ÖZET</b> .....	x
<b>ABSTRACT</b> .....	xi
<b>GİRİŞ</b> .....	12
<b>1. İÇ FAKTÖR DİŞ FAKTÖR ÖNCELİĞİ TARTIŞMASI</b> .....	6
<b>1.1. TEORİK TARTIŞMA</b> .....	6
<b>1.2. İÇ FAKTÖRLER</b> .....	9
<b>1.2.1. Ekonomi</b> .....	9
<b>1.2.2. Siyasi Kültür</b> .....	13
<b>1.2.3. Ordu</b> .....	15
<b>1.3. DİŞ FAKTÖR</b> .....	17
<b>1.3.1 Uluslararası Sistem</b> .....	17
<b>2. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ</b> .....	21
<b>2.1. DARBE DÖNEMİ ÖNCESİ İÇ FAKTÖRLER</b> .....	21
<b>2.1.1. Ekonomi</b> .....	21
<b>2.1.2. Siyasi Kültür</b> .....	26
<b>2.1.3. Ordu</b> .....	30
<b>2.2. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ DİŞ FAKTÖRLER</b> .....	33
<b>2.2.1. Uluslararası Sistem</b> .....	33
<b>2.3. DARBE ÖNCESİ DİŞ POLİTİKAYA BİR BAKIŞ</b> .....	34
<b>2.3.1. Kore Savaşı ve NATO'ya Giriş</b> .....	34
<b>2.3.2. ABD ile İlişkiler</b> .....	39
<b>2.3.3. SSCB ile İlişkiler</b> .....	43
<b>2.4. 27 MAYIS 1960 DARBESİ</b> .....	46
<b>2.5.1. Ekonomi</b> .....	48
<b>2.5.2. Siyasi Kültür</b> .....	51
<b>2.5.3. Ordu</b> .....	57
<b>2.6. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ DİŞ FAKTÖRLER</b> .....	60
<b>2.6.1. Uluslararası Sistem</b> .....	60
<b>2.7. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ DİŞ POLİTİKA</b> .....	62
<b>2.7.1. ABD ve NATO ile İlişkiler</b> .....	62

2.7.2. Kıbrıs Sorunu.....	68
2.7.3. SSCB ile İlişkiler.....	74
2.7.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler .....	76
2.8. Bölüm Değerlendirmesi .....	78
<b>3. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ.....</b>	<b>86</b>
3.1. DARBE ÖNCESİ İÇ FAKTÖRLER.....	86
3.1.1. Ekonomi.....	86
3.1.2. Siyasi Kültür .....	90
3.1.3. Ordu.....	100
3.2. DARBE ÖNCESİ DIŞ FAKTÖRLER .....	102
3.2.1. Uluslararası Sistem.....	102
3.3. DARBE ÖNCESİ DIŞ POLİTİKAYA BİR BAKIŞ .....	104
3.3.1. ABD ve NATO ile İlişkiler .....	104
3.3.2. Kıbrıs Sorunu.....	107
3.3.3. SSCB ile İlişkiler .....	112
3.3.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler .....	114
3.4. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ .....	115
3.5. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ İÇ FAKTÖRLER .....	117
3.5.1. Ekonomi.....	117
3.5.2. Siyasi Kültür .....	121
3.5.3. Ordu.....	126
3.6. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ DIŞ FAKTÖR .....	129
3.6.1. Uluslararası Sistem.....	129
3.7. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA .....	131
3.7.1. ABD ve NATO ile İlişkiler .....	131
3.7.2. SSCB ile İlişkiler.....	133
3.7.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler .....	134
3.7.4. Yunanistan ile İlişkiler .....	135
3.8. Bölüm Değerlendirmesi .....	137
<b>4. SONUÇ .....</b>	<b>146</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>150</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>163</b>

## TABLULAR LİSTESİ

### Sayfa No.

Tablo 2.1: 1945-1960 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistikî Göstergeleri.....	21
Tablo 2.2: 1945-1960 Dönemi Enflasyon ve TL Dolar Kuru Göstergeleri.....	22
Tablo 2.3: 1945-1960 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri.....	23
Tablo 2.4: 1961-1970 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistikî Göstergeleri.....	48
Tablo 2.5: 1961-1970 Dönemi Enflasyon ve TL Dolar Kuru Göstergeleri.....	49
Tablo 2.6: 1961-1970 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri.....	49
Tablo 3.1: 1971-1980 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistikî Göstergeleri.....	86
Tablo 3.2: 1971-1980 Dönemi Enflasyon ve TL Dolar Kuru Göstergeleri.....	87
Tablo 3.3: 1971-1980 Dönemi GSMH, İthalat ve İhracat Göstergeleri.....	87
Tablo 3.4: 1981-1990 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistikî Göstergeleri.....	117
Tablo 3.5: 1981-1990 Dönemi Enflasyon Göstergeleri.....	118
Tablo 3.6: 1981-1990 Dönemi TL Dolar Kuru Göstergeleri.....	119
Tablo 3.7: 1981-1990 Dönemi GSMH, İthalat ve İhracat Göstergeleri.....	119

## KISALTMALAR

- ABD: Amerika Birleşik Devletleri (United States of America-USA)
- AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community - EEC)
- ANAP: Anavatan Partisi
- AP: Adalet Partisi
- CENTO: Orta Doğu Paktı (Central Treaty Organization)
- CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
- CIA: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
- DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- DP: Demokrat Parti
- DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
- GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
- KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
- MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
- MGK: Milli Güvenlik Kurulu
- MİSK: Millî Selamet Partisi
- NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
- ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu
- SALT I ve SALT II: Stratejik Silahların Sınırlanması Antlaşmaları (Strategic Arms Limitation Talks)
- SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Union of Soviet Socialist Republics-USSR)
- TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TİP: Türkiye İşçi Partisi
- TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
- TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

## ÖZET

### İKİ KUTUPLU SİSTEMDE SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER IŞIĞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İÇ FAKTÖR DIŞ FAKTÖR ÖNCELİĞİ TARTIŞMASI

Furkan KUM

Düzce Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Şubat 2024, 162 Sayfa

Bu çalışma, iki kutuplu sistemde seçilmiş örnekler ışığında Türk dış politikasında iç faktör dış faktör önceliği tartışması önceliği üzerine odaklanmıştır. Çalışmada öne sürülen temel hipotez, iki kutuplu bir uluslararası sistemde, özellikle SSCB ve ABD'nin egemen olduğu dönemlerde, Türkiye'nin dış politikasının daha çok dış faktörlerden etkilendiği yönündedir. Teorik tartışma olarak iç-dış faktör önceliği tartışması daha geniş bir perspektiften ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında, iç-dış faktör önceliği teorik olarak ele alınmış ve uluslararası sistem kavramıyla beraber dış faktörlerin bileşenleri anlatılmıştır. Bu noktada özellikle Türkiye'nin uluslararası konumunu anlamak için uluslararası sistem kavramı önemli bir bağlam sağlamıştır. Bu da SSCB ve ABD gibi egemen güçlerin Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkilerini anlamak için gereklidir. 1960 yılında gerçekleşen 27 Mayıs Darbesi öncesinde ve sonrasında dönemin Türk dış politika dinamiklerini ele almaktadır. 3. bölümde ise bu dönemdeki iç faktörler arasında ekonomik sıkıntılar, siyasi kutuplaşma ve ordu öne çıkmıştır. Uluslararası alanda ise küresel denge ve sistemin yapısındaki değişimler Türk dış politikasında etkili olmuştur. Darbe sonrası iç faktörlerde ekonomik politikalar, siyasi kültürdeki değişimler ve ordunun rolündeki dönüşümler önemlidir. Uluslararası alandaki etkileşimlerin dönemin seyrini nasıl etkilediği de incelenmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin öncesi ve sonrasındaki dönemin Türk dış politika dinamiklerini de ele alınmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikadaki konumu ve ilişkilerindeki değişiklikler, 12 Eylül 1980 darbe etkileri ve genel değerlendirme göz önüne alındığında, dış politikada hem iç hem de dış faktörler etkindir. Türkiye'nin bu dönemlerde dış politika oluşumlarında dış faktörler daha etkinken, iç faktörler dış faktör olan uluslararası sistemin izin verdiği ölçüde etkin olmuştur. Yapılan bu değerlendirme net bir ayırım gözetmemekle birlikte iç ve dış faktörlerin dönemsel yoğunluğuna göre oluşturulmuştur.

**Anahtar Sözcükler:** Ekonomi, Ordu, Siyasi Kültür, Uluslararası sistem, İki kutuplu sistem

## ABSTRACT

### THE DEBATE ON THE PRIORITY OF INTERNAL FACTOR OVER EXTERNAL FACTOR IN TURKISH FOREIGN POLICY IN THE LIGHT OF SELECTED EXAMPLES IN THE BIPOLAR SYSTEM

Furkan KUM

Düzce University

Graduate School, Department of International Relations

Master Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

February 2024, 162 pages

This study focuses on the priority of internal factor-external factor priority debate in Turkish foreign policy in the light of selected examples in the bipolar system. The main hypothesis put forward in the study is that in a bipolar international system, especially during the periods when the USSR and the USA were dominant, Turkey's foreign policy was more influenced by external factors. As a theoretical debate, the internal-external factor priority debate is analysed from a broader perspective. In the first stage of the study, internal-external factor primacy is theoretically analysed and the components of external factors together with the concept of international system are explained. At this point, the concept of international system provided an important context for understanding Turkey's international position. This is necessary to understand the influence of dominant powers such as the USSR and the USA on Turkey's foreign policy. Chapter 3 deals with the Turkish foreign policy dynamics of the period before and after the 27 May Coup of 1960. In Chapter 3, economic difficulties, political polarisation and the military stand out among the domestic factors during this period. In the international arena, the global balance and changes in the structure of the system have been effective on Turkish foreign policy. Economic policies, changes in political culture and transformations in the role of the military are important domestic factors after the coup. How the interactions in the international arena affected the course of the period is also analysed. Before and after the 12 September 1980 coup d'état, Turkish foreign policy dynamics of the period are also discussed. Considering the changes in Turkey's foreign policy position and relations in this period, the effects of the coup d'état of 12 September 1980 and the general evaluation, both internal and external factors are effective in foreign policy. While external factors were more influential in Turkey's foreign policy formations in these periods, internal factors were effective to the extent permitted by the international system, which is an external factor. Although this evaluation does not make a clear distinction, it is based on the periodical intensity of internal and external factors.

**Keywords:** Economy, Military, Political culture International system, Bipolar system, Political culture

## GİRİŞ

Akademideki genel sınıflandırmalardan biri, çeşitli bilim dallarının dört ana başlık altında toplanmasıdır: temel bilimler, mühendislik bilimleri, sağlık bilimleri ve sosyal bilimler. Sönmezoğlu'na göre; "sosyal bilimler, en çok sağlık bilimlerine benzerlik gösterir. Çünkü her iki bilim dalının temel inceleme birimi insan üzerinedir. Fiziksel dünya yerine insan odaklı oldukları için, her ne kadar farklı gelişmişlik düzeyinde araştırma yöntemleri kullanıyor olsalar da temel olarak biyolojik veya sosyal bilimler insana dayandığından, teori oluşturma veya yasaları belirleme açısından sınırlı imkanları bulunmaktadır." Temel bilimlerde yapılan deneyler, hipotezlerin defalarca tekrarlanmasıyla ortaya konulan yasaları sağlar. Ancak sağlık ve sosyal bilimlerde bu kadar kesin yasalara ulaşmak çok zordur. Örneğin, güneşin her sabah doğması gibi basit bir teorik önerme temel bilimlerde defalarca doğrulanabilirken sağlık veya sosyal bilimlerde ortaya atılan bir önerme kesin bir doğruya sahip olamaz. İnsan odaklı bilimlerde fiziksel dünyada olduğu gibi kesin genellemelere ulaşmak neredeyse imkansızdır.

Uluslararası ilişkiler, görece yeni bir sosyal bilim dalı olarak kavramsal çerçeveler oluşturma çabalarıyla karşı karşıyadır. Bu çabalar, disiplinin karmaşıklığı ve çok boyutluluğu nedeniyle benzer zorluklarla doludur. Uluslararası politika alanındaki teorik çalışmalar, bu karmaşıklığı anlamak ve açıklamak için önemli bir araç olarak görülse de bu alandaki teorik çerçeveler ve oluşturma çabalarının tam kapsamlı faydaları ve sınırları konusunda hala birçok tartışma devam etmektedir. Bunlardan birincisinin oluşturduğu klasik tartışma, algımızın ötesinde var olan objektif bir gerçeklik olup olmadığına odaklanırken, diğeri bilgiyi nasıl elde ettiğimizle ilgilidir. Objektif realitenin varlığı ve sadece algılarımızla sınırlı olan bir subjektif realite arasındaki ayrımı sorgular. İkinci konu ise dünya ile ilgili bilgiyi hangi yöntemlerle edindiğimize bağlıdır (Sönmezoğlu, 2019a, s.2).

Bu çalışmada, belirtilen soru bağlamında uluslararası politika konuları incelenirken, her iki düzlemde de benimsenen pozisyonlar, sadece karşıtlık üzerine odaklanmak yerine

daha geniş bir anlayışı yansıtır. Araştırma, sadece iki zıt görüş arasında değil, daha kapsamlı bir bakış açısından konuları ele alır. Bu çalışmada ele alacağımız soru, iki kutuplu sistemde seçilmiş örnekler ışığında Türk dış politikasında iç faktörlerin mi yoksa dış faktörlerin mi daha etkili olduğudur. Öne sürülen hipotez, orta ya da orta-alt düzeydeki bir ülkenin dış politika yapımında dış faktörlerin, özellikle klasik güç dengesi veya iki kutuplu uluslararası sistemde, iç faktörlere göre daha baskın bir rol oynadığını öne sürmektedir. Ancak, bu önerme kesin bir doğruluğa sahip değildir, koşullara veya araştırma argümanlarına göre değişebilir. Sosyal bilimlerde kesin genellemelere ulaşmanın zorluğu bu çalışma için de geçerlidir.

Dış politikayı etkileyen faktörlerin belirlenmesinde "daha birincil" ifadesi, iç ve dış faktörler arasındaki belirleyicilikte tamamen tek bir unsurun üstünlüğünü değil, bu faktörlerin göreceli etki düzeylerini işaret etmektedir. Bu durum dış politikanın oluşumunda sadece iç veya sadece dış faktörlerin tek başına belirleyici olmadığını ancak her iki faktörün de etkisinin var olduğunu ve önem derecelerinin değişkenlik gösterebileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, dış politika oluşumunda iç ve dış faktörler arasındaki oransal dağılımın, politikanın belirlenmesinde ne kadar etkili olduğunu anlamak önemlidir. Tarihsel olayların anlaşılması, iç ve dış faktörlerin keşişimindeki dinamik ilişkilerle şekillenir. Bu çalışma, Türkiye'nin kritik dönemlerinden biri olan 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbe dönemlerinin öncesindeki ve sonrasındaki dış politika davranışlarını, iç ve dış faktörlerin etkisiyle incelemeyi amaçlamaktadır.

Söz konusu hipotezin irdelenmesi biçiminde şekillenen çalışma başlıca üç alt bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, bir ülkenin dış politikasını belirleyen etkenler arasında iç ve dış faktörlerin öncelikleri üzerine yapılan tartışmalar, uluslararası ilişkilerde teorik bir tartışma konusu olmuştur. Dış politikanın belirlenmesi sürecinde karar vericilerin nasıl kararlar aldığı veya politikaları nasıl şekillendirdiği, her zaman önemli bir tartışma konusu olmuştur. Politika yapıcılar, iç ve dış çevrenin etkisinde kararlar alırken içsel faktörleri de dikkate aldıkları bilinir. Uluslararası ilişkilerde iç-dış politika ayrımının temelinde, bir ülkenin siyasal yapısında "fiziki şiddet kullanma yetkisine sahip otoritenin varlığı" gibi bir kabul yer alır. Bu kabul, uluslararası alanda geçerliliği olmayan bir durum olarak görülür. Ancak bu durum, bir gözlem veya kabul olarak değerlendirildiğinde, iç-dış politika ayrımının anlamını muhafaza edebilir (Sönmezoğlu, 2019a, s.4-5). Bu bölüm,

teorik bir çerçeve sunup, bu tartışmalara odaklanarak iç faktörler ve dış faktör olarak iki ana başlık altında incelenecektir.

Birinci bölümde, iç faktörleri oluşturan ekonomi, siyasi kültür, ordu ve dış faktör olarak uluslararası sistemden bahsedilecektir. Ardından, her dönem öncesindeki iç ve dış faktörlerin incelendiği bölümlere geçilecektir. Bir devletin ekonomik durumu, dünya siyasetinde tamamen özerk hareket etmesini engeller. Hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkeler, dünya ekonomisiyle farklı düzeylerde entegre oldukları için, küresel ekonomide meydana gelen her türlü gelişmeden doğrudan etkilenirler. Bu durum, ülkelerin ekonomi politikalarının ve dış ilişkilerinin, uluslararası ekonomik dinamiklerle sıkı şekilde bağlantılı olduğunu gösterir. Devletin iç ve dış tehditlere karşı bağımsızlığını ve düzenini korumak, tehlikeleri bertaraf etmek, egemenliğini sağlamak ve bazı durumlarda kamu düzenini tesis etmek amacıyla oluşturduğu ordu, bir devletin gücüdür. Bu güç, savunma faaliyetlerinin yanı sıra iç ve dış politika alanlarında belirli düzeylerde etkili olabilme kapasitesine sahiptir (Öztürk, 1999, s. 144).

İç faktörlerin sonuncusu olan siyasi kültür, her ülkede homojen olmayan, farklı sosyal düzeylerde değişkenlik gösteren bir yapıya sahiptir. Tamamlanmamış siyasi sosyalleşme süreçleri, çeşitli ve parçalanmış siyasi kültürleri ortaya çıkarabilir. Bu durum, çeşitli gruplar, siyasi partiler, elitler ve bireyler arasında farklı düşüncelerin savunulmasına yol açabilir. Böylelikle istikrarsız bir siyasi kültürün oluşması mümkün olabilir. Ancak, toplumun kapsayıcı siyasi kültürü ne kadar yaygınrsa, devlet dış politika alanında daha tutarlı planlamalar yapabilir. Heterojen siyasi kültüre sahip toplumlarda siyasal elitler arasında sert çatışmalar yaşanabilir; bu da karar alma sürecinin yavaşlamasına veya engellenmesine neden olabilir (Efeğil, 2012, s. 192-193).

Dış faktörü oluşturan uluslararası sistem, devletlerin dış politikaları üzerinde farklı düzeyde etkiye sahiptir. Tek kutuplu bir dünya sistemi, hakim olan tek bir güce sahiptir ve diğer devletler, bu gücün iradesine saygı göstererek dış politikalarını bu güce göre şekillendirmek zorundadır. İki kutuplu bir sistemde ise diğer devletler, büyük devletler tarafından müttefik olmaya yönlendirilmek için baskı altında kalabilirler. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB'nin birbirlerini dengeleme çalışmaları nedeniyle diğer devletlerin müttefik olma yönünde ikna edilmeye çalışılması, iki süper gücün birbirini

dengelemeye çalışmasını ortaya çıkarır. Çok kutuplu bir sistemde ise diğer devletler daha fazla hareket özgürlüğüne sahiptir (Ateş, 2014, s. 437-448) .

İkinci bölümde, 1960 darbe dönemi öncesinde ve sonrasında Türkiye'deki iç ve dış faktörlerden bahsedilecektir. Bu faktörler arasında ekonomi, siyasi kültür ve ordu yapısının o dönemdeki durumu ele alınacaktır. Daha sonrasında dış faktörü oluşturan uluslararası sistemin genel özellikleri hakkında bilgiler verilecektir.

1960 darbe dönemi öncesinde, Türkiye'nin iç faktörleri arasında ekonomik durum, siyasi kültür ve ordunun rolü oldukça önemliydi. Ekonomik zorluklar, siyasi kutuplaşmalar ve ordunun siyasete olan müdahale eğilimleri gibi iç dinamikler, dış politikanın sınırlandırıcı bir etkide bulunmuştur. Aynı zamanda dış faktörleri oluşturan uluslararası sistem Türkiye'nin dış politikasını etkilemiştir. Özellikle Kore Savaşı'na katılım, NATO'ya üyelik ve bu dönemde ABD ve SSCB ile ilişkilerin karmaşıklığı dış politikada önemli konular olmuştur. ABD ile olan ilişkilerde stratejik ortaklık ve yardım ilişkileri, SSCB ile ilişkilerde ise soğuk savaş döneminin getirdiği gerilimler belirleyicidir. 27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye'nin iç politikasında radikal bir değişime yol açtı. Darbenin ardından ekonomik politikaların revize edilmesi, siyasi kültürdeki değişim ve ordunun daha belirgin bir rol alması, dış politika üzerinde etkili oldu. Dış politikada ABD ve NATO ile ilişkilerdeki denge arayışı, Kıbrıs sorununun artan önemi, SSCB ile ilişkiler ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin şekillenmesi, 27 Mayıs 1960 darbe döneminin dış politikasının ana unsurlarıydı.

Üçüncü bölümde, 1980 darbe dönemi öncesinde ve sonrasında Türkiye'deki iç ve dış faktörleri oluşturan unsurlardan bahsedilecektir. Bu faktörler arasında ekonomi, siyasi kültür ve ordunun o dönemdeki durumu ele alınacaktır. Daha sonrasında dış faktörü oluşturan uluslararası sistemin genel özellikleri hakkında bilgiler verilecektir. Ekonomik olarak, 1970'lerde Türkiye, yüksek enflasyon, işsizlik ve ekonomik belirsizlikle karşı karşıyaydı. Bu durum, sosyal ve siyasi istikrarsızlığı artırarak siyasi kültürün etkisini arttırdı. Ayrıca sol ve sağ ideolojilere sahip gruplar arasındaki çatışmalar artmıştı. Siyasi kültür açısından, ideolojik kutuplaşma ve radikalleşme önemli bir sorundu. Sol ve sağ ideolojilere sahip gruplar arasındaki gerginlik ve şiddet artmıştı. Bu durum, ülkenin istikrarsızlaşmasına ve toplumsal huzursuzluğun artmasına neden oldu. Ordu yapısı, Türkiye'de siyasetin önemli bir parçası olarak kabul ediliyordu. Ordunun siyasi etkisi,

darbe öncesi ve sonrasında giderek artıyordu. Ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve şiddet ortamı, ordunun müdahale etme kararını hızlandırdı.

Dış faktör açısından uluslararası sistem Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin stratejik konumu büyük bir öneme sahipti. ABD ile yakın ilişkiler içinde olan Türkiye, NATO üyesiydi ve Soğuk Savaş döneminde stratejik bir müttefik olarak değerlendiriliyordu. Bu durum, Türkiye'nin iç politikasını da etkileyen bir faktördü. Uluslararası sistem genelinde Soğuk Savaş döneminde, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin hakim olduğu bir atmosfer vardı. Ülkeler genellikle bu iki büyük güç arasında yer alıyor ve stratejik ittifaklar oluşturuyordu.

Bu çalışmada bölüm sonlarında iç faktör dış faktör önceliği tartışması bağlamında ilgili dönemlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme dönem koşullarında uluslararası sistemde varlığını sürdüren üç alt dönemin paralelinde yapılmıştır. Uluslararası Sistemde yer alan Soğuk Savaş dönemi içinde başlıca üç alt dönemden bahsedilmektedir: 1945-1965 yılları arasında sıkı iki kutuplu sistem, 1965-1980 yılları arasında gevşek iki kutuplu sistem ve 1980-1991 yılları arasında sıkı iki kutuplu sistem varlığını sürdürmüştür.

# 1. İÇ FAKTÖR DİŞ FAKTÖR ÖNCELİĞİ TARTIŞMASI

## 1.1. TEORİK TARTIŞMA

Dış politikanın belirlenmesi sürecinde karar vericilerin nasıl kararlar aldığı veya politikaları nasıl şekillendirdiği, her zaman önemli bir tartışma konusu olmuştur. Politika yapıcılar, iç ve dış çevrenin etkisinde kararlar alırken içsel faktörleri de dikkate aldıkları bilinir. Ancak 1950'li yıllarda klasik realistler, dış politika ile iç siyaset arasında keskin bir ayırım yapmışlar ve içsel faktörlerin dış politikanın belirlenmesinde etkisi olmadığını iddia etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre, devletler uluslararası ilişkilerin temel aktörüdür ve karar alma sürecini tek bir yapı olarak devlet kontrol altında tutar. Devletin dış politikası, uluslararası sistemin getirdiği sınırlar veya fırsatlar tarafından şekillendirilir ve karar vericiler, devletin kendi gücüne dayanarak diğer ülkelerin duruşlarına bağlı olarak dış politikalarını şekillendirirler. (Waltz, 2010).

Realizm'in önemli temsilcilerinden Hans Morgenthau'a göre, iç politika dış politikanın bir devamıdır. Yani, bir ülkenin iç politikası, dış politikasının etkileyici bir faktörüdür. Raymond Aron'a göre ise ulusal ve uluslararası alandaki güç mücadelesi koşulları birbirinden farklıdır. Dış politika sürekli bir savaş ortamında gerçekleşirken, iç politika fiziksel şiddetin meşru bir şekilde kullanıldığı bir iktidarın var olduğu yerde gerçekleşir. Aron, dış politikayı meşru bir otoritenin yokluğu olarak yorumlarken, iç politikayı fiziksel şiddetin ve devletin kurallara uyum sağlaması olarak tanımlar (Aron, 1962, s. 99).

Dış politika analizi üzerinde yapılan araştırmalar çeşitlendikçe, dış politikada karar verme süreci, uluslararası sistemin yanı sıra ülke içindeki resmi ve gayri resmi faktörlerden, sosyolojik ve psikolojik etkenlere kadar çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. Bu nedenle, hükümet-dışı bölgesel ve küresel örgütler, bürokratik kurumlar, medya, kamuoyu, sosyolojik ve psikolojik faktörler, ekonomi, kimlik, değerler ve normlar gibi birçok faktör dış politika ve karar verme sürecine etki ettiği sorunsal birçok çalışmada ele alınmaktadır (Valerie, 2008).

1950'li yıllardan itibaren yapılan bilimsel çalışmalarda dış politika analizi kavramı sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Bu analizlerde, dış politikanın sadece dışarıdan gelen etkilerle değil, iç faktörlerle de şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, dış politikanın şekillenmesinde uluslararası sistemin yapısı, bürokratik kurumlar, medya, kamuoyu, sosyolojik ve psikolojik faktörler, ekonomi, kimlik, değerler ve normlar gibi birçok etken önemli rol oynamaktadır (Kalaycı, 2018, s. 34). Dış politika analizi, iç ve dış faktörlerin anlaşılması ve değerlendirilmesiyle dış politika kararlarının oluşturulmasına etki eden bir araçtır. Bu analizler, politika yapıcılara, araştırmacılara ve analistlere dış politika süreçlerini daha iyi anlama ve değerlendirme imkanı sunar. Böylece, dış politika üzerinde etkili olan faktörlerin anlaşılması, daha etkili ve sağlam politika kararlarının alınmasına yardımcı olabilir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası politikadaki değişimlerin etkisiyle iç ve dış faktör arasındaki ilişki, dış politika analizlerinde daha sık işlenmeye başlanmıştır. Son yıllarda yaşanan ilerlemeler, iç ve dış politika sahalarının belirgin bir şekilde ayrıştırılmasını zorlaştırmış ve aralarında gri alanların oluşmasına neden olmuştur. Küreselleşme süreci, uluslararası sistemin aktör ve konu açısından genişlemesine ve Keohane ve Nye'in ortaya koyduğu kavramsal çerçeveye karmaşık karşılıklı ilişkilerin artmasına yol açmıştır. Bu durum, devletin rolünün zayıflamasına ve ulus-devletin sınırlarının daha geçirgen hale gelmesine neden olmuştur (Keohane & Nye, 2016, s. 97-106). Uluslararası alanda ortaya çıkan bu iletişim sıçraması ve devletler ile toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın gitgide artması iç-dış politika ayrımını giderek güçleştirmektedir. Ancak Uluslararası ilişkilerde, iç-dış politika ayrımının temelinde, bir ülkenin siyasal sisteminde "fiziki şiddet kullanma tekeline sahip otoritenin varlığı" gibi bir varsayım yatmaktadır. Bu varsayım, uluslararası sistemde geçerli olmadığı düşünülen bir varsayımdır. Ancak bu durum, bir saptama ya da varsayım olarak kabul edildiğinde iç-dış politika ayrımının anlamını koruduğu söylenebilir (Sönmezoglu, 2019a, s.4-5).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Daha önce büyük güçler arasında rekabetin yoğun olduğu bir alan olarak bilinen uluslararası sistem, daha karmaşık bir niteliğe büründü. Avrupalı büyük güçler, savaşlar ve sömürge imparatorluklarını kaybetmenin etkisiyle dünya politikasındaki etkilerini büyük ölçüde azalttılar. Bu durumun yerine, dünya sahnesinde

iki büyük güç yükseldi ve uluslararası sistem, bu güçlerin oluşturduğu bloklar etrafında şekillendi.

Doğu Bloğu'nun lider ülkesi Sovyetler Birliği, Batı Bloğu'nun lider ülkesi ise ABD oldu. Bu durum, uluslararası sistemi tanımlamak için "iki kutuplu sistem" ifadesinin uygun olduğu bir dönemi işaret etti. Büyük güçler arasındaki rekabet, Soğuk Savaş dönemini başlattı ve dünya, iki süper güç arasındaki çekişmeye dayalı bir denge üzerine kurulan bir sistem içinde şekillendi. Bu dönemde, ideolojik farklar ve stratejik çıkarlar temelinde oluşan bloklar, uluslararası ilişkilerde belirleyici bir faktör haline geldi (Sönmezoğlu, 2019b, s.2). Bu sistemde, büyük güçler arasındaki dengeleme temel olarak iç araçlarla sağlanır. Barış sonrası dönemin iki önemli bileşeni vardır: birincisi, nükleer silahlar varlığını sürdürdükçe; ikincisi ise iki kutuplu düzenin ortadan kalkmasıdır. Bu nedenle, dengeleme sorununu konvansiyonel ve nükleer dünyalar arasında karşılaştırmak gereklidir. İki kutuplu ve konvansiyonel bir dünyada, bir devlet gücünü sadece diğer devletlere göre hesaplamak durumundadır.

İki kutuplu sistem, gevşek ve sıkı iki kutuplu olmak üzere iki farklı şekilde ayrılmaktadır. Gevşek iki kutuplu sistemin temel özelliği, blok liderlerinin çevresinde bulunan ülkelerin, hegemon güce bağımsız olarak dış politika alanında hareket edebilmesidir. Bu durum, bu ülkelerin diğer devletlerle ilişki kurma, ittifaklar oluşturma veya uluslararası örgütlere katılma gibi dış politika eylemlerini bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilme esnekliğine sahip oldukları anlamına gelir. Sıkı iki kutuplu sistemde ise, blok üyesi ülkelerin dış politikada kendi inisiyatiflerini kullanmaları, hegemon gücün onayı olmaksızın hareket etmeleri mümkün değildir. Bu durumda, ülkelerin dış politika kararları, blok lideri tarafından belirlenen çerçeve içinde şekillenir ve hegemon gücün onayına tabi tutulur. Bu sıkı kontrol, blok üyesi ülkelerin bağımsız politika izleme yeteneklerini kısıtlayarak, uluslararası ilişkilerde daha sıkı bir denge oluşturabilir (Kalaycı, 2018, s. 44)

İki kutuplu sistemde, büyük güçler arasındaki dengeleme temel olarak iç araçlarla sağlanır. Müttefikler, bir devletin çıkarlarını koruma noktasında yardımcı oldukları için arzulandır; fakat iki büyük gücün güvenlik ilişkilerinde zorunlu değildir. Barış sonrası dönemin iki önemli bileşeni vardır: birincisi, nükleer silahlar varlığını sürdürdükçe; ikincisi ise iki kutuplu düzenin ortadan kalkmasıdır. Bu nedenle, dengeleme sorununu

konvansiyonel ve nükleer dünyalar arasında karşılaştırmak gereklidir. İki kutuplu ve konvansiyonel bir dünyada, bir devlet gücünü sadece diğer devletlere göre hesaplamak durumundadır (Waltz, 2008, s. 32) .

Öte yandan, iki kutuplu sistemde güçlü devletlerin baskısı altında kalan zayıf veya orta büyüklükteki ülkeler, çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Zayıf devletler genellikle büyük güçlerin etkisine karşı direnç göstermekte zorlanırken, orta büyüklükteki devletler, sahip oldukları kapasiteler nedeniyle daha çeşitli tepkiler sergileyebilirler. Bir kutup merkezinin baskısına maruz kalan bir devlet, kendi güçsüzlüğü nedeniyle bu etkilere karşı koyma yeteneğinden yoksunsa, diğer kutup merkezine yaklaşarak onunla uyumlu bir politika izlemek durumunda kalabilir. Bu durumu ya isteyerek ya da zorunlu bir şekilde kabul etmektedir.

İki kutuplu uluslararası sistem, Sovyetler Birliği'nin 1991'de çöküşüne kadar devam etmiştir. Dünyanın iki kutup arasında bölünmesinin en belirgin nedeni ideolojik farklılıklardır. Doğu Bloğu sosyalist-komünist ideolojiyi benimserken, Batı Bloğu liberal-kapitalist ideolojiyi benimsemiştir. Bu ideolojik ayrım, dünya siyasetine şekil veren temel bir özellik olmuştur. Dünyaya bakışın sadece iki farklı ideoloji tarafından belirlendiği ve her birinin iki süper güç tarafından temsil edildiği iki kutuplu sistemin en dikkat çeken niteliklerinden birisi, süper güçler arasındaki rekabetin küreselleşmiş olmasıdır. Hem ABD hem de SSCB, dünyanın her bir noktasını stratejik açıdan önemli kabul etmiş ve bütün yerküre, uluslararası politika alanına süper güçlerin etkisiyle dahil edilmiştir. Süper güçler, küçük devletleri kendi ittifak yapılanmalarına dahil etmiş, ancak bu ülkelerin egemenliğini ortadan kaldırmamış ve siyasi anlamda antik imparatorluklara benzer bir hiyerarşi kurmamışlardır. (Ateş, 2014, s. 438)

Bu çalışmada ele alacağımız, irdeleyeceğimiz soru Türkiye'nin 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbe dönemlerinde dış politikasını etkileyen faktörler arasında genellikle iç faktörlerin mi yoksa dış faktörlerin mi daha birincil rol oynadığıdır. Bu dönemlere geçmeden önce ilk olarak iç faktörleri ve dış faktörü oluşturan unsurlardan bahsedilmesi gerekmektedir. İç faktörleri ekonomi, ordu ve siyasi kültür oluşturur.

## **1.2. İÇ FAKTÖRLER**

### **1.2.1. Ekonomi**

Uluslararası sistemdeki ekonomik değişim ve dönüşümler, ülkelerin ekonomik hayatı başta olmak üzere sosyal ve siyasal yaşamı da tesir altına almaktadır. Ülkelerin kendi içlerinde yaşadığı ekonomik krizler ise ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda ciddi etkilere neden olmaktadır. Bu etkiler krizin çapına ve ülkelerin sosyal ve siyasal yapısına göre değişmektedir. Kısa vadede, ekonomik krizler ekonomide daralmaya, ücretlerin düşmesine, işsizlik ve reel ücretlerde düşüşe neden olmaktadır. Orta ve uzun vadede ise sağlık, eğitim, yoksulluk ve gelir dağılımı gibi sosyal alanlarda derin izler bırakan etkileri ortaya çıkartabilmektedir (Koyuncu & Şenses, 2004, s. 2).

Ekonomik kriz dönemlerinde, ekonomik daralma, işsizlik ve ücretlerde düşüş gibi sorunların varlığı toplumsal tepkileri kaçınılmaz hale getirir. Gelişmiş ülkelerde, bu tür tepkiler genellikle demokratik yollarla, örneğin toplantılar, yürüyüşler, sempozyumlar ve gösterilerle ifade edilir. Ancak, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde benzer sorunlar şiddet içeren eylemlerle protesto edilebilir ve hatta kamu düzenini bozarak rejim değişikliğine kadar ilerleyebilir.

Ekonomik kriz dönemleri ve sonrasında ortaya çıkan toplumsal tepkiler genellikle siyasal iktidarları doğrudan etkiler. Demokratik rejimlerde bu tepkiler, baskı ve menfaat grupları, sivil toplum örgütleri ve sonuç olarak seçimlerle siyasal iktidarı etkiler. Ekonomik krizlerde, ülke ekonomisinin daralması veya küçülmesi, sınırlı kamu kaynakları üzerindeki rekabetin artmasına yol açar, bu durum toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesine yol açabilir. Bu nedenle, kriz zamanlarında politik liderlerin sorunları ele almak için etkili bir şekilde hareket etmeleri ve halkın güvenini kazanmaları hayati önem taşımaktadır (Archer, 2009). Siyasal iktidarın ülke içindeki konumu ve gücü, ekonomik kriz sürecinin yönetilebilmesinde önemli bir faktördür. Ekonomik kriz sürecinin toplum üzerindeki etkisi, siyasal iktidarın krizi yönetme becerileri tarafından artırılabilir veya azaltılabilir gibi, koalisyon hükümetleri ve tek parti iktidarları arasında farklılıklar göstermektedir.

Koalisyon hükümetleri, siyasal istikrarın olduğu tek parti iktidarlarına kıyasla ekonomik krizlerden daha fazla etkilenme eğilimindedir. Bu durum, koalisyon hükümetlerinin kriz sürecini yönetme konusunda daha az başarılı olduğunu göstermektedir. Ekonomik kriz sürecinde siyasal iktidarın toplumsal destek kaybetmesi ve siyasal istikrarsızlık sürecinin yaşanması, kamu bürokrasisinin etkisini önemli ölçüde artırır (Tuncel, 2009, s. 772).

Siyasi iktidarın kriz yönetme becerileri, ekonomik krizin toplum üzerindeki etkisini azaltabilir. İyi yönetilen bir kriz süreci, ekonomik etkilerin hafifletilmesi ve toplumun güveninin korunması açısından önemlidir. Bu nedenle, siyasi iktidarların kriz yönetimi konusunda etkili olması, ekonomik krizlerin toplum üzerindeki etkisini azaltabilir ve iktidara karşı toplumsal destekleri koruyabilir.

Ekonomik krizler genellikle siyasi istikrarsızlığa yol açar. İşsizlik oranlarının artması, yoksulluğun yaygınlaşması ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmesi gibi nedenlerle, birçok insan hükümete karşı protestolara ve hoşnutsuzluğa yönelir. Bu durum, ülkelerde siyasi krizlere neden olmaktadır ve hükümetlerin işleyişini ve karar verme süreçlerini zorlaştırmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, hükümetlerin görevlerini yerine getirmesini engeller ve demokratik rejimlerde, halkın yönetim biçimine olan güveni azaltır. Ayrıca, hükümetlerin siyasi krizleri yönetme konusundaki başarısızlıkları, ülkenin dış politikasını, ekonomisini ve güvenliğini etkileyebilir (Acemoğlu & Robinson, 2012, s. 297-298).

Ekonomik krizin siyasete etkisine örnek olarak İzlanda'da yaşanan 2008 küresel finansal krizi verilebilir. İzlanda, 2008 küresel finansal krizinde en çok etkilenen ülkelerden biriydi. Kriz sonrası İzlanda, siyasi reformlar gerçekleştirerek, halkın öfkesini ve taleplerini göz önünde bulundurmuştur. Kriz sonrası hükümetin istifası ve erken seçimlerin düzenlenmesiyle, İzlanda'da siyasi sistemin değiştiği ve halkın daha fazla katılımına olanak tanınmıştır. Özellikle, İzlanda'da kriz sonrası bir Anayasa Konseyi kurulmuş ve halkın doğrudan katılımıyla yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Ayrıca yeni hükümet, kriz sonrası finansal sistemi denetlemek için bağımsız bir kurum olan Finansal Denetleme Kurumu'nu kurmuştur. Bu reformlar, halkın siyasi sisteme daha fazla güven duymasını ve katılımını artırmıştır. İzlanda örneği, ekonomik krizlerin siyasi sonuçlarına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kriz sonrası siyasi reformlar, halkın taleplerinin siyasi kararlara daha fazla yansımalarını sağlamıştır. Ayrıca İzlanda'da yaşanan bu durum, diğer ülkeler için de bir örnek teşkil etmiş ve bazı ülkelerde benzer reformların gerçekleştirilmesine yol açmıştır (Ferguson, 2010). Bir ülkenin sanayileşme düzeyi, sektörel gelişme seviyesi ve küresel ekonomiyle etkileşimi, ekonominin dış politika üzerindeki etkisini göstermek açısından son derece önemlidir. Bir ülkenin ekonomik yapısı ve kalkınma düzeyi, dış politika stratejilerini ve hedeflerini belirlemede belirleyici bir faktördür (Moon, 1987).

Günümüzde ekonomik karşılık bağımlılık, dünya siyasetinde, devletin tümüyle özerk bir şekilde hareket etmesini engellemektedir. İster az gelişmiş isterse de gelişmiş ülkeler olsun, dünya ekonomik yapısına az veya çok entegre olduklarından, bu yapıda meydana gelen gelişmelerden doğrudan doğruya etkilenmektedir. Devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri, farklı kalkınma düzeylerine göre değişmektedir. Fakir ülkeler genellikle sanayileşmiş devletlerle bağımlılık ilişkisi içindedir ve dış politika kararlarında bu bağımlılığı dikkate almak zorundadır. Bu durum, fakir ülkelerin dış politika anlayışını daha savunmacı bir hale getirir. Bu ülkeler, uluslararası ilişkilerde aktif bir rol oynama konusunda yeterli kaynaklara sahip olmadıkları için dış müdahalelere karşı kendilerini koruyamazlar. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin dış politikaları, ekonomik kalkınma ve mali yardım ihtiyaçları tarafından kontrol altına alınır. Bu bağlamda az gelişmiş ülkeler uluslararası ekonomik kurumları tarafından sunulan yapısal düzenlemeleri kabul etmek zorunda kalabilirler. Ayrıca diğer az gelişmiş ülkeler ile iş birliği yaparak, mevcut yapıya aykırı hareket etmekten kaçınabilirler veya geleceğini büyük ve güçlü dost ülkelerle ilişkilendirerek güvence altına almaya çalışabilirler. Ancak zayıf ekonomik yapıları, potansiyel önemleri ve jeostratejik konumları ile kıyaslandığında bu ülkeler kendileri ve diğer devletler için önemli sonuçlara sahip olan dış politikaları benimseyebilirler. Sonuç olarak az gelişmiş ülkelerin dış politikaları, ekonomik bağımlılık ve kalkınma ihtiyaçları tarafından şekillendirilir. Bu ülkeler, savunmacı bir dış politika anlayışı benimseyerek uluslararası ekonomik kurumların ve güçlü devletlerin etkisi altında hareket etmek zorunda kalabilirler. Ancak stratejik öneme ve potansiyele sahip oldukları durumlarda, bu ülkeler daha geniş çaplı dış politika stratejilerine yönelebilirler (Hill, 2008).

Sonuç olarak ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlık birbirleriyle sıkı bir bağ içindedir. Her ikisi de devletler için ciddi sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, hükümetlerin ekonomik krizleri en aza indirmek için etkili politikalar geliştirmesi ve uygulaması, ülkelerin istikrarını ve mevcut iktidarın devamlılığını sağlamak için önemlidir. Ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlık dış politikayı etkileyen faktörlerdir. Hükümetlerin ekonomik krizlere karşı etkili önlemler alması ve politik istikrarı koruması, dış politikadaki etkinliklerini ve ülkelerinin uluslararası ilişkilerdeki konumunu etkileyebilir. Ekonomik güç ve istikrar, dış politikada da önemli bir rol oynar ve ülkelerin çıkarlarını savunma ve uluslararası ilişkilerde etkin olma kapasitelerini artırabilir.

### 1.2.2. Siyasi Kültür

Siyasi kültür vatandaşlar tarafından paylaşılan ve zaman içinde değişse de genellikle geçerliliğini koruyabilen değerler, normlar ve geleneklerden oluşur. Bu değerler ve normlar, vatandaşların deneyimleri, ailelerinden ve çevrelerinden edindikleri seçici tecrübeler ve ideolojik inanç yapıları tarafından şekillenir. Siyasi kültür, bir ülkenin siyasi kurumlarının işleyişine yön veren temel ilkeleri, değerleri ve normları içerir (Sampson III, 1987). Bu değer ve normlar, hükümetlerin rolünü, eylemlerini ve dünya sistemindeki yerini belirler. Örneğin, demokratik bir siyasi kültür, katılımcılığı, insan haklarını ve demokratik kurumları vurgularken, otoriter bir siyasi kültür, güçlü liderlik, merkeziyetçilik ve otoriter yönetim biçimlerini teşvik eder.

Farklı sosyal düzeylerde çeşitlilik gösteren siyasi kültür her ülkede homojen bir durumda bulunmaz. Tamamlanmamış siyasal sosyalleşme süreçleri, heterojen ve parçalanmış siyasi kültürleri ortaya çıkarabilir. Bu durum farklı gruplar, siyasal partiler, elitler ve bireyler arasında farklı görüşlerin savunulmasına yol açabilir. Bu da istikrarsız bir siyasi kültürün oluşmasına neden olabilir. Ancak toplumun kapsayıcı siyasi kültürü ne kadar yaygınrsa, devlet dış politika alanında daha istikrarlı planlamalar yapabilir. Heterojen siyasi kültüre sahip toplumlarda siyasal elitler arasında çetin çatışmalar yaşanabilir, bu da karar verme sürecinin yavaşlamasına veya engellenmesine neden olabilir (Efegil, 2012, s. 192-193).

Türkiye'de siyasi kültür, dış politika üzerinde etkili olan faktörlerden biridir. 1923 ile 1980 yılları arasında etkin olan Kemalist siyasi kültürün dört temel unsuru bulunmaktadır. 1923'ten 1980'lerin sonuna kadar Türk dış politikasını şekillendiren Kemalist siyasi kültür, güçlü devlet yapısı, Batılılaşma, Laiklik ve Milliyetçilik gibi kavramlar üzerine kurulmuştur ve bu kavramlar dış politikaya önemli bir etki yapmıştır (Efegil, 2012, s. 193).

Özellikle 1950'lerden itibaren siyasal partiler, Kemalist siyasi kültürün esaslarını değiştiren söylemleri benimsemişlerdir. Örneğin 1950 seçimlerine katılan ve Atatürk'ün partisi olarak kabul edilen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), liderliğini İnönü'nün yaptığı dönemde, özel ve yabancı sermayeye karşı daha hoşgörülü bir tutum sergilemiş ve halkın dini hassasiyetlerine daha anlayışlı yaklaşmıştır. 1950 seçimleri sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti ise Kemalist laiklik anlayışına uygun olarak, halkın İslami geleneklerinin önemini vurgulayarak, Osmanlı Devleti'ni Türkiye'nin ortak hafızası olarak

tanımlamıştır. Aynı zamanda, demokratikleşmeyi ve bireysel haklara saygıyı savunan Demokrat Parti, liberal ekonomik politikaları benimsemiş ve özel sektörü teşvik etmiştir. Ancak dinin siyasal hayata yön vermesine izin vermemeyerek ve Batı yanlısı dış politikalar izlemeye devam etmiştir (Heper, 2011, s. 174).

1960'larda Türkiye, siyasi ve sosyal açıdan oldukça hareketli bir dönem yaşadı. Bu dönem, ülkede büyük siyasi ve toplumsal değişimlere tanıklık etti. 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir kilometre taşıydı. Darbenin ardından kurulan askeri hükümet, siyasi parti liderlerini tutuklamış ve yeni bir anayasa hazırlanması sürecini başlatmıştır. Yeni anayasa, demokratik hak ve özgürlükleri güvence altına alan maddeler içeriyordu. Bu dönemde toplumda da büyük değişimler yaşandı. Özellikle gençlik hareketleri ve öğrenci protestoları ön plana çıktı. Gençler, demokratikleşme ve özgürlük taleplerini dile getirdi. Ayrıca toplumda daha geniş tabanlı siyasi katılımın artmasıyla birlikte, sendikal hareketler ve işçi grevleri de yaygınlaştı. Siyasi sahnede ise iki önemli parti etkiliydi. CHP, İsmet İnönü liderliğinde devam ederken, Adalet Partisi (AP) ise Demokrat Parti'nin ardılı olarak iktidar oldu. AP, merkez sağ ve muhafazakar bir parti kimliğiyle öne çıktı, ekonomik kalkınma ve refah politikaları üzerine odaklandı.

1970'lerde, Türkiye'deki siyasi sahnede iki önemli parti öne çıkıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri Bülent Ecevit, katılımcı demokrasiyi desteklemekteydi. Ecevit, CHP'nin lideri olarak halkın daha fazla katılımını ve demokratik süreçlerin güçlendirilmesini savunuyordu. Öte yandan Adalet Partisi (AP), Demokrat Parti geleneğini sürdüren ve liberal muhafazakar bir parti kimliğine sahip bir partiydi. AP, laik bir anlayışa sahip olmasına rağmen, halkın dini isteklerine duyarlı politikaları benimsedi. Bu parti, dini değerlere saygı gösterirken, laiklik prensibini korumaya da özen gösterdi. Aynı dönemde Türkiye'de liberal ekonomik politikaların benimsenmesi de gündemdedi. Adalet Partisi, bu noktada liberal ekonomik politikalara destek veren bir tutum sergiledi (Heper, 2011, s. 175).

1980'ler, Türk siyasal ve sosyal hayatında önemli değişimlere sahne olan bir dönem oldu. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte ekonomide liberalleşme görüldü ve yeni bir sermaye sınıfı ortaya çıktı. Bu durum, siyasal elitler arasına yeni etkili toplumsal ve siyasal grupların katılmasını sağladı. Bu zaman diliminde Türk Silahlı Kuvvetleri,

entelektüellerin ve medyanın tenkitlerine daha yoğun bir şekilde maruz kaldı. Demokratikleşme konusunda daha kararlı bir tutum sergileyen siyasi liderler, bu eleştirilere daha duyarlı bir şekilde yanıt vermeye başladılar. Ayrıca 1980'lerde Türk siyasetinde çok boyutlu bir dış politika ve piyasa ekonomisine daha fazla vurgu yapıldı (Heper, 2011, s. 175).

Türkiye'nin siyasi kültürü, zaman içinde değişen ve farklı ideolojik akımların etkisi altında şekillenen bir yapıya sahiptir. Kemalist siyasi kültür, Türk dış politikasını uzun bir süre boyunca yönlendiren temel unsurlardan biridir. Ancak siyasi partilerin iktidara gelmesiyle birlikte siyasi kültürde değişimler yaşanmıştır. 1950'lerden itibaren siyasi partiler, Kemalist siyasi kültürün esaslarını değiştiren söylemleri benimsemişlerdir. Bu süreçte özellikle dinî ve muhafazakar değerlere vurgu yapan siyasi aktörler ön plana çıkmıştır. Sonraki yıllarda da Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında çeşitlilik ve çatışma devam etmiştir.

Bir ülkenin dış politikasında basın, sivil toplum kuruluşları ve sendikalar önemli bir rol oynayabilir. Basın, kamuoyunu bilgilendirme gücüyle dış politika kararlarını etkileyebilir. Medya, uluslararası ilişkilerde sunulan bilgilerle, hükümetin politikalarını destekleyebilir veya eleştirebilir, böylece kamuoyunun dış politikaya yönelik tutumunu etkileyebilir. Sivil toplum kuruluşları ve sendikalar ise belirli politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında aktif rol oynayabilirler. Bu aktörler, politika oluşturma sürecine katılım ve denge getirme açısından önemli bir rol oynarlar. Aynı zamanda ülkenin dış politikasının şekillenmesinde etkili olabilirler.

### **1.2.3. Ordu**

Ordu bir devletin iç ve dış tehditlere karşı, bağımsızlığını ve düzenini korumak, tehlikeleri bertaraf etmek, egemenliğini sağlamak ve bazı durumlarda kamu düzenini sağlamak amacıyla kurulmuş bir devlet gücüdür. Bu güç, savunma hizmetlerini yerine getirmenin yanı sıra iç ve dış politika alanında belirli düzeylerde etkili olma potansiyeline sahiptir (Öztürk, 1999, s. 144).

Güçlü bir ordunun dış politika açısından da önemli bir rolü vardır. Ordu, diplomatik çabaları destekleyerek dış politikanın etkinliğini artırırken, dış politika kararlarının hedeflere ulaşılmasında önemli bir avantaj sağlar. Öte yandan ordunun dikkate alınmadığı bir dış politika kararı düşünülemez, aynı şekilde hedeflerine uygun olmayan askeri

kararlar da etkili olmayabilir. Kısacası ordu ve dış politika birbirine bağı olmakla beraber dış politikanın bir aracı haline gelmiştir (Öztürk , Ordu ve Politika, 1993, s. 163).

Ordunun bir devlet özelinde karar alma sürecinde etkinliğini ele alma gerekliliğinden yola çıkarak Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nın Türk dış politikasında karar alma sürecine bakılmalıdır. Bu doğrultuda Silahlı kuvvetlerin dış politika karar alma sürecindeki işlevi genellikle danışmanlık, planlama, farklı stratejilerin belirlenmesi ve savunma gibi tamamıyla teknik ve uzmanlık gerektiren fonksiyonları içerir. TSK açısından bu durumu değerlendirirsek TSK'nın temel fonksiyonu, Anayasa ve yasalarla tanınmış belirli görevleri yerine getirmek ve bunları başbakanın gözetimi ve denetimi altında gerçekleştirmektir (Muharrem, 2003, s. 443).

TSK'nın Türkiye'deki toplumsal ağırlığı ve Türkiye'ye özgü siyasal yaşamdaki dolaylı dış politika karar alma sürecine katılımı, Türklerin tarih boyunca göçebe bir yaşam sürmüş savaşı bir toplum olmasından, TSK'nın Cumhuriyet döneminden itibaren siyasal uygarlaşma ve modernizmin öncüsü olma misyonunu üstlenmesinden ve neredeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir toplumun askeri liderlik sayesinde yeniden toparlanmasından kaynaklanmaktadır (Birsen, 1998, s. 1219).

Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya katılması, TSK'nın sivil-asker ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olağanüstü dış bağlantı, TSK'nın Türk modernleşmesinin başarısızlığından kurtularak güçlü devlet kurumları oluşturma yolunda önemli bir adım atmıştır. TSK, yalnızca modern ekipmanlarla donatılmamış, aynı zamanda Amerikalı danışmanların rehberliğinde NATO çerçevesinde etkin bir şekilde kullanabilmesi için ciddi bir reform sürecinden geçmiştir. Bu reform ve yeniden yapılanma çabalarının bir parçası olarak TSK komutanları yurt dışında eğitim almış, askeri hiyerarşik sistem ABD'li uzmanların önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenmiş ve eski tarzda direnen birçok komutan görevden alınarak önemli bir yenilenmeye gidilmiştir (Balcı, 2020).

NATO'ya katılma, TSK'yı diğer devlet kurumlarından en azından modernleşme açısından ayırmış ve onu Türkiye siyaseti bağlamında önemli bir güce dönüştürmüştür. TSK'nın diğer ülkeler karşısındaki bu konumu ve algısı, 1960 sonrası Türk siyasetindeki müdahaleci rolünün en önemli şartını oluşturmuştur. 1960 Darbesi'nden itibaren Türk ordusu, demokratik olarak seçilmiş hükümetlerin anayasal otoritesini dışında tutan ve

hatta bu otoriteyi sınırlayabilme yeteneğine sahip siyasi bir kurumsal otonomi kazanmıştır (Balcı, 2020).

Türkiye'de asker-sivil ilişkileri açısından bir kilometre taşı olan 27 Mayıs 1960 darbesi, önemli bir kırılım noktası olmuştur. Bu dönemden sonra Milli Güvenlik Kurulu (MGK) aracılığıyla kullanılan hegemonik güç, siyasal yaşamın temel kodlarını etkileyerek yaygınlaşmış ve süreklilik kazanmıştır. Bu fiili gerçeklik, ulusal güvenlik politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında hükümeti sorumlu kılan anayasal hükümleri etkisiz hale getirmiştir (Arslan, 2006, s. 23). Bu nedenle her hükümetin farklı dış politika beklentileri ve davranışları olmasına rağmen temelde bütün hükümetler Türk dış politikasının yönünü radikal şekilde değiştirememiştir (Çalış, 2001, s. 9).

1960 darbesinin ardından oluşturulan Milli Birlik Komitesi, 12 Eylül sonrasında adını Milli Güvenlik Kurulu olarak değiştirecek olan askeri elitin siyaset içindeki bu özel pozisyonunu süreklileştiren en önemli kurumsal ayağı oluşturmuştur. Söz konusu kurumlar daha sonraki darbelerden yetkilerini ve sivil siyaset karşısındaki ayrıcalığını arttırarak çıkmıştır. 1960'dan 1980'lerin ortasına kadar uzanan uzun süreç boyunca, anarşi, toplumsal karmaşa, komünizmle mücadele ve Kıbrıs'a müdahale gibi konular, askeri odaklı söylemin belirleyici stratejilerinden biri haline gelmiş ve bu unsurlar, mevcut söylemin devamlılığında önemli bir rol oynamıştır. Bu zaman diliminde, söz konusu olan tüm bu söylemler, uygulamalar, kurumlar ve stratejilerin somutlaştığı şey, ordunun politika, ekonomi ve toplum alanları üzerindeki etkisi olmuştur (Balcı, 2020).

Bir ülkenin dış politika kararlarının alınmasında dış faktörleri oluşturan en önemli etken uluslararası sistemdir.

### **1.3. DIŞ FAKTÖR**

#### **1.3.1 Uluslararası Sistem**

Klasik realizm, uluslararası çevrenin dış politika üzerindeki etkisini kabul etmez. Bu teorisyenlere göre, devletler dış politika kararlarını, sahip oldukları güçler dahilinde, tamamen ulusal çıkarlarını düşünerek planlamaktadır. Karar vericiler, bu süreçte ne iç ne de dış çevredeki aktörleri dikkate almazlar (Efegil, 2018, s. 230). Neo realizme göre ise uluslararası sistemin güç dağılımı devletlerin davranışlarını belirleyen en önemli faktördür. Bu yaklaşıma göre, devletler uluslararası sistemdeki güçlerine göre dış

politikalarını belirlerler. Ulusal çıkarlarını da güç dağılımına göre tanımlarlar. Neo-realistlere göre, dış çevrenin güç dağılımını hesaba katmadan dış politika planlayan karar vericiler başarısız olurlar. Bu nedenle uluslararası sistemdeki güç dengelerini dikkate alarak dış politika planlaması yapmak zorunludur (Waltz, 2021, s. 155).

Liberalizm, devletin yanı sıra diğer aktörlerin de uluslararası ilişkilerde etkili olduğunu vurgular. Uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler, medya ve diğer aktörler, uluslararası ilişkilerde politika yapım sürecine katılırlar ve devletlerin tutumları üzerinde etkili olabilirler. Bu aktörler, kendi çıkarlarını korumak ve ilerletmek için çaba gösterirler. Liberalizme göre, bu aktörler rasyonel olarak hareket ederler ve kendi çıkarlarını en yüksek seviyeye çıkarmak için uluslararası ilişkilerde faaliyet gösterirler. Örneğin, uluslararası örgütler barışı korumak, ekonomik iş birliğini teşvik etmek veya insan haklarını savunmak gibi amaçlarla faaliyet gösterirken, baskı grupları belirli politik hedefleri gerçekleştirmek için çaba sarf edebilir. Bu aktörler, devletlerin tutumlarını etkileyebilir ve uluslararası ilişkilerin dinamiklerini şekillendirebilirler (Koçer, 2007, s. 159).

Uluslararası sistem, devletlerin ve diğer aktörlerin karşılıklı etkileşimlerinin düzenli bir şekilde gerçekleştiği bir alanı ifade eder. Bu etkileşimler, sınırlar arası iş birliği, rekabet ve çatışma gibi farklı şekillerde gerçekleşir. Uluslararası sistem, farklı teorik yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Realist teorisyenlere göre, uluslararası sistemde güç dengeleri ve çıkarlar belirleyicidir ve devletlerin egemenliği önemlidir. Liberal teorisyenlere göre ise iş birliği ve uluslararası düzenlemeler önemlidir ve uluslararası toplumun oluşması gereklidir. Uluslararası sistemin yapısı, içinde yer alan aktörlerin ve bu aktörlerin arasındaki ilişkilerin özelliklerine göre değişebilir. Bu aktörler arasında devletler, uluslararası örgütler, şirketler ve sivil toplum örgütleri yer alır. Uluslararası sistemde devletler arasında karşılıklı bağımlılık, etkileşim ve rekabet söz konusudur ve bu faktörler uluslararası politika, güvenlik, ekonomik ve sosyal konular gibi farklı alanları etkiler.

Uluslararası sistemdeki yapılar, devletlerin dış politikaları üzerinde farklı düzeylerde etkiye sahip olur. Tek kutuplu bir dünya sistemi, hakim olan tek bir güce sahiptir ve diğer devletler, bu gücün iradesine saygı göstererek dış politikalarını bu güce göre şekillendirmek zorundadır. İki kutuplu bir sistemde ise diğer devletler, büyük devletler

tarafından müttefik olmaya yönlendirilmek için baskı altında kalabilirler. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB'nin birbirlerini dengeleme çalışmaları nedeniyle diğer devletlerin müttefik olma yönünde ikna edilmeye çalışılması, iki süper gücün birbirini dengelemeye çalışmasını ortaya çıkarır. Çok kutuplu bir sistemde ise diğer devletler daha fazla hareket özgürlüğüne sahiptir (Ateş, 2014, s. 437-448). Büyük devletlerin birbirleriyle rekabeti nedeniyle, diğer devletler ittifak ortakları açısından daha fazla seçeneğe sahip olur.

Askeri, ekonomik ve siyasi açılardan güçsüz olan devletler, uluslararası sistemde genellikle daha fazla kısıtlanmaktadır. Realizme göre, bu devletlerin bağımsız dış politika izleme konusunda çok az özgürlüğü vardır. Özellikle coğrafi açıdan dış tehditlere açık olan küçük devletler, büyük devletlerle yakın ittifak ilişkileri içinde olmak zorunda kalırlar (Efegil, 2018, s. 232). Bu nedenle, güçsüz devletler genellikle büyük devletlerin etkisinde kalmakta ve kendi çıkarları yerine ittifak ortaklarının çıkarlarını savunurlar. Bu durumda, güçsüz devletlerin özerkliği ve bağımsızlığı sınırlanarak, büyük devletlerin çıkarlarına hizmet etmek durumunda kalırlar.

Devletlerin uluslararası sistemdeki güç imkanları ve diğer devletlerle olan konumları, dış politika hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Büyük güçler, diğer devletlerle ilişkilerinde daha büyük etkileme kapasitesine sahipken, orta büyüklükteki devletler ise küçük devletlere göre daha fazla, ancak büyük devletlere göre daha az etkileme imkanına sahiptir. Bu nedenle, bir devletin güçlü ya da zayıf konumu, dış politika hedeflerini belirlemede kritik bir faktördür (Efegil, 2018, s. 232).

Devletler arasında kurulan ittifaklar, bazı sorunların çözümünde faydalı olabileceği gibi, bazen de yeterince yardımcı olamayabilir. Tüm ittifaklar, devletlerin belirli davranış özgürlüklerini kaybetme riski taşır. Bu nedenle devletler ittifaklara katılmadan önce, ittifakın getireceği yararlar ve kayıplar arasında dikkatli bir dengeleme yapmalıdırlar. Bu şekilde, ittifakların avantajlarını elde ederken, devletlerin çıkarlarına zarar verebilecek risklerin de farkında olmaları gerekmektedir. Devletlerin hareket serbestliği, uluslararası sistemin yapısına bağlıdır. Eğer sistem yumuşak yapıya sahipse, devletlerin hareket serbestliği daha fazla olacaktır. Ancak sert yapıya sahip bir sistemde devletlerin mevcut politikalarında veya diğer devletlerle ilişkilerinde değişiklik yapması engellenir (Allen,

1973). Bu nedenle devletlerin hareket serbestliği, uluslararası sistemdeki yapıya bağlı olarak değişebilir.

Uluslararası sistemde yumuşak ve sert yapıya örnek olarak, ABD'nin Vietnam'a müdahalesi verilebilir. ABD'nin askeri gücünü kullanarak Vietnam'ın iç işlerine müdahale etmesi sert bir uluslararası sisteme örnek gösterilirken, Vietnam Savaşı'na karşı çıkan barış yanlısı aktivistlerin örgütlenmesi ve barışçıl protestolar, mitingler ve diğer şiddete başvurmayan eylemler yoluyla ABD hkmetini savaşı sona erdirmeye ağırması (Burns, 2017) uluslararası sistemin daha yumuşak yani barışçıl ve demokratik bir yapısının rneği olarak gösterilebilir.

Uluslararası sistem, devletler arasındaki etkileşimlerin ve ilişkilerin bir bütün olarak tanımıdır. Bu sistemde devletler, egemenliği ve siyasi iktidarlarını korumak için diğer devletlerle iletişim kurarlar. Bu iletişim, diplomatik ilişkiler, askeri iş birliği, ekonomik anlaşmalar ve diğer çeşitli yollarla gerçekleşebilir. Uluslararası sistemin birçok farklı özelliği vardır. Bunlar arasında devletlerin farklı glere sahip olması, devletler arasındaki etkileşimlerin karmaşıklığı, çok yönlülüğü, hukukun rolü, küreselleşme ve uluslararası toplumun değişen dinamikleri sayılabilir. Uluslararası sistemin en önemli özelliklerinden biri de değişkenliğidir.

Dünya genelindeki devletlerin güçleri, politikaları ve etkileri sürekli olarak değişmektedir. Bu nedenle uluslararası sistem sürekli olarak yeniden şekillenir ve değişir. Sonuç olarak uluslararası sistem, devletler arasındaki etkileşimleri, iş birliklerini ve çatışmalarını anlamak için önemli bir kavramdır. Bu sistemdeki değişkenlik, sürekli bir izleme ve analiz gerektirir ve politikaların oluşmasında önemli bir rol oynar.

## 2. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ

### 2.1. DARBE DÖNEMİ ÖNCESİ İÇ FAKTÖRLER

#### 2.1.1. Ekonomi

Türkiye'nin 1945 ve 1960 yılları arasındaki temel ekonomik göstergeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 2.1 1945-1960 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistikî Göstergeleri (İstatistik Göstergeleri 1923-1998, 2001).

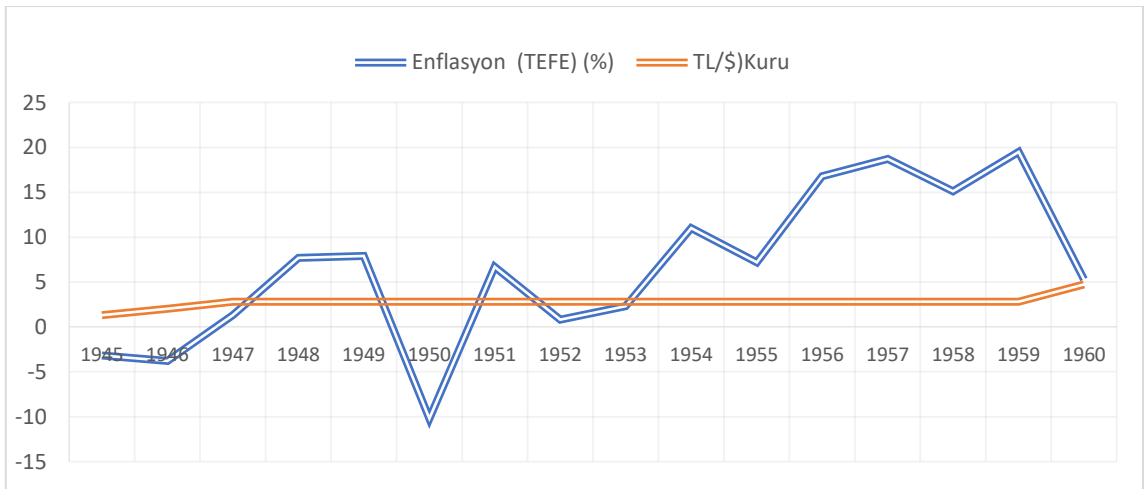
Yıl	Enflasyon (TEFE) (%)	TL/\$)Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (000\$)	İthalat (000 \$)	DB Toplam (milyon \$)	Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımı (000 \$)
1945	-3.2	1,30	4.207.51	168.264	96.969	120	-
1946	-3,8	2,01	3.41 1,7	214.580	118.889	-	-
1947	1,3	2,80	2.693,8	223.301	244.644	-	-
1948	7,7	2,80	3390.3	196.799	275.053	-	-
1949	7,9	2,80	3.233.7	247.825	290.220	-	-
1950	-10.2	2,80	3.462.2	263.424	285.664	373	-
1951	6,7	2,80	4.158,7	314.082	402.086	-	-
1952	0.8	2,80	4.782,0	362 914	555.920	355	-
1953	2,3	2,80	5.574,1	396.061	532.533	-	2 800
1954	11,0	2,80	5.683,8	334 924	478.359	-	2.200
1955	7,2	2,80	6.827.6	313.346	497.637	-	1.200
1956	16,8	2,80	7.873,9	304.990	407.340	-	3.400
1957	18,7	2,80	10.467,8	345.217	397.125	1.011	1.300
1958	15,1	2,80	12.500.0	247.271	315.098	620	1.100

1959	19,5	2,80	15.596.4	353.799	469.982	-	3.400
1960	5,3	4,73	9.865.6	320.731	468.186	992	1.900

Türkiye'nin 1945'li yıllardan itibaren dış ticaret dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri net bir şekilde yansıtmaktadır. Tablo 2.1, özellikle 1954 sonrası dönemde ekonominin geldiği kritik noktayı göstermektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış ticaret açıklarının artması, borçlanma ihtiyacının yükselmesi ve ekonomik kararların etkisiyle yaşanan dalgalanmalar, tablo 2.1'deki verilerin ötesinde önemli analizlere işaret etmektedir. 1952'ye kadar olan dönemde, Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) oranı hızla artış gösterdi ve yüksek seviyesini 1954'e kadar sürdürdü. Ancak 1954'ten sonra bu oran düşmeye başladı.

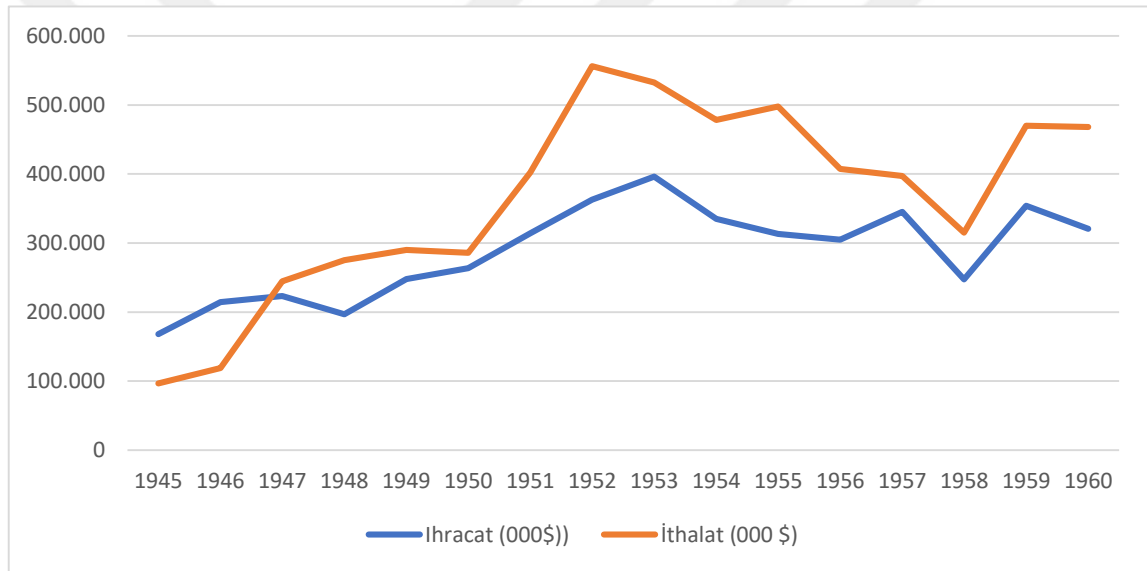
Tablo 2.1'de yer alan dış borç (DB) miktarı, 1957 yılına kadar eksik bilgiler içermektedir. Bu durum, dış borç miktarının zaman içinde sürekli olarak kaydedilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. 1958'de Türkiye, Uluslararası Para Fonu'na (IMF) başvurarak borç erteleme talebinde bulunduğu (Berksoy, 1992, s. 148), bu kurum tarafından ilk kez resmi olarak hesaplandı. Tabloya bakıldığında, kümülatif olarak (yani dönem başından itibaren) dış borç miktarının 1 milyar doların üzerine çıktığı görülmektedir. Bu, 1945 yılındaki başlangıç borcuna kıyasla 8.4 kat artış anlamına gelmekte ve artık borç bulmanın zorlaştığı bir noktaya ulaşıldığını göstermektedir.

Tablo: 2.2 1945-1960 Enflasyon ve TL Dolar Kuru Göstergeleri



Tablo 2.2 de yer alan grafik 1945'ten itibaren Türkiye'nin Enflasyon ve TL Dolar Kuru dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir.1947 ile 1959 yılları arasında sabit dolar kuru rejimi uygulanmış. Ancak, 1960 yılına gelindiğinde belirgin bir artış yaşanmış ve d6viz kuru 4,73 TL'ye ulaşmıştır. Bu d6nemdeki d6viz kuru artışı, dış ticaret dengesizlikleri, ekonomik belirsizlik ve siyasi fakt6rler gibi nedenlerle tetiklenmiştir. 1945 ile 1955 yılları arasında enflasyon genellikle negatif ya da d6şuk seviyelerde seyretmiştir. Ancak, 1955 sonrasında enflasyon oranlarında artışlar g6zlenmeye başlamıştır. 1959 yılına gelindiğinde enflasyon oranı belirgin bir şekilde y6kselerek %19.5'a ulaşmıştır. Bu, ekonomik dengesizlikler, mali politika sorunları ve diğer etkenlerle ilişkilendirilmektedir.

Tablo: 2.3 1945-1960 İhracat ve İthalat G6stergeleri



Tablo 2.3'te yer alan grafik 1945'ten itibaren Türkiye'nin İhracat ve İthalat dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir. Her yıl s6rekli olarak fazla veren dış ticaret (ihracat-ithalat) bilançosu, ilk defa 1947'de 21.3 milyon dolar aēık verdi. Bu aēık, zaman iēinde d6zenli bir şekilde artarak, 1960 yılına gelindiğinde 147.4 milyon dolar seviyesine y6kseldi.

1954'ten sonra ekonomide ciddi değişiklikler meydana geldi. İthalatın artması ve tarıma yapılan s6bvansiyonlar nedeniyle dış ticaret ve b6tēe aēıęı b6y6yordu. Tablo 2.1'den de g6r6leceği gibi, 1952 yılında y6zde 0.8 olan enflasyon, 1954'te y6zde 11'e sıēradı ve bu noktadan sonra denetimden ēıkararak 1956'da y6zde 16.8'e, 1957'de ise y6zde 18.7'ye

yükseldi. Bu nedenle, Tablo 2.1’de yer alan TL ve dolar cinsinden Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) miktarlarının sürekli olarak arttığı görünse de bu artışlar tamamen yapaydı. TL cinsinden artışlar, enflasyonun etkisiyle şişirilmişti; dolar cinsinden artışlar ise Türk Lirası'nın aşırı değerli tutulduğu sabit kura dayanıyordu.

Aslında Demokrat Parti (DP) döneminde oldukça olumlu bir başlangıç yapan ekonominin, üç yıl içinde hızla kötüleşmesinin temelleri daha önceye dayanmaktaydı. Recep Peker hükümeti, IMF'ye üye olabilmek için 7 Eylül 1946'da gerçekleştirdiği ve doları 1,28 TL'den 2,80 TL'ye çıkararak büyük devalüasyon hareketiyle, dış ticarete serbestleşmeye yönelmiştir. Bu süreç sonrasında, ihracatın arttığı ancak ithalatın daha fazla arttığı görülmektedir. Örnek olarak, 1947 yılında ihracat bir önceki yıla göre 8,7 milyon dolar artarken, ithalat ise 25,7 milyon dolar artmıştır. Bu dönemde üretilen fazla, yatırımlara değil ithalata ve sonrasında açıkların kapatılmasına yönlendirilmiştir (Oran, 2020, s. 489). Bu ithalat, üretime katkı sağlamak yerine özellikle tüketim ve benzeri alanlarda kullanılmıştır. Örneğin, yeni inşa edilen karayolları için kullanılacak otomobiller ve bu otomobillerin tüketeceği petrol için yapılan ithalat, üretimi destekleyecek nitelikte değildi. Bu durum, ekonomik dengelerin çözülmesine ve gelecekteki ekonomik zorlukların temellerinin atılmasına yol açtı.

Ekonomi, liberalleşme ve tarımsal üretimin teşvik edildiği dış ülkelere giderek daha bağımlı hale geldi. Bu bağlamda, dış ticaretin Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) oranı (DT/GSMH) 1946'da yüzde 9,77 iken, 1952'de 19,21'e yükseldi. İlave olarak, ithalat, ihracata kıyasla daha hızlı artmıştı (ihracattaki artış 148 milyon dolarken, ithalattaki artış 437 milyon dolar idi). Ancak 1952'den sonra DT/GSMH oranı hızla ve sürekli bir biçimde düşmeye başladı. Bu düşüşün nedeni, Türk ekonomisinin dışa bağımlılığının azalmasından değil, aksine tarımsal üretimin düşmesi ve dış kredi kaynaklarının tükenmesi nedeniyle dış ticaretin daralmasından kaynaklanıyordu. Tabloya baktığımızda, ihracat ve ithalatın 1953'ten sonra sürekli olarak azalmaya başladığı gözlemlenir. Bu düşüşün bir diğer kaynağı da vardı: O dönemde Türk Lirası'nın resmi kuru gerçek piyasa değerinden yüzde 108 daha yüksekti (Sönmez, 2001, s. 94). Bu durum da dış ticaretin dengesini etkilemiş ve ekonomideki dengesizlikleri artırmıştı.

Bu nedenle daha önce de ifade edildiği gibi, tablo 2.1’de hem Türk Lirası (TL) hem de dolar cinsinden sürekli yükselen Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) aslında gerçekte

fazla yükselmediği anlaşılır. TL cinsinden yükselmesinin arkasında enflasyonun etkisi bulunuyordu. Dolar cinsinden yükselmesinin nedeni ise döviz kurlarının sabit tutulmasının getirdiği bir durumdu ve bu durumda Türk Lirası'nın dolar karşısındaki değer kaybı yansımıştı. Başka bir deyişle, GSMH rakamlarındaki artış gerçekte sınırlıydı, dış ticaret ise gerçekte azalıyordu.

Bu süreçte Türkiye, dışa bağımlılığını artırarak borç arayışına girdi. 1952 yılında IMF'den çekilen kredi miktarı 355 milyon dolar olarak kaydedildi ve bu dönemdeki Dış Borç/GSMH oranı yaklaşık olarak yüzde 7.42 seviyesindeydi. Ancak 1950-1954 arasında yoğun para basımı, serbest ticaretin olumsuz etkileri, CHP'nin savaş döneminde biriktirdiği döviz rezervlerinin hızla erimesi, tarımın daralması sonucu girdi eksikliği ve yağışların durması gibi faktörler, ekonomiyi sıkıntıya soktu. IMF ile ilişkiler bozuldu ve 1954'te IMF, enflasyonist politikaları durdurmak ve dış ödemeler açıklarını kapatmak amacıyla devalüasyon önerdi (Demircan & Ener, 2003, s. 91). Ancak seçim yılı olması nedeniyle öneri reddedildi ve bu politikalara devam edildiği görüldü.

Türkiye'de dış ticaret açığının azalmasına rağmen, sabit kur politikasının yetersiz kalışı, ithalatın artması, temel mal ithalatındaki düşüş, 1954'ten sonra tarımsal faaliyetlerdeki gerileme, büyüme hızının düşmesi, enflasyonun yükselmesi, döviz sıkıntısı, ABD'nin dış yardımlarının azaltılması ve devalüasyon baskısının artması sonucunda 4 Ağustos 1958'de İstikrar Kararları alındı (Karluk, 2005, s. 403). Bu kararlar, ekonomik zorluklarla başa çıkmak ve istikrarı sağlamak amacıyla atılan adımlardan biriydi.

Bu tedbirlerin bir parçası olarak Türk Lirası büyük bir devalüasyona tabi tutulmuş ve 1 Amerikan Doları artık 2.80 TL yerine 9 TL'ye yükseltilmiştir (İTO, 1989, s. 31). Bu önlem, dış borçlarla başa çıkmak ve ekonomik dengeyi sağlamak amacıyla alınmıştı. Bu tedbirlerin ardından "IMF Reçetesi" adıyla bilinen klasikleşmiş politikalar hayata geçirilmeye başlandı. Aslında Menderes'in uyguladığı bu anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854'te İngiltere'den borç talep ettiği dönemde, İngiliz heyetinin önerileriyle büyük ölçüde benzerlik taşıyordu. Kısacası kamu harcamalarının azaltılması, para basımının kontrol altına alınması, memur sayısının azaltılması ve yolsuzlukla mücadele için yargı reformu gibi önlemler alınmıştı.

1958 İstikrar Programı'nın bir sonucu olarak, ithal ikamesi stratejisi önemli bir rol oynamıştır. Döviz gelirlerinin sınırlı olması ve dış yardım kaynaklarının azalması, ithal

ikamesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. İthal ikame politikası, kotalar, yüksek gümrük tarifeleri ve ithalatı sınırlayan yasaklar gibi önlemlere dayanarak gelişmiştir. Bu politika, yerli üretimi teşvik ederek dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır (Uludağ & Arıcan, 2003, s. 208).

Türkiye, 1958 yılında yaşanan sıkıntıları atlatmasının ardından verilen sözleri yerine getiremedi. Bu doğrultuda IMF kotasını aşan miktarda borç alan ve ödeme zamanı geldiğinde erteleme talep eden ilk ülke Türkiye oldu (Sönmez, 2001, s. 95-96). Aynı zamanda DP iktidarının terk ettiği ithal ikameci sanayileşme politikaları tekrar hız kazandı. Dışarıdan mal gelmeyince yerli imalathaneler üretime geçti. Ancak bu sanayileşme çok sınırlıydı ve sağlanan ayrıcalıklar, maliyet altı girdiler, sübvansiyonlar gibi faktörler bütçe açıklarının başka bir kaynağı haline geldi.

1958 bunalımı, sonraki dönemler için olumsuz bir örnekti. Bu bunalımın ardından ekonomik stratejilerde ve dış borçlanmada farklı bir yaklaşım benimsenmeye başlandı. Benzer şekilde Osmanlı döneminde olduğu gibi, artık borçlar sadece borç ödemek ve açıkları kapatmak amacıyla alınmıyordu. Ayrıca 1958'de başlayan yanlış politikalar, sonraki yıllarda IMF ile yapılan anlaşmalarda sık sık tekrarlanacaktı. Bu politikalar arasında, geçici rahatlamalara dayanarak kamu harcamalarını kontrolsüzce artırmak, IMF anlaşmalarını geç cevaplamak ve olumsuz koşullarda kabul etmek, gereken önlemleri yetersiz ve geç uygulamak, durumun düzelmeye başladığı gibi eski disiplinsizliğe dönmek gibi faktörler yer almaktaydı (Sönmez, 2001, s. 59-60). Bu ekonomik durumun toplumsal hayata etkileri de hafife alınamazdı.

1954'ten sonra tarımın gerilemesi sonucu traktör enkazları tarlaları doldurdu, çünkü döviz sıkıntısı nedeniyle yedek parça ithalatı yapılamıyordu. Köyler önce yavaşça, sonra hızla büyük kentlere göç etmeye başladı. Bu göç, tıpkı 1800'lerde İngiltere'de olduğu gibi, kırsal bölgelerden kentlere doğru bir akışı simgeliyordu. Ancak İngiltere'nin aksine Türkiye'de bu göçü karşılayacak bir güçlü sanayi altyapısı bulunmuyordu. Marshall Planı'nın yansıttığı ve DP iktidarının da benimsediği kalkınma stratejisi, sanayileşmeyi içermiyordu. Sonuç olarak kentlerin etrafında gecekondulaşma ve işsizlik gibi olumsuz etkilerin arttığı bir süreç yaşandı.

### **2.1.2. Siyasi Kültür**

Demokrat Parti (DP) iktidarındaki dönemde devlet algısı, millettten bağımsız bir devlet yapısının hala belirgin olduğu bir süreç yaşamıştır. 1950'lerde başlayan rekabetçi seçim mekanizması, toplumsal taleplerin siyasi alanda etkili olmaya başladığı bir dönemi işaret ediyordu. Ancak bu dönüşüm yavaş bir hızla gerçekleşmiştir. Çünkü toplumun zihninde devlet, ayrı bir otorite ve güç merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. DP döneminin Türkiye'sinde şu ikilem bile henüz kesin bir şekilde tartışılmayan bir konuydu. Halka hizmet eden devlet mi, yoksa devlete tabi olan halk mı? İkinci seçenek, halkın zihinlerinde hala yaygın bir anlayış olarak varlığını sürdürmüştür (İnan, 2014, s. 248). Ancak 1950'ler boyunca artan istikrarın etkisiyle, devletin eksiklikleri net bir şekilde konuşulmaya başlanmıştır. Devlet bu dönemde aile, arkadaş grupları gibi özel ortamlarda rahatça eleştirilebilir hale gelmiştir. Din ve ekonomi gibi bazı alanlarda görülen özgürlüklerin genişletilmesi de bu eleştirilere fırsat vermiştir.

DP yönetimi iktidara geldiği dönemden itibaren devlet elitini değiştirmeye başlamıştır. Uzun süren tek parti yönetimi, kendi elitini oluşturmuş ve bu elitin devletle bütünleşmesine ve dolayısıyla devletin mülkiyetine yönelik düşüncelere yol açmıştır (İnan, 2012, s. 298). DP'nin Türk siyasi hayatına en önemli etkilerinden biri, çevreyi (taşrayı) siyasete taşımasıdır. Ayrıca önceki dönemlerden farklı olarak DP milletvekillerinin, seçim bölgeleriyle çok daha köklü ilişkilere sahip olmuşlardır (Zürcher, 1998, s. 321).

DP'nin demokrasi anlayışı, seçimler aracılığıyla iktidarın belirlendiği ve değiştirilebileceği, yani "milli irade"nin yansıdığı bir anlayıştı. Demokrat Partililer, cumhuriyet idealinin egemenliği "kayıtsız şartsız" millete veren bir prensip olduğunu savunuyorlardı. Seçimler, halkın yetenekli veya ehli gördüğü kişileri iktidara getirme aracı olarak görülüyordu. Bu nedenle, dönem koşullarında çoğunluğun yönetimi anlayışı öne çıkıyordu (Ahmad, 2007, s. 131).

Bu yaklaşım, her icraatın ve alınacak her kararın millete dayandırılması ilkesini benimsemesiyle, çoğunluğun yanılmayacağı inancını beraberinde getiriyordu. Başbakan Menderes tarafından o dönemde dile getirilen şu söz, bu anlayışı özetliyordu: "Milletin kabul ettiği, bizim için de makbuldür." Anayasa Mahkemesi gibi denetleyici bir kurumun henüz olmadığı düşünüldüğünde, bu yaklaşım, halkın serbest ve genel oyla iktidarın

belirlendiği ve "milli irade" denilen bir kavramın merkezi olduğu bir dönemin hakim anlayışı olarak görülebilir.

1950'ler Türkiye'sindeki her seçmen, kendisini değerli hissetmeye başlamıştı ve seçim öncesinde, oy kullanarak kendi yerini ve gücünü göstermeye yöneliyordu. Tek parti dönemi göz önüne alındığında, çok partili bir seçim sistemi, vatandaşlara seçme ve tercih etme yeteneği verdiği için kolayca kabul edilebilirdi. Ancak bu demokratik deneyimin, sadece seçim zamanlarıyla sınırlı olduğunu ve sadece oy verme eylemiyle sınırlı kaldığını belirtmek önemlidir. Başka bir deyişle, seçim sonrasında yönetimi sürekli olarak etkileyebilme gücünü ifade eden "katılımcı" demokrasi kavramı o dönemde uzak bir idealdi (İnan, 2014, s. 251-252).

1945'te başlayan çok partili sistem, siyasi muhalefeti açıkça kurumsallaştırmıştı ancak demokratik bir muhalefet anlayışı henüz tam olarak gelişmemişti. 1950'li yıllarda yönetimle açık muhalefet hala "hıyanet, düşmanlık" gibi ağır kelimelerle değerlendiriliyordu. Dönemin Türkiye'sinde iktidar ve muhalefet, birbirlerini düşman gibi görerek siyasi mücadeleyi daha da sertleştirmişti. Özellikle Menderes ve İnönü arasındaki son dönem diyaloglar, adeta bir sözlü çatışma şeklindeydi. Başbakan Menderes, Meclis'teki bir konuşmasında iktidar-muhalefet ilişkilerini "kan davası" olarak tanımlamıştı (Demir, 2011, s. 119).

İnönü'nün liderliğindeki muhalefet partisi CHP ve basın, Demokrat Parti'nin dış politikasının üzerinde sınırlı bir etkiye sahipti. CHP, dış politikanın temel odağı olan ABD ile olan yakın ilişkilere eleştirel bir yaklaşım getirmedi, ancak dış politika meselelerinin meclis dışında ve Menderes'in çevresi tarafından belirlenmesine karşı çıkmıştır. Örneğin, Kore'ye asker gönderme tartışmaları esnasında CHP sözcüsü tarafından ifade edilen görüşler, bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilebilir: "Dış politika prensiplerinde partiler arasında bir ayrılık yoktur. Ayrılık metot ve tatbikat üzerindedir" (Mütercimler & Öke, 2004, s. 91). Ancak bu ve benzeri eleştiriler, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren muhalefetin konuşma özgürlüğünün sınırlı hale geldiği bir döneme yerini bıraktı.

Bu bağlamda, 1954'te Millet Partisi'nin basit bir dernek gibi kapatılmasının yanı sıra, 1956'da muhalefetin toplantı ve gösteri yapmasını yasaklayan bir kanunun kabul edilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca 1956'da çıkarılan bir basın kanunu, hükümeti ve

temsilcilerini eleştirmenin ve hükümetin kamuoyundaki güvenini sarsacak yayınlar yapmanın suç sayılmasına yol açtı. Demokrat Parti'nin dış politikası, muhalefetin ana eleştiri alanlarından biri haline geldi. 1958'de Irak'ta yaşanan darbenin ardından CHP, Menderes hükümetini Bağdat Paktını kötü yönetmekle suçladı, Adana'daki İncirlik üssünün NATO amaçları dışında kullanılmasına ve hükümetin Ortadoğu'daki gelişmeler sırasında sınıra asker sevki konularına karşı çıktı (Balçı, 2017, s. 106).

Bu dönemde basında Türk dış politikasına ilgili davranmış ve dış politikada gerçekleşen olayları manşet altına almıştır. Cumhuriyet gazetesi 26 Temmuz 1950 tarihinde Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini "Kore'de hizmet etmek üzere Birleşmiş Milletler Emrine asker veriyoruz" şeklinde duyurmuştur. Aynı tarihte Kore'ye asker gönderme kararıyla birlikte "Atlantik Paketi'na Alınma İhtimalimiz Var" başlığı altında Türkiye'nin Atlantik Paketi'na katılma olasılığına dikkat çekmiştir. Bu dönemde Türk basını, iktidar ve muhalefetin ortak hareket ederek Türkiye'nin NATO'ya alınması gerektiğini savunmuştur. Ulus Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Atlantik Misakı'nda Türkiye (Ulus, 1950)" ve Ömer Sami Coşar'ın Cumhuriyet'teki "Türkiye ve Atlantik Paketi (Cumhuriyet, 1950)" başlıklı yazıları, Türkiye'nin bu pakta katılmasının ülkeye güç katacağını dile getirmiştir. Türk kamuoyu da bu konuda hükümetle genel bir görüş birliği içinde olmuştur.

18 Şubat 1952 yılında Türkiye NATO'ya katıldığında, Cumhuriyet gazetesi ilgili haberi "Millet Meclisi'nin Dünkü Tarihi kararı" manşetiyle duyurmuştur. Haberde ayrıca Atlantik Paketi'na iltihakımız muvafık, muhalif bütün milletvekillerinin ittifakı ile karara bağlandı. Ayrıca muhalefetin hükümeti tebrik ettiğiniz ve bu eserin milli politikanın sağladığı milli bir eserdir." ifadesine yer vermiştir (Cumhuriyet, 1952).

3 Kasım 1951 tarihinde SSCB'nin Türkiye'ye nota göndermesine karşın olarak Türkiye'nin buna cevap vermesi Cumhuriyet gazetesinde ele alınmış 14 Kasım 1951 tarihli yayında Türkiye'nin Rusya'ya cevabı yerindedir şeklinde bir manşet atılmıştır. Haberin detaylarında bir Fransız gazetesinin de Türk notasının Sovyet Dışişleri bakanının notasına cevap teşkil ettiğinin de belirtildiği duyurulmuştur (Cumhuriyet, 1951).

Adnan Menderes'in 11 Nisan 1960 tarihinde SSCB'yi ziyaret edeceği Cumhuriyet gazetesinde de duyurulmuştur. 12 Nisan 1960 tarihindeki gazete manşetlerinde Menderes'in Moskova'yı Kruşçev'in de Ankara'yı ziyaret edeceği duyurulmuştur

(Cumhuriyet, 1960). 13 Nisan tarihli gazete haberinde ise bu karşılıklı ziyaretin bütün dünyada geniş ilgi uyandırdığı ve Moskova ve Washington ile İsmet İnönü'nün ziyaret hakkında olumlu görüşlerine yer verilmiştir (Cumhuriyet, 1960).

Bu dönemde basının etkide bulunduğu olaylardan biri de 6-7 Eylül olaylarıdır. Mithat Perin'in sahibi olduğu İstanbul Ekspres gazetesi, 6 Eylül akşamı ikinci baskısında Selanik'te "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" başlığıyla bir habere yer vermiştir. Bu haber, toplumda uzun zamandır var olan gerilim ve huzursuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde halk sokağa çıkmıştır. Ancak en şiddetli olaylar İstanbul'da yaşanmıştır. Bu durum, büyük bir tartışma ve endişeye sebep olmuştur (İstanbul Ekspres, 1955). Bu olaylar, başta Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine ait iş yerleri, evler ve kiliseler hedef alınarak gerçekleştirilmiştir. Ulus, yaşanan olayların nedenini, "Yunanlılar Atatürk'ün Evine Bomba Attılar (Ulus, 1955)" şeklinde aktarırken, Zafer ise "Selanik'te tecavüz hadisesi yüzünden (Zafer, 1955)" ifadesinin altını çizmiştir. Daha sonrasında asparagas olduğu anlaşılan bu haberlerin neticesinde gerçekleşen 6-7 Eylül olayları, Türkiye'nin dış politikada ağır bir siyasi maliyet ödediği ve uluslararası alanda zor duruma düştüğü bir dönemi işaret etmektedir. Bu olaylar, Türkiye'nin uluslararası arenadaki itibarını zedelemiş ve ülkeyi diplomatik anlamda zor bir pozisyona sokmuştur. Ayrıca Kıbrıs konusundaki uzlaşma çabalarını da sekteye uğratmıştır.

### **2.1.3. Ordu**

Türkiye'de 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin kazanması, ordu içerisinde büyük bir coşku ve umutla karşılanmıştır. Ordu içinde yaşanan bu olumlu havanın temel nedeni, ordunun tek parti döneminin adaletsiz yönetiminin sona erdirilmesi, özgürlükçü bir ortamın ve tarafsız bir yönetimin kurulması, ekonomik zorlukların hızla aşılması, devlet yönetiminin iyileştirilmesi (Erkan, 1972, s. 6), Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modern silah ve teçhizatlarla donatılması ve personelinin yaşam standartlarının artırılması gibi beklentilerin gerçekleşeceğini düşünmesiydi (Ulay, 1968, s. 15). Ancak zamanla, iktidarın 1954 yılına doğru askeri beklentilere kısmı olarak yanıt vermesi subaylar arasında rahatsızlığa neden oldu. Bu doğrultuda "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi"nin fikirsel temelleri, aslında 1954 yılına kadar uzanmaktadır. Milli Birlik

Komitesi üyesi Numan Esin, ilk örgütlenme çabalarının 1954-1955 döneminde başladığını ifade etmiştir (Esin, 1955).

1956 yılına girilirken, "Yıldız Sarayı'ndaki Harp Akademisi Örgütü" olarak bilinen örgüte katılan isimler arasında şunlar bulunuyordu: Albay rütbesinde olanlar; Faruk Ateşdağlı, Naci Asutay. Yarbay rütbesinden olanlar; Faruk Güventürk, Nuri Hazer, Necmi Bek, Rıza Ükaydm. Binbaşı rütbesinde olanlar; Dünder Seyhan, Necati Ünsalan, Rauf Gökçe. Yüzbaşı rütbesinde olanlar; Suphi Gürsoytırak, Orhan Erkanlı, Kemal Güner ve diğerleri (Öymen , 2010, s. 12). Bu isimler, 1956 yılının başlarında Akademi'de ortaya çıkan bu teşkilatın amacını paylaşıyorlardı. Bu amaç, orduda reformlar yaparak modernleşmeyi gerçekleştirmek ve gelecekteki olası gelişmelere karşı müdahale yapabilecek durumda olmak olarak belirlenmişti. Bu örgüt, askeri yapıyı güncellemek ve gelecekteki belirsizliklere karşı hazırlıklı olmak amacıyla kurulmuştu.

1955 ve 1956 yıllarında, İstanbul'da faaliyetlerine devam eden "Yıldız Sarayı'ndaki Harp Akademisi Örgütü," aynı dönemde Ankara'da da etkinliklerini sürdürürken, Sadi Koçuş ve Talat Aydemir liderliğinde ayrı ayrı örgütlenme çabaları göstermişlerdir. Bu çabalar sonucunda, Faruk Güventürk liderliğindeki bir komite ile Talat Aydemir liderliğindeki bir komite birleşmiş ve oluşturulan teşkilatın başkanlığına Faruk Güventürk getirilirken, sekreterlik görevine Dünder Seyhan atanmıştır. Bu teşkilata "Atatürkçüler Cemiyeti" adı verilmiştir (Erkan, 1972, s. 12).

1957 yılının ilerleyen dönemlerinde, "Atatürkçüler Cemiyeti" adlı örgüt, darbe girişiminde bulunma niyeti taşımıştı. Talat Aydemir, hatıra defterinde bu durumu şu şekilde anlatıyordu: "Geleneksel bir şekilde ben toplantıyı açtım. Kısa bir konuşmanın ardından hemen ana konuya geçildi. Hedef açıklanmadı, ancak ülkenin kötü yönde ilerlemesini durdurmak için, gerektiğinde hükümeti devirerek yönetimi ele almak..." Bu toplantının amacı, darbenin en kısa sürede gerçekleştirilmesiydi. Tarih olarak 27 Ekim 1957 belirlenmişti. Ancak örgütün bu darbeyi gerçekleştirebilmek için destek güçlerine ihtiyacı vardı. Bu güçlerden biri olarak da İsmet İnönü'yü görmekteydiler. Bu konuyu İsmet İnönü'ye açtıklarında, İnönü darbenin gereksiz olduğunu, zira zaten yaklaşan seçimlerle iktidarın değişebileceğini belirtmişti (Yurtsever, 1983, s. 89).

1959 yılında, önemli bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıya Sezai Okan, Alparslan Türkeş, Suphi Karaman, Orhan Kabibay, Rifat Baykal, Mustafa Kaplan, Refet Aksoyoğlu, Vehbi

Ersü ve Orhan Erkanlı gibi isimler katıldı. Toplantının sonucu şu şekildeydi: Demokrat Parti (DP) iktidarı, 1960 yılı içinde seçim yapmazsa veya yaparsa adil olmazsa, hükümete karşı darbe yapılacaktı. Ancak darbenin ardından neler yapılacağı konusunda net bir plan bulunmuyordu. Bu noktada, üç farklı seçenek ortaya konulmuştu. Askeri bir yönetim kurmak, iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) devretmek, geçici bir meclis oluşturarak idareyi yeni seçimler yapılincaya kadar bu geçici meclise bırakmak (Erdem, Duman, & Pehlivan, 2014, s. 47). Bu seçenekler, darbenin ardından ülkenin yönetimini nasıl şekillendireceklerine dair yapılan tartışmaların odak noktasını oluşturuyordu.

21 Mayıs 1960 Harp Okulu yürüyüşü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin genç subaylarının, özellikle Harp Okulu öğrencilerinin, ülkenin siyasi ve demokratik durumunu protesto etmek amacıyla gerçekleştirdiği bir harekettir. Genç subaylar, Demokrat Parti (DP) hükümetinin uygulamalarını eleştirmiş ve ülkedeki demokratikleşme eksikliklerini vurgulamışlardır. 21 Mayıs 1960 günü, Harp Okulu öğrencileri, İstanbul'daki Harp Okulu'ndan Taksim Meydanı'na yürüdüler. Bu yürüyüş, halkın da desteklediği büyük bir kitle hareketine dönüştü. Bu protesto yürüyüşü, siyasi gerilimi artırdı ve hükümet ile ordunun karşı karşıya gelmesine neden oldu.

Demokrat Parti (DP) Genel Yönetim Kurulu, olayları değerlendirmek amacıyla bir araya gelmişti. Harp Okulu yürüyüşü, bu toplantıda "Bu bir ihtilâl provası" şeklinde nitelendirilerek, gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştı. Bu çerçevede, Başbakan Adnan Menderes'i ikna etmeye çalışmışlardı. Ancak Menderes, şu şekilde cevap vermişti: "-Lütfen sakın olunuz, ordu tarafından herhangi bir hareket gelmez ve gelemez. Kendileriyle konuştum. Bu mesele, bir polisin veya bir subayın yakasına sarılmasının yarattığı bir tepkidir. Sürekli olarak devrim olacakmış gibi söylüyorlar. Ama kim yapacakmış? Halk mı? Hayır, halk DP iktidarına karşı devrim yapmaz. Asker mi? Onlar da hayır. Asker siyasete karışmaz. Ordu konusunda tamamen güvendeyiz. Ordu bizimle aynı saftadır." Bu toplantıda dikkat çeken bir ayrıntı da Sıtkı Yırcalı'nın Menderes'e yaptığı önerilerdir. Bu öneriler, ordu içinde müdahale yanlısı olanların düşünceleriyle paralel olarak, hemen seçim yapılması, Tahkikat Encümeni'nin faaliyetlerinin sonlandırılması, medyaya getirilen kısıtlamaların kaldırılması ve yeni bir hükümetin göreve başlaması gibi konuları içeriyordu. Ancak Menderes, tüm bu meselelerin Eskişehir gezisinden döndükten sonra ele alınmasının daha uygun olacağını ifade ederek toplantıyı terk etmişti (Öymen , 2010, s. 241-244).

Demokrat Parti (DP) dönemi, DP'nin 1950-1960 yılları arasında iktidarda olduğu dönemi ifade eder. DP'nin iktidarda olduğu bu dönemde ordu hem dış politika hem de iç politika açısından önemli rol oynamıştır. Bu dönemdeki ordu ile ilgili temel noktalar:

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli bir noktasıydı. DP döneminde Türkiye, Soğuk Savaş'ın etkisi altında kalmış ve Batı bloğuna yakın durmuştu. Türkiye, NATO üyeliğini 1952 yılında gerçekleştirdi. Ordu, bu süreçte NATO'ya üyelikle paralel olarak Batı'ya yakın duruş sergilemiştir.

DP döneminde ordu, siyasi arenada sık sık yer almış ve özellikle seçim dönemlerinde çeşitli tartışmalara neden olmuştur. DP iktidarının zamanla güçlenmesi ve muhalefetin zayıflaması, orduyu siyasi denklemin içine daha fazla dahil etmiştir.

Ordu, dönem içerisinde siyasi iktidarın çeşitli yönlerine müdahil olmuş ve sık sık siyasi olaylara dahil olmuştur. Bu müdahaleler, özellikle seçim süreçlerinde gündeme gelmiştir. Ordunun seçimlere müdahil olmaya yönelik bazı eylemleri tartışma yaratmıştır. Özellikle 1957 yılında gerçekleşen Harp Okulu yürüyüşü gibi olaylar, ordu içindeki bazı subayların siyasi müdahale isteğini yansıtmış ve siyasi gerginliği artırmıştır.

## **2.2. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ DIŞ FAKTÖRLER**

### **2.2.1. Uluslararası Sistem**

Soğuk Savaş'ın başlangıç dönemleri sıklıkla daha sert bir kutuplu sistemle karakterizedir. 1940'ların sonları ve 1950'lerin başları gibi dönemlerde, ABD ve SSCB arasında ideolojik çatışmaların yoğun olduğu, askeri yarışların arttığı ve çeşitli bölgesel krizlerin yaşandığı görülür. Ancak 1962 yılının sonlarında doğru sert iki kutuplu sistem yerini gevşek iki kutuplu sisteme bırakmıştır. Bunun en önemli nedeni SSCB'nin ABD'yi nükleer silah konusunda dengelemiş olmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya, ABD ve SSCB'nin etrafında oluşan "iki kutuplu" denge ile şekillendi. Savaştan büyük ölçüde yıkılmış bir durumda çıkan Avrupa devletleri de bu iki "süper" gücün etrafında bir araya gelmişlerdir (Sander, 2023, s. 24). İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında ABD, Monroe Doktrini'ni bırakarak küresel bir güç haline gelmiş ve uluslararası politikada öne çıkmıştır. Aynı dönemde SSCB de aktif ve genişlemeci politikalarına ek olarak teknolojik ilerlemeler sayesinde uluslararası arenada

daha etkin hale gelmiştir. Bu sayede her iki ülke de uluslararası politikanın merkezine yerleşmiştir (Armaoğlu, 2012, s. 475).

1945-1953 dönemine odaklandığımızda, Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer silah yarışında belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Özellikle bu dönemin ilk yarısında (1945-1949), Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer güç açısından, yani atom bombaları konusunda, Sovyetler Birliği'ne karşı net bir üstünlük sağladığı gözlenmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında kendi atom bombasını geliştirmesiyle bu denge değişmiştir. Bu gelişmenin hemen ardından, 1952'de Amerika Birleşik Devletleri, atom bombalarına kıyasla çok daha büyük tahribat potansiyeline sahip hidrojen bombalarını üretmeye başlamıştır. Bu hamle, Amerika Birleşik Devletleri'ni Sovyetler Birliği'ne karşı nispeten daha üstün kılmıştır. Ancak, 1953'te Sovyetler Birliği'nin de hidrojen bombası geliştirmesiyle Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer üstünlük dönemi sona ermiştir (Sönmezoğlu, 2016, s. 21-22).

Savaşın ardından uluslararası ortamda Türk dış politikasının belirgin bir evrimi yaşanmıştır. Bu süreçte, en önemli gelişmelerden biri, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep etmesi ve Boğazlar üzerinde hak iddiasında bulunması olmuştur. Bu durumun etkisiyle Türkiye, Batı bloğuna katılmak için yoğun çabalar sarf etmiştir.

1954-1957 yılları arası, ABD'nin stratejik üstünlüğünü sürdürdüğü bir dönemi yansıtmaktadır. Bu süreçte, uzun menzilli füze teknolojisinin henüz olmadığı bir zamanda, ABD, çevreleme politikası ile SSCB'nin etrafına kısa ve orta menzilli füzeler yerleştirerek stratejik bir nükleer üstünlük sağlamıştır. Bu dönem, 1957'de SSCB'nin ilk insanlı uzay aracı olan "Sputnik"i uzaya fırlatarak, uzun menzilli füzelere sahip olduğunu kanıtlamasıyla sona ermiştir.

1958-1960 yılları ise iki ülke arasında tam anlamıyla nükleer silahlanma yarışlarının yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Özellikle gönderme araçlarının miktar ve yeteneklerindeki gelişmeler, tarafların ikinci vuruş kapasitelerini artırdığı ve nükleer caydırmanın temel mantığının güçlendiği bir dönem olmuştur. Bu gelişmeler güç dengesinde nispi istikrar ortamı oluşturmuştur (Sönmezoğlu, 2019a, s.22).

## **2.3.DARBE ÖNCESİ DIŞ POLİTİKAYA BİR BAKIŞ**

### **2.3.1. Kore Savaşı ve NATO'ya Giriş**

Türkiye'nin 1949'da ABD öncülüğünde kurulan NATO'ya ilgi göstermesinin arkasında birden fazla neden bulunmaktaydı. İlk olarak Türkiye, 1945'teki Sovyet isteklerinin yarattığı endişeyi hala hissediyordu. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı nedeniyle ABD ile yakın ilişki kurmuş olmasına rağmen, kuzeydeki büyük komşunun talepleri nedeniyle duyulan endişe azalmamıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen aşırı realist politika sonucunda, savaş sonrası izole olma korkusu doğmuştu. Türkiye, batı Avrupa ve kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu güvenlik yapısı altında yer alarak, bu izolasyon korkusunu ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Böylece ülkenin topraklarının savunması daha etkili bir şekilde sağlanabilecekti ve Türk ordusu modernize edilebilecekti (Oran, 2020, s. 543).

İkincisi, Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden biri olan Türkiye, NATO üyeliğini kazanması gereken bir hak olarak görüyordu, bu durumda engellenmeyeceğini düşünüyordu. Siyasal değerler açısından Türkiye'nin Batı dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmişti. Bu nedenle, benzer durumun askeri ve stratejik bakımdan onaylanması anlamına gelecek NATO üyeliği öncelikli hedeflerden biriydi. Bu aynı zamanda ülkede tek partili demokratik ortamdan yeni hayata geçirilen çok partili demokratik yaşamın güçlendirilmesi anlamına gelecekti (Sönmezoğlu, 2016, s. 58).

(NATO) Kuzey Atlantik Antlaşması'nın hazırlık çalışmaları sürerken, Türkiye sürekli olarak bu antlaşmanın bir parçası olma isteğini dile getirdi. Şubat 1949'da Avrupa Ekonomik İşbirliği toplantısı esnasında Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Atlantik Paktı'na katılmanın mümkün olmaması durumunda Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeleri içerecek bir Akdeniz Paktı'nın kurulmasını önerdi. Bütün bu çabalarına rağmen, Türkiye'nin NATO'ya alınmaması Türk kamuoyunda güçlü tepkilere neden oldu. Türkiye, bu dönemde 11 Mayıs 1950'de, CHP iktidarının son günlerinde, NATO üyeliği için başvuruda bulundu. Ancak bu başvuruda sonuca bağlanmadı. NATO'ya üyelikle alakalı bundan sonraki girişimler DP hükümeti tarafından gerçekleştirildi.

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin NATO'ya katılımı için hükümetin Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere üzerindeki diplomatik baskısı yükseldi. Seçim kampanyası süresince CHP hükümetinin Türkiye'nin NATO'ya katılması için yeterince çaba göstermediğini savunan Menderes, kendi iktidarı döneminde Türkiye'yi NATO'ya

katmayı kararlılıkla amaçladı (Bayar,1969, s. 127-128). Bu nedenle Demokrat Parti, çabalarını NATO'ya katılım süreci doğrultusunda yoğunlaştırmıştır.

Türkiye, NATO üyeliği için çabalarını yoğunlaştırırken, İngiltere'nin buna karşı çıkma sebeplerinden biri, "Türkiye gibi Müslüman bir ülkenin özgür demokratik devletlerin Hristiyan temelli topluluğu ideali üzerinde olumsuz etki yapacağı" endişesiydi (Tamkoç, 1961, s. 19). Bu itiraz, Batı'nın Türkiye'yi ittifaka kabulünün kimlik temelinden ziyade yararlılık temelinde olması gerektiği anlamına geliyordu. Demokrat Parti hükümeti ise bu durumun farkındaydı. Özellikle Kore Savaşı sırasında, Komünist Kuzey'in Kapitalist Güney'i işgal etmesi sonucu ABD ve SSCB'nin karşı karşıya gelmesi, Türkiye'nin NATO'ya katılmasının yararlılığını kanıtlayıcı bir fırsat olarak görüldü (Balcı, 2017, s. 106) .

BM'nin Kore'ye asker gönderme kararı alındıktan sonra Başbakan Adnan Menderes'in Yalova'daki yazlığında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut'un da katıldığı bir bakanlar kurulu toplantısı yapıldı. Ancak bu toplantıda TBMM'ye ve muhalefete danışılmadan, 25 Temmuz 1950'de Türkiye'nin Kore'ye 4500 asker göndereceği duyuruldu. Muhalefette bulunan CHP ise 26 Temmuz'da yaptığı açıklamada, bu kararın belirgin bir şekilde anayasa ihlali olduğunu belirtti (Oran, 2020, s. 545).

Muhalefetin itirazına rağmen, hükümet bu karardan geri adım atmadı. Çünkü Menderes'e göre, SSCB'nin Kore'de yaptığı gibi benzer müdahaleleri diğer bölgelerde de tekrarlamasının önüne geçmek gerekiyordu. Kore örneği, potansiyel olarak yeni müdahalelere sebep olabilecekti, bu bağlamda Kore'deki olaylara sessiz kalmanın, Moskova yönetimine yeşil ışık yakmak anlamına geleceği düşünülüyordu (Brown 2008:97). Yalova'da yapılan tartışmalar sırasında dönemin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'in belirttiği düşünce şuydu: "Eğer bugün bu saldırıya kayıtsız kalırsak, ileride Kuzey komşumuz bize saldırdığında kimse yardımımıza koşmaz (Türkmen, 2012, s. 75) ."

Diğer bir neden, Türkiye'nin Kore'ye "hür dünyanın diğer unsurlarıyla birlikte asker gönderilmesini" NATO üyeliği için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görmesiydi. Bu nedenle asker gönderme kararı alındıktan sonra kısa bir süre içinde, 1 Ağustos 1950 tarihinde, Türkiye NATO üyeliği için ikinci kez başvuruda bulundu. Ancak bu başvuru,

Eylül ayında toplanan NATO Bakanlar Konseyi'nde reddedildi. Türkiye'nin ikinci başvurusunun reddedilmesinin ardında, ABD Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan bir raporun etkisi büyüktü. Bu rapor, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya kabul edilmesinin örgütün ilerleyişini olumsuz etkileyeceği belirtiliyordu. Söz konusu raporda, NATO üyeliği yerine Türkiye ve Yunanistan'ın Akdeniz Paktı adı altında birlikte çalışmalar yapması önerisi de yer aldı. Ancak Türkiye bu öneriyi olumsuz karşıladı. Çünkü Türkiye, tek taraflı taahhütler yerine, bağlayıcı hükümleri olan bir antlaşmaya imza atmayı tercih ediyordu (Sever, 1997, s. 66-69). Türkiye için Kore savaşı ile NATO arasındaki kurulan bağlantı o kadar güçlüydü ki Türkiye'nin ikinci başvurusu reddedildiğinde Hikmet Bayur, Kore'ye gönderilen askerleri geri çekme seçeneğini dair gündeme getirmiştir (Brown, 2008, s. 104).

Bu esnada Kore'de Türk birliklerinin de yer aldığı savaş sürmekteydi. Muhalefet, bu noktada anayasa ihlali konusundaki itirazını bir kenara bırakarak, Kore'de savaşan birliklere destek verme konusunda iktidarla iş birliği yapmaya karar verdi. 27 Aralık 1950 tarihinde CHP ve DP milletvekillerinin ortak girişimiyle, Meclis tarafından Kore'de savaşan askerlere sevgi ve selamların iletilmesi amacıyla bir karar alındı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 25 Ekim 1951 tarihinde yaptığı açıklamada, "Dış meseleler konusunda aslında ülkemizde fikir ve prensip ayrılığı bulunmamaktadır. İttifakımıza, BM ideallerine ve ABD dostluğuna bağlıyız." şeklinde ifade ederek, Kore'ye asker gönderilmesi sırasında yükselttiği itirazını geri çekti (Oran, 2020, s. 546).

Diğer yandan, kamuoyundan da karara tepkiler yükseldi. Kararın alınmasının hemen ardından, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, CHP, DP ve MP temsilcilerinin bir araya gelerek düzenlediği "komünizmi tel'in" mitingi, hükümete verdikleri destekleri gösterdi. Bu destek, savaş boyunca sürececek bir tutumu yansıtıyordu. Yapılan yoğun propaganda sonucunda oluşan atmosfer, Uzak Doğu'daki bu savaşı sanki kendi ülkeleri için olan bir durummuş gibi benimseyen Türk kamuoyundaki coşkuyu artırdı. Özellikle DP tarafından, asker gönderme eyleminin haklılaştırılması için bu heyecan kullanılacaktı. Buna karşılık, bazı solcu gruplar ise karara olumsuz bir bakış açısıyla yaklaştılar. Örneğin, 14 Temmuz 1950'de kurulan Barışseverler Cemiyeti, kararı eleştiren bildiriler dağıttığı için 28 Temmuz'da kapatıldı. Ağustos ayı içerisinde ise İstanbul, Ankara ve İzmir'de kararı eleştiren yazı ve karikatürler yayınlayan 17 mizah dergisi, komünist oldukları sebebiyle kapatıldılar (Oran, 2020, s. 546).

Kore Savaşı etkisiyle Üçüncü Dünya Savaşı ihtimali, Amerikan yardımlarının arttırılması gerektiği düşüncesinin kamuoyunda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Güney Kore, yaklaşık beş yıl boyunca Amerika'nın desteğiyle ayakta kalmışken, nüfusunun yarısı kadar olan Kuzey Kore'nin gerçekleştirdiği saldırı sonucu işgal edilmesi, Türkiye'ye yapılan askeri yardımların yetersizliğine dikkat çekilerek vurgulanmıştır (Daver, 1950).

Cumhuriyet Gazetesi'nin 18 Temmuz 1950 tarihli "Sembolik Yardım mı?" başlıklı yazısında, Türkiye ile Yunanistan'a yapılan askeri yardımlarda sürekli olarak Yunanistan'ın önde olduğu daha fazla silah ve malzeme yardımının yapıldığı belirtilmişti. Yazıda şu ifadeler de yer alıyordu: "Amerika'nın sürekli vurguladığı bir gerçek var: Türkiye, Yakın ve Orta Doğu'da demokrasinin güçlü bir kalesidir. Eğer Sovyet Rusya ve müttefiklerinin bir saldırısıyla Türkiye yıkılırsa, Yunanistan'ın da iki hafta içinde işgal edileceği ve kızıl güçlerin Akdeniz'e, Süveyş Kanalı'na ve Kızıl Deniz'e kadar ilerleyeceği belirtiliyor. Böyle bir durumda Orta Doğu'nun kıymetli petrol kaynakları tehlikeye girecektir. Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle, askeri yardımlardan Yunanistan'dan daha fazla yararlanması gerektiği açıkça ortaya çıkıyor. Ancak tam aksi bir durumun tercih edilmesi, şaşkınlık yaratıyor. Üçüncü bir dünya savaşının patlak verme olasılığının arttığı bir dönemde, Türkiye'nin savunması zayıf bırakılabilir mi? Kore Savaşı'ndaki eksik tedbirlerin ne kadar kötü sonuçlar doğurduğunu gördük. Üstelik, Türkiye bir saldırıya uğrarsa Kızıl Kore gibi bir müttefikle değil, doğrudan Sovyet Rusya'nın saldırısıyla karşı karşıya kalacaktır. Bu durumda, Türkiye'nin direnmesi için sembolik değil, ciddi ve etkili yardımların yapılması gerekmektedir." (Cumhuriyet, 1950).

Kore savaşı sırasında Türkiye'den gelen birliklerin gösterdiği başarı, ABD tarafından Türkiye'nin sadık bir müttefik olacağı düşüncesini güçlendirmiştir. Dolayısıyla Kore Savaşı DP hükümetinin istediği olanağı sağlamış ve Türkiye'nin NATO ülkeleri arasında sadık bir müttefik olduğu yönündeki imajı üyeliğine karşı çıkan ülkeleri ikna etmek için yeterli olmuştur. Türkiye 18 Şubat 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur (Balcı, 2017, s. 108).

NATO üyeliğinin Türkiye'nin siyaseti ve dış politikası üzerinde kısa ve uzun vadeli bazı sonuçları olmuştur. Bu üyelik, Türkiye'nin hızla militarizme yönelen yapısını desteklemiştir ve bu süreci yönlendirmiştir (Jacoby, 2010, s. 99). Soğuk Savaş

döneminde, diğer NATO üyesi ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de CIA'nın desteklediği gerilla tarzı yapılar kurulmuş, NATO tarafından sağlanan askeri yardımlar ve yeniden yapılandırma destekleri, TSK'nın Türkiye'deki iktidar dinamikleri içerisinde ayrıcalıklı bir konum elde etmesine yol açmıştır. İkinci bir etki olarak, NATO üyeliği Türkiye'nin kuruluşundan bu yana benimsediği dengeli tarafsızlık politikasını terk etmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca dış politika farklılıkları olsa da Türkiye için öncelikli tercih NATO çerçevesinde şekillenmiştir. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik politikası da NATO üyeliği nedeniyle değişmiştir. SSCB, NATO üyeliği sonucunda izlediği saldırgan politikanın başarısız olduğunu anlamış ve 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye bir nota göndererek Kars ve Ardahan iddialarından ve boğazların ortak savunulması talebinden vazgeçtiğini açıklamıştır.

### **2.3.2. ABD ile İlişkiler**

1940'lı yılların ikinci yarısından sonra terkedilmeye başlanan tarafsızlık prensibi, 1950'lerin ortalarına gelindiğinde önemli bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği politika, aktif Amerikancılık olarak adlandırılan bir yaklaşıma evrilmiştir. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olması bu değişimin önemli bir kilometre taşıdır. NATO üyeliği, Ankara'nın Batı ittifakının bir parçası olma yolunda atılmış büyük bir adım olmakla birlikte Türkiye'nin dış politikasında büyük bir değişimi tetiklemiştir. Ülke, kendi ulusal çıkarlarını giderek daha fazla Batı, özellikle de ABD'nin çıkarlarıyla özdeşleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde hükümet, "Washington'un dikte ettiği politikayı harfiyen izlemekle Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceğine" inanmıştır (Ahmad, 1996, s. 396).

Bu dönemde, Türkiye ve ABD arasında dış politika konularında bir irtibat olmadığı gibi, NATO çatısı altında gerçekleştirilen askeri antlaşmalar sayesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile Ortadoğu arasında stratejik bir konumda bulunarak Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın ileri karakolu haline gelmiştir. Örnek olarak, o dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954 yılında ABD'yi ziyaret ettiğinde, ABD'nin Türkiye'ye sağladığı askeri yardımların büyük önemini vurgulamış ve bu yardımların "manevi bir kuvvet basamağını manevi bir müdafaa tabyasına, bir ileri karakolu ise bir cephe hattına dönüştürdüğünü" açıkça ifade etmiştir (Bayar,1999, s. 99).

Dönemin dış politikasına karakteristik bir özellik kazandıran aktif Amerikancılık, sadece Demokrat Parti'ye özgü bir durum değildi. 1940'ların ikinci yarısında İsmet İnönü yönetimi altında başlayan ve Demokrat Parti iktidara geldiğinde de devam eden bu eğilim, İnönü'nün liderliğindeki muhalefet, basın ve diğer devlet kurumları tarafından da desteklenen bir düşünce tarzının sonucuydu. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren benimsenen Batıcılık ideali ve ilham kaynağının artık Avrupa'dan çok Amerika Birleşik Devletleri'ne kaymış olmasıydı. Bu dönemin aktörleri için, Batılılaşma ideali için gerekli araçları sunabilecek ve bu doğrultuda ilham kaynağı olabilecek bir güç artık Kıta Avrupası değil, Amerika Birleşik Devletleri olarak görülüyordu (Bora, 2002, s. 150-152). Türkiye'den bir "küçük Amerika" modeli yaratma fikri, Amerika'ya yönelik bu algıyı doğrulayan ifadelerle dönemin Cumhurbaşkanı Bayar tarafından da açıkça desteklenmiştir: "Biz Türkler, Amerikalıların yaşam tarzına ve dünya görüşlerine hayranız (Bayar,1999, s. 183).

Türkiye ve ABD İlişkileri askeri anlamda NATO'ya katıldıktan sonra, Türkiye'nin Soğuk Savaş dengeleri içinde şekillendirildiği hızlı bir yeniden yapılandırma süreci başladı. Bu sürecin ilk belirgin örneği, 25 Ağustos 1952'de imzalanan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi oldu. Bu sözleşme, ABD'nin Türkiye'de askeri üsler ve tesisler kurma hakkını ve Türkiye topraklarında asker bulundurma yetkisini yasal bir temele oturtuyordu. Ancak, sözleşmenin dikkate değer bir ayrıntısı, Türkiye'deki Amerikan varlığının denetimini Türk yetkililere bırakmamış olmasıydı. Bu nedenle, Türkiye'deki Amerikan personeli Türkiye mahkemelerine tabi tutulmamıştı. Bu durum daha sonra birçok soruna yol açacak ve Amerikan askerlerinin karıştığı hukuki olaylar, Türkiye'de anti-Amerikancılığın yükselmesinin en önemli nedenlerinden biri haline gelecektir. 23 Haziran 1954'te ise ABD ile askeri altyapı anlaşması ve Türkiye'deki Amerikan Kuvvetleri'nin statüsüne dair anlaşma gibi iki önemli askeri anlaşma daha imzalandı. Bu anlaşmaların sonucunda, Türkiye sınırları içinde doksanın üzerinde Amerikan askeri tesisi kurulmuş oldu (Oran, 2020, s. 558).

1950'lerin ikinci yarısına geldiğimizde, Türkiye'nin NATO çatısı altında askeri alanda yeniden yapılanma süreci büyük ölçüde tamamlanmıştı. Bu olayla birlikte Türkiye, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni kuşatma stratejisinin merkezinde bulunuyordu. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles, Mayıs 1953'te Türkiye'yi ziyaret etti ve bu ziyaret sırasında Menderes hükümetine Sovyetler Birliği'ne karşı bir Kuzey İttifakı oluşturulması

önerisini ilettili. Türkiye, Ortadoğu'da kurulacak bir askeri ittifakın liderliğini üstlenmeye hazır olduğunu Dulles'e ilettili (Bağcı, 2001, s. 51-52).

Bu doğrultuda, Türkiye, Ortadoğu ülkelerini NATO çerçevesinde oluşturulacak bölgesel bir iş birliğine dahil etmek için çalışmalara başladı ve bu çabalar sonucunda Bağdat Paktili imzalandı. Ancak bu tür girişimler Moskova'nın Ortadoğu'daki etkinliğini artırmasını engelleyemedi ve 9 Ocak 1957'de dönemin ABD Başkanı Dwight Eisenhower, Sovyet yayılmasını engellemek amacıyla bölgedeki müttefiklere askeri kuvvetlerin kullanılması dahil her türlü yardımı yapma sözünü verdi.

Washington'ın bu yeni stratejisi Türkiye'nin değerini daha da yükseltti ve Menderes hükümeti, ABD'den daha fazla ekonomik yardım alabilme ve bölgedeki etkisini artırabilme açısından bu durumu bir fırsat olarak gördü. Örneğin, 1958'de Irak'ta gerçekleşen Sovyet yanlısı darbe, Türkiye'nin ABD nezdindeki önemini artırdı ve bu nedenle Ankara ve Washington arasında 5 Mart 1959'da Güvenlik iş birliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Ankara hükümetinin talebi doğrultusunda ABD'nin Türkiye'ye silahlı güç kullanımı dahil her türlü desteği sağlamayı kabul ettiğii bir düzenlemeyi içeriyordu (Balcı, 2017, s. 112).

Ekonomik olarak, ABD ile ilişkiler diğeri alanlarda olduğu gibi hükümetin beklediğii gibi sorunsuz ilerlemedi. 1952 yılında Marshall yardımının sona ermesiyle birlikte, Türkiye ekonomisinin temel göstergeleri olumsuz bir yönde değışmeye başladı. Örneğin, 1950 yılında 60 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1951'de 240 milyon dolara, 1952'de ise 540 milyon dolara yükseldi. Dış borçlar da 1950 yılında 2,7 milyar lira iken 1956'da 4 milyar liraya çıktı. Bu ekonomik gelişmeler, dış yardıma olan ihtiyacı artırmasına rağmen, ABD'den gelen ekonomik yardım 1953 yılında bir önceki yıla kıyasla 10 milyon dolardan fazla azaldı (U.S. Congress, 1963, s. 20).

Bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla 1954 yılında Menderes ve o dönemdeki Cumhurbaşkanı Celal Bayar, ABD'ye ziyaretler gerçekleştirdi ve bu ziyaretler ABD'nin ekonomik yardımlarında kısmi bir artışa yol açmıştır. 1954 yılında 78 milyon dolar olan ekonomik yardım, 1955'te 109 milyon dolara, 1956'da da 129 milyon dolara yükselmiştir (U.S. Congress, 1963, s. 20). Ancak bu yardımlar, Menderes hükümetinin karşılaştığı ekonomik zorlukları çözmek için yetersiz kaldığından, ABD'den daha fazla yardım talep etmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin ekonomik yardım konusundaki ısrarlı talepleri, Eisenhower'ın yeni Ortadoğu politikasını Ocak 1957'de ilan etmesiyle örtüşmüş ve ayrıca Irak'ta yaşanan askeri darbe, Türkiye'nin önemini artırmıştır. Bu dönemde ABD, Ağustos 1958'de Uluslararası Para Fonu (IMF) üzerinden Türkiye'ye 359 milyon dolarlık bir kredi sağlamayı kabul etmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin vadesi gelmiş 256 milyon dolarlık anapara ve faiz ödemesi de ertelenmiştir. Sonuç olarak, 1959 yılında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardım bir önceki yıla göre yaklaşık iki kat artarak 204 milyon dolara yükselmiştir.

Borçlanma problemlerinin yanı sıra, bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkileyen bir başka unsur, Türkiye'deki Amerikan personelinin sayısının 15 bin civarında olması ve bu personelden kaynaklanan sorunlardır (Bölme, 2012, s. 236). İkili anlaşmalara göre, Türkiye'de görev yaparken suç işleyen Amerikalıların yargılanması Amerikan yetkililerine ait olmuştur. Bu adli ayrıcalıklardan kaynaklanan sorunlar, bir yandan kamuoyunda Amerikan karşıtlığını artırırken, diğer yandan NATO hedeflerinin dışında Amerikan üslerinin kullanılması, muhalefetin dış politika yoluyla Menderes hükümetini gayri meşrulaştırmasına fırsat sağlamıştır.

Türkiye ABD ilişkilerini etkileyen bir başka unsur ise bu dönemde yaşanan U-2 Uçak krizi olmuştur. ABD, 15-16 Mayıs 1960 tarihlerinde Paris'te gerçekleştirilmesi planlanan ve Eisenhower ile Kruşçev'in katılmasının kararlaştırıldığı zirve toplantısından önce, olumlu bir atmosfer yaratma amacıyla U-2 uçaklarının uçuşlarını sekiz ay boyunca askıya almıştır. Ancak ABD yetkilileri, bu planlanan zirve öncesinde ABD Başkanı Eisenhower'ın elini güçlendirmek ve Sovyetlerin silahlanma çalışmaları hakkında bilgi toplamak istemişlerdir. Bu amaçla U-2 uçağını görevlendirmiş ve bu U-2 uçağı Sovyet hava sahasında düşürülmüştür. Kruşçev, 5 Mayıs 1960'ta yaptığı açıklamada, ABD ve Sovyetler arasında gerçekleştirilecek olan zirve toplantısını sabote etmeyi amaçlayan düşmanca bir hareket olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği, ABD uçaklarının uçuşlarına izin veren ülkeleri uyararak, Sovyetlere karşı yapılması muhtemel herhangi bir saldırıya karşı her zaman hazır olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, ABD ve müttefikleri, bu ülkelerin topraklarını casusluk faaliyetleri için kullanıldığına dair endişelerini dile getirmiş ve Türkiye, İran ve Pakistan'ı bu konuda uyarmıştır (The Washington Post, 1960, s. 1).

U-2 krizi sonucunda Soğuk Savaş hız kazanmıştır. Bu bağlamda ABD, istihbarat amaçlı uydur geliştirme projelerini hızlandırmış ve gizli casus uçak projeleri üzerinde çalışmıştır. Türkiye, özellikle kendi sınırları içindeki üslerin ABD tarafından Türkiye'yi tehlikeye atacak şekilde kullanılabilceğini fark etmiştir. Ancak Türkiye'nin ABD ile bu konudaki müzakereleri sonuçsuz kalmıştır. Bu mesele doğal olarak Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini etkilemiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye dolaylı yoldan gözdağı vermiştir. U-2 uçağı, Adana'dan havalansa da Türkiye'nin sınırları üstünden değil, Pakistan toprakları üzerinden Sovyetler Birliği hava sahasına girdiğı için Türkiye, sorumluluğun kendisine ait olmadığını savunmuştur (Özaki, 2019, s. 29).

Dönemin hemen hemen tamamını etkileyen bu aktif Amerikancılık anlayışı, sadece Batıcılık idealiyle sınırlı değildi. Aktif Amerikancılık, Adnan Menderes iktidarının hızlı kalkınmayı hedefleyen ekonomik anlayışıyla da sıkı bir ilişki içindeydi. Bu ilişki, ABD'den umduğu ekonomik destekle bağlantılıydı ve Menderes'in, 1950'lerin sonuna kadar yaklaşmadığı Sovyetler Birliği'ne yönelik ilgisini açıklamaktadır (Balcı, 2017, s. 102-103).

Bu bağlamda, ABD'nin siyaset yapıcılarının gözünde "iktisaden geri kalmış bir ülkenin kalkınması için en iyi sistem" olarak görülmesi (Bayar,1999, s. 121) ile hem ekonomik hem de askeri yardımların Demokrat Parti iktidarının ilk beş yılında önemli bir etkiye sahip olması, Menderes'in aktif Amerikancılığı için başka bir temel oluşturmuştur. Bu sebeple, bu döneme ait dış politikanın bir diğer önemli ilkesi, hızlı ve sürekli ekonomik kalkınmayı sağlayabilecek dış yardım kaynaklarını güvence altına almaktı. Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi, NATO'ya katılma kararlılığı ve daha sonra Türkiye'de Amerikan üslerinin kurulmasına izin verilmesi gibi adımların arkasındaki en belirgin dinamiklerden biri, Amerika'dan gelen dış yardımın devamını ve hatta artışını sağlamaktı (Keyder, 2007, s. 166).

1950'lerin ikinci yarısında, ABD yönetimi dış yardımlar konusunda isteksiz davranmaya başladığında ve Türkiye'nin yardım taleplerini reddettiğinde, kalkınmanın dış politikanın öncelikli hedefi olarak kabul edildiğı Menderes hükümeti, uzun süre boyunca geri çevirdiğı Sovyetler Birliği'nden gelen yakınlaşma çağrılarını kabul etmek zorunda kalmıştır (Balcı, 2017, s. 102).

### **2.3.3. SSCB ile İlişkiler**

1951 yılında Türkiye'nin NATO üyeliği kabul edildiğinde, SSCB tepkisini 3 Kasım 1951 tarihinde gönderdiği bir nota ile açıkça ifade etmiştir. Moskova, bu nota aracılığıyla, Türkiye'yi topraklarını SSCB'ye karşı saldırgan amaçlar taşıyanlara açmakla suçlamıştır (Erkin, 1968, s. 351-352). Türkiye'nin bu notaya yanıtı ve SSCB'nin benzer bir nota ile karşılık vermesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde Soğuk Savaş döneminin gerginliğini artırmıştır.

1953 yılında Stalin'in ölümü, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni gelişmelere yol açtı. Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde izlenen politikalar eleştirilmeye başlandı ve bu politikalardan geri adımlar atıldı. Bu dönemde, Stalin dönemine hâkim olan "Sovyetler Birliği'nin yanında olmayan herkes Sovyetlere karşıdır" politikasından, "Barış içinde bir arada yaşama politikasına geçildi (Sancaktar , 2011, s. 47-48). Yeni Sovyet yönetimi, 1953 yılında Türkiye'ye iletilen bir nota aracılığıyla Boğazlara veya Türk topraklarına yönelik herhangi bir taleplerinin olmadığını açıkladı (Aslan & Erdoğan, 2021, s. 302).

Taleplerden vazgeçilmesini olumlu karşılayan Ankara, ilişkilerin düzeltilmesi konusunda bir ikileme karşı karşıya kaldı. Menderes hükümeti, ekonomik kalkınma programını büyük ölçüde ABD'den gelen yardımlar üzerine inşa etmişti. Ancak Sovyet tehdidinin azalması ve Türkiye'nin NATO içindeki stratejik öneminin azalması nedeniyle bu yardımların kesintiye uğrayabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle ABD yardımının devamını sağlamak isteyen Ankara, bir süre daha Sovyet tehdidini ve Türkiye'nin Batı dünyası için stratejik önemini vurgulamaya devam etti. Ayrıca Türkiye'yi zor durumda bırakan Sovyet talepleri, ikinci dünya savaşının ardından unutulacak bir şey değildi ve politika yapıcılarına göre Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak başka bir mekanizma bulunmuyordu (Balcı, 2017, s. 99).

Türkiye Sovyet cephesinden gelen bu yaklaşma önerilerine rağmen, NATO'nun Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası doğrultusunda hareket etmeye devam etmiştir. Türkiye'nin öncü bir rol üstlendiği Bağdat Paktı, Sovyetler Birliği tarafından bölgesel bir tehdit olarak algılanmıştır. Özellikle 1957 yılındaki Suriye Krizi'nde Sovyetler Birliği Türkiye'yi Suriye içişlerine karışmak bu ülkenin sınırlarına asker yığmakla suçlamış, taraflar arasında yeni bir notalaşma süreci yaşanmıştır. 1958 yılında gerçekleşen Irak darbesinde de benzer bir durum daha düşük yoğunlukla gerçekleşmiştir (Sönmezoğlu, 2016, s. 148).

1950'li yılların sonlarına doğru Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerden biri de Jüpiter Füzeleri ve U-2 Olayıdır. Sovyetler Birliği, 1957 yılında başarılı bir şekilde ilk kıtalararası balistik füze denemesini gerçekteştirerek bu alandaki üstünlüğünü ilan etti. Aynı yıl Sputnik adlı uyduyu uzaya göndererek bu alandaki başarılarına bir yenisini ekledi. Bu durum Sovyetler Birliği'ni, ABD ile askeri rekabetin bir parçası olarak üstün kıldı (Bodur, 2013, s. 574) çünkü Sovyetler Birliği ABD'yi vurabilecek uzun menzilli füzelere sahip olmuştu. Türkiye, bu bağlamda 1959 yılında ABD ile ikili bir anlaşma imzalayarak, ABD'nin Sovyetlere karşı nükleer dengeyi koruma amacıyla on beş adet Jüpiter füzesini topraklarına yerleştirmeyi kabul etti. Bu adım, Sovyetler Birliği'nde büyük bir endişe ve rahatsızlık yarattı. Sovyet Hükümeti, bu füzelerin Türkiye topraklarına yerleştirilmesinin Sovyetler'i hedef haline getireceği konusunda Türkiye'yi uyardı (Tellal, 2016, s. 516).

Jüpiter füzelerinin Sovyetler Birliği'nde yarattığı rahatsızlık sürerken, Adana İncirlik üssünden kalkan ve Sovyet toprakları üzerinde keşif uçuşları yapan bir ABD U-2 casus uçağı da Türkiye'nin Sovyetlere yönelik ABD'ye destek sağladığını açıkça gösterdi. SSCB, bu casus uçakların üslerinde faaliyet gösterdiği ülkelere de uyarıda bulundu ve herhangi bir saldırı durumunda bu üslerin hedef alınacağını hatırlatmıştır. Türkiye Sovyetler Birliği tarafından bir kez daha notaya maruz kalmıştır (Sander, 2023, s. 320).

Siyasi düzlemde yaşanan bu gerginliklere rağmen Moskova yönetimi, 1953'teki notada belirtilen yakınlaşma politikasını ekonomik düzlemde sürdürmeye devam etti. İlk olarak Temmuz 1957'de, Türkiye'den İş Bankası, Sovyet muhataplarıyla teknoloji transferi konusunda anlaşmış ve aynı zamanda Türkiye'de cam fabrikaları kurulması için görüş birliği sağlanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Sovyet firmaları, düşük faizli kredi imkanı sunmanın yanı sıra, üç buçuk yıl boyunca üretilecek ürünlerin alım garantisi vermiştir (Oran, 2020, s. 518). Bu sayede, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler özel sektör üzerinden canlanmış ve devletler düzeyindeki ilişkilere sınırlı etki etmiştir. Ancak 1950'lerin sonlarına doğru, Türkiye'nin döviz ve kredi sıkıntısı yaşamaya başlaması, Ankara'yı Moskova'ya daha fazla yaklaşmaya yönlendirmiştir. Aralık 1959'da dönemin sağlık bakanının Moskova ziyaretiyle birlikte, iki ülke arasındaki hükümetler düzeyindeki ilişkiler başlamıştır. ABD'den istediği krediyi alamayan Menderes, 11 Nisan 1960'ta

yaptığı bir açıklamada, 15 Temmuz'da Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştireceğini kamuoyuna duyurmuştur. Ancak 27 Mayıs'ta Menderes hükümetine yönelik gerçekleşen askeri darbe nedeniyle bu ziyaret gerçekleştirilememiştir (Balcı, 2017, s. 124).

1950'li yıllarda, ulusal çıkarlarını sıkı bir şekilde Batı bloğu ile özdeşleştiren ve ülkenin ekonomik kalkınmasının bu yöntemle mümkün olduğuna inanan Demokrat Parti (DP) hükümetleri tarafından yönetilen Türkiye, izlediği tek taraflı politikanın zayıf noktalarını 1950'lerin sonlarına doğru, özellikle artan ekonomik krizle birlikte fark etmeye başladı. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurma niyetiyle çeşitli girişimlerde bulunuldu. Ancak Türkiye iç siyasetinde yaşanan olaylar ve sonrasında gerçekleşen askeri darbe, DP iktidarı döneminde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yeni bir aşamaya taşınmasını engelledi.

#### **2.4. 27 MAYIS 1960 DARBESİ**

25 Mayıs 1960 Çarşamba günü planlanan darbe, Sarıkışla'daki tabur komutanlarının hareket için orgeneralden yazılır emir istemeleri ve 26 Mayıs'ta Yunanistan'a gitmesi beklenen Menderes'in birdenbire karar değiştirip Eskişehir gezisine çıkması yüzünden 27 Mayıs tarihine ertelenmiştir. 27 Mayıs sabahında halk radyolara davet edilmiş, İhtilalin Kudretli Albay'ı olarak anons edilen Alparslan Türkeş, darbeyi halka duyurmuştur. Türkeş'in okumuş olduğu bildiri de paylaşılan detaylar şu şekildedir.

- Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin içinde bulunduğu kriz ve olaylar nedeniyle harekete geçmiştir.
- Amacı, partiler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve tarafsız bir idarenin denetiminde adil ve serbest seçimler düzenleyerek iktidarı seçimle kazananlara devretmektir.
- Bu müdahale, kişilere veya gruplara karşı değil, mevcut durumu düzeltmeye yöneliktir.
- Her vatandaşın, partilerin üstünde aynı milletin parçası olduğu ve kanunlara göre muamele görmesi gerektiği vurgulanmıştır.
- Kabine üyelerine kişisel güvenceler sağlanmıştır.

- Türkiye'nin uluslararası taahhütlerine ve ittifaklarına bağlılık ifade edilmiştir (Turgut, 1998, s. 35-36).

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen bu darbe, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk darbesi olma özelliğini taşımaktadır. Milli Birlik Komitesi, iktidara geçerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni feshetmiş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes dahil birçok Demokrat Parti üyesini tutuklamıştır. Tutuklananlar, 11 ay 1 gün boyunca yargılanmışlardır. Bu davalarda siyasiler hakkında çeşitli suçlamalar yapılmıştır. Vatana ihanet, kamu fonlarının kötüye kullanımı, Kırşehir'in ilçe yapılması, meclis iç tüzüğünde yapılan değişiklikler, CHP'nin mallarına el konulması, meclis oturumlarının yayınlarının engellenmesi ve Tahkikat Komisyonu oluşturulması gibi 19 ayrı dava açılmıştır. Davalar 18 Haziran 1960'da hazırlanan bir kanunla “özel mahkeme” niteliğindeki “Yüksek Adalet Divanı” ve Yüksek Soruşturma Kurulu” tarafından yürütülmüştür (Turgut, 1998, s. 47).

Mahkeme kararı sonucunda, 15 sanık idam cezasına çarptırılmıştır. İdam cezası alan sanıklar; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, geçmiş dönemde dış işleri bakanlığı yapmış olan Fatin Rüştü Zorlu ve geçmiş dönem Maliye Bakanlarından Hasan Polatkan oybirliğiyle idam cezası alırken, geçmiş dönem TBMM Başkanlığı yapan Refik Koraltan, geçmiş dönem Genel Kurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ile Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusre Kirişcioğlu Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu ve Zeki Eratman oy çokluğu ile idam cezası almışlardır (Kıyanç, 2020, s. 142). Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve Adnan Menderes'in idamından sonra gelen tepkiler üzerine herhangi bir idam gerçekleşmemiş sanıkların cezası hapis cezasına çevrilmiştir.

27 Mayıs'a ilişkin iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bir görüşe göre, 27 Mayıs darbesi, demokrasi dışı uygulamaları kontrol edilemeyen bir hükümete karşı demokratikleşmeyi sağlayan meşru bir darbedir. Bu görüşe göre darbe, halkın taleplerine cevap verme, siyasi düzenin düzeltilmesi ve demokrasinin sağlanması amacıyla gerçekleşmiştir. Diğer bir görüş ise, 27 Mayıs'ın seçimle işbaşına gelmiş bir iktidarı deviren ve kendisinden sonraki darbelere de yol açarak demokrasinin kökleşmesini önleyen bir darbe olduğudur. Bu görüşe göre, darbenin demokratik süreçlere zarar verdiği, siyasi aktörlerin iradesini yok saydığı ve demokrasiyi sarsıcı bir etkisi olduğu ifade edilmektedir. Bu iki farklı görüş, 27 Mayıs darbesinin meşruiyeti, amacı ve sonuçları konusunda tartışmalara sebep olmuştur.

Her iki görüşün de destekçileri ve eleştirilenleri bulunmaktadır. 27 Mayıs İhtilali'ne ilişkin zihinlerde yer etmiş iki rakip politikacının görüşleri bulunmaktadır. Süleyman Demirel'e göre, 27 Mayıs "halkın elinden devleti alma hareketi"dir. Diğer politikacı Bülent Ecevit ise, 27 Mayıs'ı "bir halk hareketi" olarak nitelendirmektedir (Altan, 2006, s. 67).

## 2.5. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ İÇ FAKTÖRLER

### 2.5.1. Ekonomi

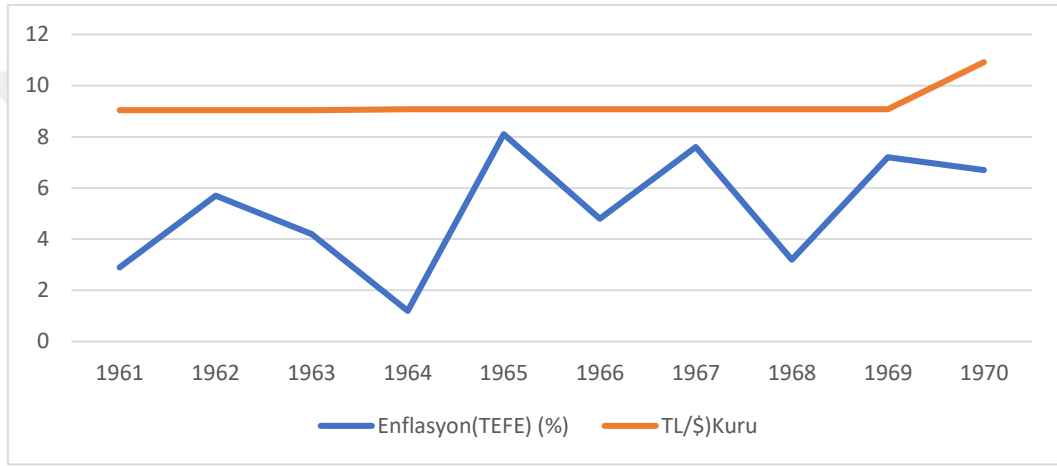
Türkiye'nin 1961 ve 1970 yılları arasındaki temel ekonomik göstergeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 2.4 1961-1970 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistikî Göstergeleri(İstatistik Göstergeleri 1923-1998, 2001).

Yıl	Enflasyon(TEFE) (%)	TL/(\$Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon\$)	İthalat (milyon\$)	DB Toplam (milyon \$)	Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımı (milyon \$)
1961	2,9	9,04	5.479,6	346,7	507,2	-	1,2
1962	5,7	9,04	6.370,9	381,2	619,4	-	4,2
1963	4,2	9,04	7.389,5	368,1	687,6	-	4,5
1964	1,2	9,08	7.853,8	410,8	537,2	964,0	11,9
1965	8,1	9,08	8.450,0	463,7	572,0	1.051,0	11,6
1966	4,8	9,08	10.068,2	490,5	718,3	1.149,0	9,7
1967	7,6	9,08	11.176,3	522,3	684,7	1.286,0	9,0
1968	3,2	9,08	18.049,9'	496,4	763,7	1.502,0	13,9
1969	7,2	9,08	20.193,4	536,8	801,2	1.678,0	13,2
1970	6,7	10,92	19.030,7	588,5	947,6	1.891,0	9,0

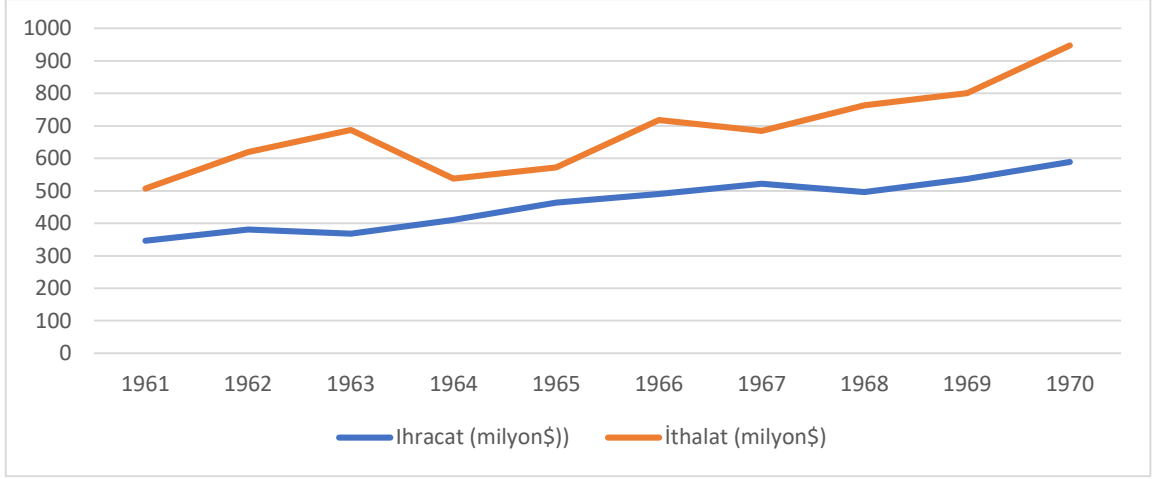
Tablo 2.4, Türkiye'nin 1960'li yıllardan itibaren dış ticaret dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri açık bir şekilde yansıtmaktadır. Tablo 2.4 özellikle 1960 darbesinden sonra ekonominin geldiği noktayı göstermektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış ticaret açıklarının artması, borçlanma ihtiyacının yükselmesi ve ekonomik kararların etkisiyle yaşanan dalgalanmalar, Tablo 2.4'deki verilerin ötesinde önemli analizlere işaret etmektedir.

Tablo: 2.5 1961-1970 Dönemi Enflasyon ve TL Dolar Kuru Göstergeleri



Tablo 2.5 de yer alan grafik 1961'den itibaren Türkiye'nin Enflasyon ve TL Dolar Kuru dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir. 1961 ile 1969 yılları arasında dolar kuru sabit kalmıştır. 1970 yılına gelindiğinde bir artış yaşanmış ve döviz kuru 10,92 TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemdeki döviz kuru artışı, dış ticaret dengesizlikleri, ekonomik belirsizlik ve siyasi faktörler gibi nedenlerle tetiklenmiştir. 1961 ile 1970 yılları arasında enflasyon genellikle düşük seviyelerde seyretmiştir.

Tablo: 2.6 1961-1970 Dönemi İhracat ve Göstergeleri



Tablo 2.6'ta yer alan grafik 1961'den itibaren Türkiye'nin İhracat ve İthalat dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir. Bu açık, zaman içinde düzenli bir şekilde artarak, 1960 yılına gelindiğinde 359.1 milyon dolar seviyesine yükseldi

1960'lı yıllarda 147.4 milyon dolar seviyesine yükselen dış ticaret açığı 1970'li yıllara kadar giden süreçte 64 ve 65 yılları hariç artarak devam etti. 1960'lı yılların ekonomik dönüşümü bazı ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunları yarattı. Bu sorunların ana nedeni hükümetin, özel sektörü boş bırakarak ekonomi üzerindeki sınırlamaların birçoğundan vazgeçmesiydi (Ahmad, 1996, s. 348). 27 Mayıs yönetimi, 1960 yılındaki askeri darbenin ardından iktidara gelerek, Demokrat Parti'nin iktidarını sona erdirdi. Bu dönem, Türkiye'nin ekonomik politikalarında önemli değişikliklere yol açtı. Dönemin başında, 27 Mayıs yönetimi, Demokrat Parti döneminde uygulanan plansız iktisadi politikalara tepki olarak 30 Eylül 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nı (DPT) kurdu (Soyak, 2013, s. 132). Bu adım, Türkiye ekonomisinin planlı bir döneme geçişini temsil ediyordu.

Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomi politikası ithalatın artırılması ve dış finansmanın kullanılmasını gerektiren bir ekonomik yaklaşımı içeriyordu. Bu politika, kalkınma için gerekli yatırımları teşvik ediyordu. Bu doğrultuda 1963 ve 1968 yıllarında olmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ekonomik kalkınma planları oluşturuldu (Şenel Uzunkaya, 2020, s. 20-22).

Ekim 1965'te iktidara gelen birinci Demirel hükümeti, ekonomik politika tercihlerini belirlerken enflasyonlu kalkınmayı tercih etti. Enflasyonlu kalkınma modeli, iş dünyasını memnun ederken ücretlileri olumsuz etkiliyordu ve hızlı büyüme sağlasa da toplumsal adaleti göz ardı ediyordu. Toplumsal barış zedeleniyor ve işçi grevleri artıyordu (Dereli,

1968, s. 214). Ticaret Odaları Birliği, ekonomik istikrarın korunması gerektiğine dair bir rapor yayınladı. Türkiye'nin istikrarlı bir mali ve ekonomik politika izlemesi gerektiği konusundaki önerilerine rağmen, üretimdeki artış oranını aşan ücret artışlarına, ithalatın artmasına ve kamu harcamalarının artmasına karşı önlem alınmadı (Ahmad, 1996, s. 350).

Maliye Bakanı Gürsan, enflasyonist politikaların sorumluluğunu kabul ederek istifasını sundu ve Başbakan Demirel'e enflasyonun kontrol altına alınması gerektiğini belirten bir muhtıra gönderdi (Cumhuriyet, 1966). Ancak hükümet bu önerilere rağmen herhangi bir önlem almadı ve enflasyon ivme kazandı, bu da siyasi ve toplumsal rahatsızlıklara neden oldu. Demirel hükümeti, ekonomik tercihlerini belirlemişti, daha güvenli bir politika izlemek zor görünüyordu. Ülkenin dış yardım ve yabancı sermaye yatırıma olan bağımlılığı o kadar büyüktü ki, Batılı ülkelerden gelen sermaye akışı azaldığında veya Türkiye'nin gereksinimlerini karşılamadığında, hükümet, ideolojik olarak isteksiz olmasına rağmen Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'ya yönelmek zorunda kalıyordu. Demirel, Türk sanayisinin yabancı ülkelere bağımlılığından kurtarılması gerektiğini kabul ediyordu. İthalat bileşimine bakıldığında, yatırım mallarının, hammadde tedarikinin ve tüketim mallarının büyük bir kısmının yurtdışından alındığı görülüyordu. Bu durum, Türk ekonomisinin dışa bağımlılığını gösteriyordu. Sonuç olarak, Demirel hükümeti ekonomik tercihlerini yapmış ve enflasyonlu kalkınma politikasını izlemeyi seçmişti. Bu politika, bazı kısa vadeli avantajlar sağlasa da uzun vadede toplumsal dengesizliklere ve ekonomik sorunlara yol açtı. Türkiye'nin dışa bağımlılığı da bu dönemin ekonomik zorluklarına katkı sağladı (Ahmad, 1996, s. 349-350).

1968'e geldiğinde, ödemeler dengesi sorunları ve dış ticaret sıkıntıları ortaya çıktı. Ancak, 1969'da yapılacak seçimler nedeniyle ekonomik tedbirler alınmadı. Seçimlerin ardından, 1970 yılında yüzde 66'lık bir devalüasyon gerçekleştirildi, doların değeri arttı ve ihracatı teşvik edici önlemler alındı. Hükümet, kısa vadeli borçlara sınırlı başvuruda bulunarak, özel sektör yerine kamu kesimini borçlandırdı. Uluslararası piyasa yerine uluslararası kuruluşlardan ve yabancı hükümetlerden borç alındı (Oran, 2020, s. 662-663).

### **2.5.2. Siyasi Kültür**

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra oluşturulan 1961 Anayasası, göreceli olarak daha fazla özgürlük ortamı sağladığı için dış politika yapımında yeni bir unsur eklemiş ve kamuoyunun katılımına olanak tanımıştır (Fırat, 1997, s.1) Forum ve Yön dergilerindeki üniversite hocaları tarafından yazılan makaleler, tek taraflı dış politikayı eleştirerek Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini yeniden değerlendirmesi gerektiği önerisinde bulunmuşlardır. Ayrıca, sol hareketler ve Türkiye İşçi Partisi gibi sol siyasi gruplar da geleneksel Batı merkezli dış politikayı eleştirmişlerdir (Güvenç, 2008). Dış politika meselelerinde özellikle Amerika'nın Türkiye'deki etkisini ele alan öğrenci gösterileri ve sivil eylemler, kamuoyunu dış politika yapım sürecine katmıştır.

Kamuoyunun dış politika yapım sürecine etkisi açısından dikkate değer bir diğer olay da Kıbrıs meselesidir. Örneğin, 1967 Kıbrıs olayları sonrasında dönemin ABD Başkanı'nın özel temsilcisi Cyrus Vance, Kıbrıs meselesine dahil oldu. Ancak bu dahil olma kamuoyundaki Amerikan karşıtlığı ile Kıbrıs'ta yaşanan olaylara yönelik tepkilerin birleşmesi sonucu Türkiye'de büyük bir gösteri dalgasının başlamasına yol açtı. Göstericiler, Vance'in uçağının Ankara Esenboğa Havaalanına inişine izin vermedi ve sonuç olarak uçak askeri bir havaalanına inmek zorunda kaldı (Oran, 2020, s. 678).

Askerler, kamuoyu ve siyasetçiler açısından incelendiğinde, 1961-1965 döneminde İsmet İnönü'nün, 1965-1971 döneminde ise o zamanın Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in dış politika yapımında öne çıktığı görülmektedir. Johnson mektubu krizi sırasında İsmet İnönü, dış politikanın başlıca aktörlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Mektup doğrudan kendisine gönderilmiş ve mektupta İnönü, ABD Başkanı ile görüşmek üzere Washington'a davet edilmiştir. İnönü, Johnson'a yazılı bir cevap mektubu yazmanın yanı sıra, 22 Haziran 1964'te ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirerek krizin yönetiminde önemli bir rol oynamıştır. Kurtuluş Savaşı liderliği deneyiminden kaynaklanan itibarı sayesinde, İnönü aynı zamanda ordu içinde de sözü dinlenen bir figürdü ve birçok konuda ordunun geri adım atmasını sağlayabilmiştir. Örneğin, Ağustos 1964'te Kıbrıs'a yönelik gerçekleştirilen hava müdahalesi sırasında, İnönü, Askeri Genel kurul toplantısında askerlerin müdahalenin devam etmesi yönündeki tercihinin karşı çıkarak, müdahalenin durdurulması yönünde bir kararın alınmasına öncülük etmiştir (Bölükbaşı, 2001, s. 133).

1965 yılı seçimlerinin ardından Adalet Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin dış politikası, ülkenin tarihi, coğrafyası ve dünya konjonktürü tarafından şekillendi. Hükümet

bu dönemde Cumhuriyet dönemi dış politika dinamiklerinin ana hatlarına bağlı kalmayı sürdürdü. Koşullar gereği ABD ile ilişkilere özel önem veren bir yaklaşım benimsedi. Zaman zaman ABD'deki farklı yönetimlerle çeşitli sorunlar yaşansa da ilişkileri koparmamaya özen gösterdi. Ayrıca, Sovyetler Birliği (SSCB) ile olan ilişkileri de mümkün olduğunca gerilimi artırmamak amacıyla sürdürdü. Ekonomik ilişkiler düzleminde ise SSCB ile yakınlaşmayı ABD'ye karşı bir koz olarak kullandı.

Ana muhalefet partisi olarak faaliyet gösteren CHP ise dış politikasını, BM'ye bağlılık, NATO ve CENTO gibi ittifaklara onay verilirken ulusal bağımsızlığı zedelemeyen eşitlik temelinde ilişkilerin sürdürülmesi gerektiği prensiplerine dayandırdı (Doğan, 2005, s. 132-133). Ayrıca, CHP, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilere olumlu bir bakış açısı benimsese de uygulamada Türkiye'nin çıkarlarının daha iyi korunması gerektiğini vurguladı (Doğan, 2005, s. 138-139).

1965 seçimler ile birlikte Türkiye'nin mevcut dış politikasının temel ilkelerini sorgulayan Türkiye İşçi Partisi'nin meclise girmesiyle dış politika tartışmaları iyice belirginleşmiştir. Mecliste 15 milletvekili bulunan TİP bu "Batı Eksenli" politikayı eleştirmiş. Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasını ve bağlantısız ülkelere benzer bir politika izlemesini önermiştir (Sönmezoglu, 2016, s. 234).

İç siyasette ise hükümetin politikaları, özellikle 1960'ların ortalarında yeni bir politik etken haline gelen öğrencilerin tepkisine yol açtı. Siyaset, üniversitelere, fabrikalara girmiş ve zaman zaman sokaklara taşmıştı. 1960'ların ortasında öğrenci gösterileri, siyasi yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Hükümet, daha önce göstericilere karşı orduyu kullanmanın doğru olmadığını deneyimlediği için özellikle göstericilere karşı mücadele etme amacıyla silahlanmış ve donatılmış bir "Toplum Polisi" adını verdiği polis birimi kurmuştu. Sokak siyaseti ülke içerisinde sürekli bir kriz ortamı yaratmış, bu nedenle istikrarsızlık unsuru oluşturmuştur. Durumu kontrol edemeyen hükümet itibar kaybetmiştir (Ahmad, 1996, s. 250).

Bu dönemde sol akım, "anti-emperyalizm" ve "anti-faşizm" sloganlarıyla ilerliyordu. Bu, güçlü bir Kemalist geleneğin etkisi altında olduğu için, temel olarak toplumsal içeriği güçlü bir Kemalizm'den kaynaklanıyordu. Bu nedenle, gençlerin eleştirileri, temel olarak düzeni eleştirmek için ABD'yi eleştirmek yoluyla gelişti (Oran, 2020, s. 669).

1960'ların solunun dikkat çeken bir özelliği de Türk gençliğinin benimsediği olağanüstü radikalizm seviyesiydi. Türk üniversiteleri, dünya genelindeki eğilimlerden özellikle Mayıs 1968'de Paris'teki öğrenci ayaklanmasından etkilendiler. Üniversite öğrencileri, çağdışı eğitim sisteminin ve adaletsiz toprak mülkiyeti sisteminin reform edilmesini, ülkelerinin Batı ile olan ilişkilerinin sınırladığına inandıkları hareket özgürlüğünün artırılmasını istiyorlardı. Kıbrıs konusundaki sürtüşme, anti-emperyalizmin en hararetli konusu haline geldi ve ABD ile yakın ilişkilere olan hükümete büyük sıkıntılar yaşattı. Öğrenciler, Altıncı Filo'nun veya Amerikalı yüksek görevlilerin ziyaretlerine karşı protesto gösterileri düzenlediklerinde (Çiçek, 2016, s. 12), hükümet bu durumdan oldukça rahatsız oldu.

1960'ların sağcı gençleri de bu dönemde aktif bir rol oynadılar, farkları solculara göre daha iyi organize olmalarıydı. Hükümet, sağcılara daha olumlu bakıyor ve onlara radikallerden daha hoşgörülü davranıyordu. Onların programı, özellikle seçimler öncesi Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) saldırdıkları mitinglerde kin dolu bir anti-komünizmdi. Kendilerini anti-emperyalist olarak tanımlıyorlardı ancak muhalif oldukları emperyalizm, Türkiye'de artık bariz bir tehdit olarak algılanmayan Rus emperyalizmiydi.

Türkiye'deki siyasi ortam kutuplaşmıştı ve Demirel, ideolojik kutuplaşmanın dünyanın dört bir yanında yaygın olduğunu belirtti. Ancak Türkiye'de bu hareketlerin aşırıya kaçtığını düşünüyordu. Bu durumu Türk siyasi sisteminin çok fazla özgürlüğe izin vermesine bağladı ve "Düşünce, ifade ve eleştiri özgürlüğünün, bir ideoloji tarafından tehdit edebilecek kadar genişlememesi gerekir" uyarısında bulundu. Bundan sonra Demirel, Anayasa'nın değiştirilerek durumun düzeltilebileceği önerileriyle birlikte "gereğinden fazla özgürlük" bulunduğunu vurgulamaya başladı (Ahmad, 1996, s. 254).

1961 Anayasası'nın özgürlükçü niteliği, Türkiye'de siyasal yaşamdaki kamuoyu etkinliğini artırdı ve bu etkinlik, dış politika alanında da Kıbrıs sorunundan başlayarak kendini gösterdi. Bu sebeple, dış politika kararları, liderlerin önem verdiği bir konu haline gelerek kitlelerin beklentileri doğrultusunda alınması ya da daha genel olarak, halkın coşkuyla kabul edebileceği şekilde sunulması gerekliliğini ortaya çıkardı. Ancak, birçok dış politika meselesinde, kamuoyunun doğal bir farkındalıkla hareket etmesi pek mümkün görünmemektedir. Bunun yerine, özellikle siyasal partilerin seçimlerden önce

ve iktidara geldikten sonra ortaya koydukları dil ve yaklaşımların, kamuoyunu belirli bir tutum almaya yönlendirdiğini kabul etmek daha uygun olacaktır.

Türk dış politikasında gazete ve dergilerde bu dönemde etkili olmuştur. Bu açıdan Cumhuriyet gazetesi ve Yön dergisinin Türk dış politika davranışları karşısında tutum ve etkileri önem arz etmektedir. 27 Mayıs darbesi sonrası yayın hayatına başlayan Yön Dergisi, ilk sayısında dönemin aydınlarının ortak imzalı bir bildiriyle çıkmış ve 30 bin tiraja ulaşmıştır. Türkiye'nin genel atmosferine etki etmiş ve sol düşüncenin farklı kesimlerini etkileyen bir dergi olmuştur (Aydınoglu, 1992, s. 38). Yön Dergisi, Soğuk Savaş döneminde 222 sayı yayınlamıştır. Bu süreçte, derginin genel tutumu, Sovyetler Birliği'ne karşı ılımlı bir yaklaşım sergileyerek sosyalizme yönelik politikaları desteklemiştir. Amerika'yı ise emperyalist bir güç olarak nitelendirerek, Türkiye'nin aldığı dış yardımların az gelişmişlik ve bağımlılıkla ilişkilendirilerek Türkiye'nin kalkınmasını olumsuz etkilediği ve bağımsızlığını zayıflattığı eleştirisi getirilmiştir (Dikici, 2009, s. 167).

Yön Dergisi ayrıca, Küba Krizi ve Kıbrıs sorunu üzerinden Amerika karşıtı bir duruş sergileyerek, kamuoyunda anti-Amerikancı tepkinin ilk işaretlerini ortaya atmıştır. Türkiye ABD arasında yaşanan krizler aracılığıyla Türkiye'nin dış politikasını tartışmış ve Amerika aleyhinde bir kamuoyu oluşturmuştur. Ayrıca, dergi ekibi Türkiye'nin NATO üyeliğini eleştirerek, bunun Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar vereceğini iddia etmiş ve Amerika yanlısı politikaları eleştirmiştir (Dikici, 2009, s. 171-175).

Yön dergisi perspektifine göre, Kıbrıs meselesi NATO çerçevesinde ABD'nin talepleri doğrultusunda çözülmeye çalışıldı, fakat bu çabalar başarısız oldu. ABD için kritik olan nokta adanın NATO'nun etki alanında kalmasıydı ve bu hedefe ulaşmak için Enosis'i destekliyordu. Bu bağlamda, Yön Dergisi Türkiye'nin bağımsız, askeri üslerden arınmış federatif bir Kıbrıs yaklaşımını savunması gerektiğini öne sürdü. Ancak Enosis'un yolunu tıkayacak olanın böyle bir yaklaşım olduğu düşünülmekteydi. Yön Dergisi'nin genel yaklaşımı Anti-Amerikancı bir tavır sergilemiş ve o dönemki hükümetleri Amerikancı politikalar izlemekle suçlamıştır. Bu durum, Yön Dergisi'ni Batı Bloğu'na karşı konumlandırmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'ne karşı takındığı tutum farklılık göstermiştir. Yön dergisinin önemli yazarlarından Avcıoğlu'na göre, Sovyetler Birliği, Amerika gibi emperyalist bir devlet değildir çünkü orada dev tekeller bulunmamaktadır.

Yöncülere göre Türkiye'nin Amerika yerine Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari ilişkiler kurması gerektiği düşünülmüştür (Dikici, 2009, s. 178).

Bu dönem Cumhuriyet gazetesinin de dış politika konularında yakından ilgilendiği görülmektedir. 6-20 Haziran 1964 tarihleri arasında Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan haberlerde, Johnson Mektubu'nun ardından yaşanan gelişmeler ve bu süreçte ABD'ye karşı hissedilen hayal kırıklığı ve sitem öne çıkmıştır. Türk halkının ABD algısındaki değişimlere dair örneklerden biri, "Erim'in verdiği demeç (Cumhuriyet, 1964)" başlıklı haberdir. Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Prof. Nihat Erim'in açıklamalarını aktaran gazete, ABD'nin tutumundan dolayı Türk kamuoyunun hayal kırıklığına uğradığını belirtmiştir.

Özellikle Kıbrıs'a yapılacak olası bir Türk müdahalesinin önlenmesi basında önemli bir yer tutmuştur. Cumhuriyet gazetesi, bu konuya sıkça yer vermiş, Kıbrıs'a müdahalenin şu an engellenmiş gibi görünse de gelecekte kaçınılmaz olacağı fikrini işlemiştir. Gazete, dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in sözlerini başlıkta kullanarak bu durumu vurgulamıştır: "Erkin, 'Eğer bu şekilde devam ederse, bir gün Kıbrıs'a çıkarma yapmamız kaçınılmaz olacak (Cumhuriyet, 1964)' dedi." Bir diğer örnek ise "Türkiye, Kıbrıs'a askeri müdahale kararından vazgeçmedi (Cumhuriyet, 1964)" başlıklı haberdir. Bu haberde, ismi verilmeyen bir hükümet yetkilisinin ifadeleri okuyucuya aktararak Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararını "bir süre için ertelediği" ifade edilmiştir.

Bu dönemde yaşanan Kıbrıs sorununda ise 10 Ağustos 1964'te durdurulan hava müdahalesi Cumhuriyet gazetesinin 10 Ağustos 1964 tarihli yayınında "Hava Hücumunu Şartlı Olarak Durdurduk" şeklinde manşet atılmıştır. Ayrıca haber içeriğinde İnönü'nün Rum saldırılarının devam etmesi halinde hava hücumlarına yeniden başlanacağı bilgisi ve Türk jetlerinin Kıbrıs açıklarında hala uçmaya devam ettiği ve bazı hava birliklerinin NATO'dan çekildiği bilgisi verilmiştir.

Bu dönemde gazetelerde yer alan haberlerden bir diğeri de Johnson'ın İnönü'ye gönderdiği mesajın içeriğiyle ilgiliydi. Mesajın tamamı kamuoyuna duyurulmamış olsa da belirli konular gazetelerde yer almıştır. Cumhuriyet gazetesi, bu konudaki haberini "Johnson'a göre Türkiye'nin tek başına müdahale hakkı yok" (Cumhuriyet, 1964) başlığıyla duyurmuştur. Başlık, Johnson'a ait düşünceleri yansıttığı gibi, gazete de bu düşüncenin Johnson'a ait olduğunu belirtmiştir. Haberin alt başlığı ise "Başbakan İnönü

ise verdiği cevapta, Johnson ile aynı kanaatte bulunmadığını bildirdi" şeklindedir. Johnson'ın mesajının içeriği sert olduğu için kamuoyunda Amerika'ya karşı algının değişmesine etki etmiştir.

### 2.5.3. Ordu

Demokrat Parti döneminde partiler, kendi arasında temel ideolojik farklılıklar yerine, aynı temel ideolojiyi paylaşıyorlardı. Bu dönemde, partiler arasındaki farklılıklar, genellikle aynı ideolojinin nasıl uygulanacağına dair vurgularla sınırlıydı. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında, ordu daha özerk bir kurum halini aldı ve yeni kurulan rejimin "koruyucusu" olarak kabul edildi. Bu dönemde, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamı ordu tarafından yeniden şekillendirilmeye başlandı ve bu müdahaleler, rejimin istikrarını tehlikeye atmadan gerçekleştirildi. Darbe sonrasında ordunun politik alan üzerinde vasilik üstlendiği dönem birçok araştırmacı tarafından "vesayet demokrasisi" olarak adlandırılır (Ahmad, 1996, s. 246).

Askeri rejim, 1961 yılında gerçekleşen seçimlerin ardından sivil yönetimlere yerini bıraksa da bu tarihten sonra ordu, siyasi sahada önemli bir etkiye sahip olmaya devam etti. Türk Silahlı Kuvvetleri, hangi parti hükümetini kuracağını belirlediği gibi, siyasi partilere de askerinin belirlediği sınırlar içinde hareket etmeleri gerektiğini hatırlattı. 1965 seçimlerinin ardından, Türk Silahlı Kuvvetleri siyasi alanda daha az görünür hale gelmiş olsa da iktidara gelen hükümetler, askeri kurumun sınırlarını göz önünde bulunduran bir politika izlemeyi tercih ettiler (Balcı, 2017, s. 134).

1961'de Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması (Köktürk , 2021, s. 22), orduyu doğrudan iş ve sanayi sektörüne dahil etti. OYAK kısa süre içerisinde ülkenin en büyük sanayi topluluklarından biri haline geldi. Ordu için temel motivasyon, askerlerin ekonomik koşullarını düzeltmek ve sivil hükümetlerin neden olduğu maddi sıkıntıları gidermekti. Bu nedenle, askeri personelin kendi ekonomik bağımsızlıklarını güvence altına almak istedikleri söylenebilir. Aynı zamanda, kentli sanayi burjuvazisi açısından ordu, siyasi sahada karşı koyamayacakları bir güç olarak görülüyordu. Bu nedenle, ekonominin içine dahil edilmiş ve uzun vadeli bir iş birliği oluşturulmuş gibi düşünülebilir (Erdem, Duman, & Pehlivan, 2014, s. 109).

Bu nedenle 1960'ların ortalarında ordu, sadece belirli bir siyasi partiye değil, daha çok rejimi korumaya odaklanmıştı. Ordu, öncelikli olarak ülkenin istikrarını sağlamak ve bu

istikrarı tehdit eden herhangi bir partiye müdahale etmeye hazır bulunuyordu. Yüksek Komuta, Adalet Partisi gibi mevcut ekonomik düzeni destekleyen partilere yakın dururken, rejimi değiştirmeye çalışan TİP gibi sosyalist partilere karşıydı. Mevcut durumda ayrıcalıklarını koruyan komutanlar artık kaderlerini siyasi parti liderlerinin kaderiyle birleştirmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Bunun yerine, parti liderleri kendi kaderlerini komutanların kaderiyle birleştirmeye çalışıyordu (Ahmad, 1996, s. 247).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonraki 3 yıl içerisinde 2 darbe girişimi daha gerçekleşmişti. 15 Ekim 1961 tarihli Milletvekili Genel Seçimi, askeri etki altında yapılmış ve devrimsel bir anlayışla siyaseti yeniden düzenleme girişiminde bulunulmuştu. Ancak tüm baskılara ve sınırlamalara rağmen, seçim sonucunda Adalet Partisi (AP), Demokrat Parti (DP) mirasını benimseyerek güçlü bir parti olarak ortaya çıkınca, ordu içinde rahatsızlık doğurdu. Bu nedenle, 21 Ekim 1961 tarihinde Talat Aydemir'in teşvikiyle Harp Akademisi'nde bir protokol imzalandı. Protokol iki maddeden oluşuyordu. Korgeneral Refik Tulga tarafından imzalanan protokol, TBMM'nin toplanmadan feshedilmesini amaçlamıştı. Ancak bu darbe girişimi Ankara'da destek bulamadı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, seçim sonucunda İsmet İnönü'nün başbakan olacağını belirterek müdahaleye karşı çıktı (Aydemir, 2023, s. 83).

Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, İsmet İnönü'ye güvence vermiş olsa da Albaylar Cuntası darbe planları yapmaya devam etti. 9 Şubat 1962 tarihinde yapılan bir protokol ile darbe planı hazırlandı. Protokolün son kısmında, operasyonun 28 Şubat 1962 tarihini aşmayacağı ifade edildi (Aydemir, 2023, s. 91).

Tarihler 22 Şubat 1962'yi gösterdiğinde Talat Aydemir önderliğinde darbe girişimi olmuş ancak darbe başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. İsmet İnönü başta olmak üzere tüm siyasi parti liderlerinin darbe girişimine karşı duruşu, Çankaya ve Genelkurmay'ın desteklemesiyle birlikte darbenin engellenmesine yol açtı. Ancak burada dikkat çeken bir nokta, darbe sonrasında sorumlu tutulanların görev yerlerinin değiştirilmesi veya bazılarının emekli edilmesi idi. Bu durum, siyasetin üzerinde askeri etkinin son derece güçlü olduğunu göstermektedir. Darbe girişimi sorumluları yargı önüne çıkarılmamıştı. İsmet İnönü bile askerlerle karşı karşıya gelmekten kaçınmıştı. Darbe girişiminin yaşandığı geceki duruş, sonrasında devam ettirilmedi ve göz ardı edildi. Bu durum,

şüphesiz ki siyasi bir zafiyete yol açmış ve Talat Aydemir ve arkadaşlarını yeni bir darbe girişimi için cesaretlendirmişti.

1962 yılı mart ayında çıkan 38 sayılı kanun ile ordunun faaliyetlerinden dolayı eleştirilmesi yasaklanmış ve bu durum ordunun siyasi alanda konuşma otoritesini önemli ölçüde sağlamlaştırmıştır. Darbe girişimi sonrasında emekliye ayrılan Talat Aydemir ve ekibi arasında kısa süre içinde yeni hareketlenmeler başladı. Bu dönemde üst düzey yetkililerin ve sivil otoritenin darbe girişiminde bulunan subayları affetme girişimleri ve olayın örtbas edilmeye çalışılması önemli bir zayıflık olarak görüldü. 21 Mayıs 1963'te beklenen gerçekleşti ve Talat Aydemir bir kere daha Harp Okulu'nu merkez yaparak darbe girişiminde bulundu (Yamak, 2006, s. 205). Bu kez hem hükümet hem de Genelkurmay darbe girişimine hazırlıklıydı. Sonuç olarak darbe girişimi başarısız bir şekilde sonuçlandı.

Yüksek askeri komuta, ideolojik olarak kutuplaşan bir siyasal ortamla başa çıkmak zorundaydı. İşçiler giderek daha militanlaşıyordu ve küçük bir azınlık, ılımlı sendikal konfederasyon TÜRK-İş'ten ayrılarak militan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DISK) kurmuştu. Üniversiteler, özellikle NATO ve ABD'den bağımsız bir Türkiye konusunda politikleşmişti. El altında dağıtılan bildirilere bakılırsa, bu heyecan silahlı kuvvetleri de etkilemişti. Özgür Subaylar Komitesi'nin (Ocak 1966) ve Milli Kurtuluş Komitesi'nin (Mart 1966) dağıttığı bildiriler, "bu gayri milli hükümet politikasına ve Türkiye'yi kendi uydusu haline getiren Amerika'ya karşı birlik ve mücadele" çağrısında bulunmuştur (Ahmad, 1996, s. 248).

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında oluşturulan 1961 Anayasası, dış politika yapımında önemli bir yenilik getirmiştir. Bu yenilik dış politika süreçlerinin üst düzey askeri komuta kademesi tarafından sürekli olarak izlenmesine imkan sağlayan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) olmuştur. 1961 Anayasası'na göre, güvenlikle ilgili kararların bakanlar kuruluna sunulmasından sorumlu olan bu birim, kurulduğu günden beri dış politika yapımında temel rollerden birini üstlenmiştir. 1971 Darbesi hükümetlerinde dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Haluk Bayülken'in ifadesiyle, dış ilişkilerdeki bazı temel prensipler sabit kalmış ve hükümetten hükümete değişmemiştir. Bu prensiplerin koruyucusu ise 1960 sonrasında MGK oluşturuldu ve bu kurum, dış politikanın temel ideolojik duruşunu devamlı kılan kurumsal bir rol üstlendi (Kaliber, 2004, s. 329).

1961 Anayasası'nın kurduğu Cumhuriyet Senatosu, askerleri politika yapım sürecine dahil eden bir diğer kurumdur. Cumhuriyet Senatosu içinde Milli Birlik Komitesi üyeleri daimi üye olarak atanmış ve bu komite dışındaki emekli askerlerin de bu kuruma dahil olmaları mümkün hale getirilmiştir. Bu sayede, seçimle göreve gelen milletvekillerinden oluşan Millet Meclisi'nin yanı sıra, kararlarını denetleyen ve içinde önemli sayıda atanmış askerinin bulunduğu bir kurum da politika yapım sürecine katılmıştır.

Bu kurumdaki askerler, hükümetlerin "keyfi" ve ulusal çıkarlarla uyuşmayan politikalarına karşı hem Senato'nun hem de Milli Güvenlik Kurulu'nun hazır olması gerektiğini vurgulamış ve bu doğrultuda adımlar atmışlardır (CS, 1970: 48). Örneğin, Milli Birlik Komitesi adına Senato'da görev yapan Haydar Tunçkanat, sık sık hükümete belirli politika önerilerinde bulunmanın yanı sıra, Çin Halk Cumhuriyeti'nin tanınmasını "rica" etmek gibi özel örneklerde dış politika oluşturulmasına katkı sağlamıştır (CS, 1966, s. 52).

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Türkiye'de ordu, siyasi alanda önemli bir etkiye sahip olmuş ve askeri müdahalelerle sivil yönetimlere sınırlamalar getirmiştir. Bu dönemde ordu, siyasi partilerin ve sivil hükümetlerin politika yapım süreçlerini etkilemiş ve ülkenin iç ve dış politikasını belirleyen önemli bir aktör olmuştur.

## **2.6. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ DIŞ FAKTÖRLER**

### **2.6.1. Uluslararası Sistem**

1962 yılına kadar süren sert iki kutuplu sistem Küba Krizine kadar devam etmiş bu tarihten itibaren de kutuplar arası yumuşama ve devletler arasında önemli değişimler yaşanmıştır (Uçarol, 2000, s. 705). Yumuşama ve değişimin başlıca nedenleri arasında nükleer güç dengesi, ekonomik gelişmeler ve ABD'nin gerilemesi (Oran, 2020, s. 655) bulunmaktadır. Yumuşamanın temelini atan bu faktörler, uluslararası ilişkilerin dinamiklerini etkileyerek önemli değişikliklere yol açmıştır.

Nükleer savaşın potansiyel yıkımının yarattığı endişe, Soğuk Savaş döneminde bile büyük devletleri barış ve iş birliği yolları aramaya yönlendirdi. Bu amaçla, 16 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te düzenlenecek Zirve Konferansı kararı, SSCB, İngiltere, Fransa ve Federal Almanya tarafından alındı. Zirve, dünya uluslarına barış getirme hedefini

taşıyordu. Ancak, konferans 3 Mayıs 1960 tarihinde Sovyet hava sahasında düşürülen bir Amerikan U2 savaş uçağının açıklanması sonrası gelişen olaylar neticesinde toplanamadı (Sander, 2023, s. 322). U2 olayının ardından, Küba Krizi de patlak verdi ve bu, SSCB ile ABD'yi savaşın eşiğine getirdi.

1959 yılında Fidel Castro'nun Küba'da iktidara gelmesiyle birlikte komünistler, Küba siyasetinde güç kazandılar ve SSCB ile sıkı bir ilişki kurarak askeri anlamda destek buldular. ABD, komünist rejimin kendi kıyılarına sadece 90 km uzaklıkta kurulmasına tepki gösterdi. Öncelikle Latin Amerika Devletleri Örgütü aracılığıyla Castro yönetimini devirmeye çalıştı, ancak bu girişim başarısız oldu. Ardından ekonomik ambargo uygulamayı denedi, fakat sonuç yine istediği gibi olmadı. Bu süreçte, Küba mültecilerini kullanarak 1961 Nisan'ında Domuzlar Körfezi çıkarmasını destekledi. Bunların sonucunda Sovyet füze üslerinin Küba'da bulunduğunu öğrenince, "Ekim Füzeleri Krizi" ortaya çıktı (Çakır, 2008, s. 565).

"Ekim Füzeleri Krizi", nükleer silahlara sahip iki süper gücün ilk kez doğrudan karşı karşıya gelmesi açısından tarihsel bir öneme sahiptir. Bu tehlikeli durum, yapılan görüşmeler sonunda 28 Ekim 1962'de Nikita Kruşçev'in Küba'daki füzeleri gemilere yükleyerek göndermesi ve ABD'nin de Türkiye'deki 15 Jupiter füzesini kaldırmasıyla sona erdi (Çakır, 2008, s. 566).

Bu olayın ardından, SSCB ile ABD arasında bir "Kırmızı Telefon (Hot Line)" hattı kuruldu (Sönmezoğlu, 1995, s. 393). 5 Ağustos 1963'te ABD, SSCB ve İngiltere arasında su altında, atmosferde ve uzayda nükleer denemeleri yasaklayan "Kısmi Nükleer Denemelerin Yasaklanması Anlaşması", Moskova'da imzalandı. Bu anlaşma, nükleer silahlanma yarışını engellemekten ziyade gerginliğin azalmasına katkı sağladı. Bu anlaşmadan sonra, 1968 yılında "Nükleer Silahların Yasaklanması Anlaşması" da Moskova'da imzalandı. (Millyet, 1968) Bu anlaşma ile daha önce nükleer silah sahibi olan ülkeler (ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve Çin), diğer ülkelerin nükleer silah sahibi olma yolunda bir çaba içine girmeyeceklerini taahhüt ettiler.

1960'lı yıllar ABD'nin gücünü önemli oranda yitirmeye başladığı yıllar oldu. Bu dönemde, Batı bloku lideri ABD'nin gücü önemli ölçüde azaldı. Vietnam Savaşı'na girişi, ABD'yi birçok açıdan olumsuz etkiledi. Özellikle Şubat 1968'deki Tet Saldırısı yenilgisi, ABD'nin o zamana kadar Vietnam'da askeri açıdan başarılı olduğu algısını kökten

sarsarak hem ABD'yi hem de dünya kamuoyunu derinden etkiledi. Ayrıca, Amerikan askerlerinin Mai Lai gibi sivil katliamları, ABD'nin hem kendi kamuoyunda hem de tüm dünyada büyük tepkilere yol açtı. Vietnam'dan çekilmek zorunda kalan Nixon, komünizmle mücadelede artık her ülkenin kendi sorunlarına çözüm bulması gerektiğini, yani artık ABD'nin dünya jandarmalığı rolünden çekildiğini 1969'da ilan etti (Oran, 2020, s. 658).

1960 yılından itibaren dünya ekonomisinde önemli bir canlanma yaşandı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya, toparlanmaya çalışıyordu. Özellikle Batı Almanya, yüksek bir büyüme oranına sahip olmuştu. Bu büyüme, işsizliği azaltmanın yanı sıra, düşük nitelikli işler için yabancı işçilere olan ihtiyacı artıran yoğun bir ekonomik büyüme dönemini işaret ediyordu.

Sonuç olarak, 1960'lı yıllar dünya siyaseti, uluslararası ilişkiler ve ekonomi açısından önemli değişimlere sahne olan bir dönemdir. Soğuk Savaş'ın sert iki kutuplu sistemi, 1962 Küba Krizi ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte yerini kutuplar arası yumuşamaya bırakmıştır. Nükleer güç dengesi, ekonomik büyüme ve ABD'nin Vietnam Savaşı gibi faktörler, bu değişim sürecinin ana itici güçlerinden biri olmuştur. Bu dönemde imzalanan nükleer deneme anlaşmaları ve ABD'nin Vietnam'dan çekilme kararı, uluslararası ilişkilerde bir dönüşümün başladığını göstermektedir. ABD'nin Vietnam'da yaşadığı zorluklar, dünya jandarmalığı rolünden vazgeçme eğilimini artırmıştır. Ekonomik açıdan, 1960'lı yıllar dünya ekonomisinin canlandığı bir dönemdir. Özellikle Batı Almanya gibi ülkeler yüksek büyüme hızlarına ulaşarak ekonomik gelişme yaşamıştır. Bu ekonomik büyüme, dünya ekonomisinin toparlanmasına katkıda bulunmuştur.

## **2.7. 27 MAYIS 1960 DARBE DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA**

### **2.7.1. ABD ve NATO ile İlişkiler**

1964 yılına kadar, 27 Mayıs sonrası iktidarı ele geçiren askeri yönetim ve İnönü hükümetleri en az Demokrat Parti kadar ABD'ye yakın bir dış politika izledi (Ahmad, 1996, s. 402). 27 Mayıs 1960'ta ordu, yönetime el koymasının ardından bir açıklama yaparak, Türkiye'nin NATO ve CENTO gibi uluslararası ittifaklara bağlılığını sürdüreceğini ve bu ittifaklara üyelik gerekliliklerini yerine getirmeye devam edeceğini belirtti. Bu açıklamanın temel nedeni, ABD'nin çeşitli nedenlerle darbeye karşı

çıkabileceği endişesiydi. Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) durumu kontrol altına aldığı ve uluslararası taahhütlerine sadık olduğu anlaşılınca, ABD yeni yönetimi 30 Mayıs'ta tanıyan ilk devlet oldu.

Yeni yönetimin tanınmasında Amerikalıları meşgul eden bir diğer konu ise, Adnan Menderes döneminde imzalanan ve çoğu TBMM'ye getirilmeden yürürlüğe sokulan ikili anlaşmaların nasıl ele alınacağıydı. Yeni dışişleri bakanı Selim Sarper, 1 Haziran'da Türkiye'nin eski dönemde yapılan tüm anlaşmalara bağlı kalacağını açıkladı. Bu tutum ABD tarafından olumlu bir şekilde karşılandı. Öte yandan, Türkiye'nin ABD'den aldığı borçların ödenip ödenmeyeceği konusu da Amerikalılar tarafından yakından izleniyordu. Cemal Gürsel, 4 Temmuz'da düzenlediği bir basın toplantısında, Türkiye'nin aldığı borçları asla inkar etmeyeceğini, ancak bu borçları öderken NATO için kritik öneme sahip askeri ve ekonomik gelişmenin yavaşlayabileceğini ve bu nedenle Avrupa ve Amerika'nın Türkiye'ye yardımlarını artırması gerektiğini belirtti. Türkiye, Menderes döneminde olduğu gibi, borçları yeni borçlarla kapatma pratiğini sürdürmek zorundaydı (Oran, 2020, s. 681).

Sovyetler Birliği'nin barış ve iş birliği teşebbüslerine rağmen, askeri rejimin cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel ve İsmet İnönü, Türkiye'nin ABD ve NATO'ya olan bağlılığını vurgulayarak bu teşebbüsleri geri çevirdi. Darbeden sonra yapılan maaş zamları ve artan askeri harcamalar büyük ölçüde ABD'den gelen ekonomik yardımlarla finanse ediliyordu. Bu durum, iktidarların ABD'ye olan bağımlılığını daha da artırdı. Dönemin savunma bakanı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "Milli bütçemiz, silahlı kuvvetlerimizin ihtiyaç duyduğu tüm kaynakları sağlamak için yetersizdir. Bu nedenle ordumuzun ihtiyaç duyduğu silahlar, araçlar ve ekipmanların büyük bir kısmını büyük dostumuz ve müttefikimiz olan ABD sağlamaktadır" (Ahmad, 1996, s. 403).

Dolayısıyla ABD ve NATO odaklı dış politika, Türkiye'nin Batılı kimliğini sürdürmenin ve Sovyet tehdidini engellemenin yanı sıra, ekonomik açıdan önemli bir katkı sağladığı için politika yapıcılar tarafından vazgeçilmez bir koruma olarak görülüyordu. Ancak bu güçlü ve bağımlı ilişki, 1964 yılına gelindiğinde sarsıcı bir "hayal kırıklığı" ile karşılaştı.

28 Ekim 1958'de gizli bir antlaşma ile Türkiye'ye konuşlandırılan nükleer başlıklı Jüpiter füzeleri, Ankara için Sovyet tehdidine karşı etkili bir güvenlik önlemi olarak kabul ediliyordu. Bu füzeler 1962 yılında faaliyete geçti. Ancak aynı yıl içinde Sovyetler

Birliği'nin ABD'nin hemen yanı başındaki Kuba'ya nükleer füze yerleştirmeye çalışması büyük bir krize yol açtı. Washington ve Moskova arasındaki müzakereler sonucunda, Kuba'ya füze yerleştirilmemesi karşılığında ABD, İzmir'deki Çiğli üssündeki 15 nükleer başlıklı Jüpiter füzesini skmeyi kabul etti. ABD tarafı Türkiye'nin elindeki füzelerin eski oldukları için değiştirildiğini yerine daha yüksek teknolojiye sahip Polaris denizaltıların yerleştireceğini belirtti. Ancak füzelerin sökülmesinin, Moskova ile yapılan pazarlığın bir bedeli olduğu ortaya çıkınca, Türkiye'deki karar vericiler büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar (Oran, 2020, s. 683-684).

Kuba ile Türkiye'deki füzelerin ABD ile Sovyetler arasında pazarlık konusu yapıldığı dönemde, Türk kamuoyu, ABD'nin Türkiye'ye danışmadan ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını yok sayarak, sadece kendi çıkarlarını için Sovyetler Birliği ile anlaşma yapıp Jüpiter füzelerini Türkiye'den çıkartma kararını öfkeyle karşıladı. Bu, gelecekte de Amerikan çıkarları gerektirdiğinde ABD'nin diğer ülkelerle Türkiye üzerinden pazarlık yapmada tereddüt etmeyeceği izlenimini yaratmıştı (Tuncer, 2014, s. 78).

5 Haziran 1964'te Türk karar vericileri, ABD'nin Türkiye'nin çıkarlarına yaklaşımını bir kez daha test ettiler. Türkiye Parlamentosu, 16 Mart'ta Kıbrıs'a müdahale konusunda hükümete yetki verdi ve bu süreçte Kıbrıs'a müdahale için askeri hazırlıklar başladı. Ancak bu dönemde ABD Başkanı Johnson, Türkiye'ye sert ve tehditkar ifadelerle dolu bir mektup gönderdi. Mektupta, Türkiye'nin düşmanının kim olacağına Amerikan liderleri karar verecekti. Kıbrıs'tan kaynaklanan olası bir Sovyet müdahalesine karşı NATO'nun Türkiye'nin yardımını gelemeyeceğini belirtti (Uslu, 2008, s. 690).

Bu tarihten sonra Türkiye ABD ilişkileri, Johnson mektubunun gölgesinde Şekillendi. Yeni durumun ilk işareti, Türkiye'nin Ocak 1965'te NATO kapsamında oluşturulan çok taraflı nükleer deniz gücüne katılmaktan vazgeçtiğini açıklaması oldu. İkinci olarak, Türkiye, bu tarihe kadar üslerin NATO amaçları dışında ABD tarafından kullanılmasına göz yummuşken, artık bu tür "ihlallere" sert tepki göstermeye başladı. Örneğin, 1965 yılının sonunda İncirlik ss'nde 1960 yılında kaldırıldığı söylenen U-2 casus uçağı müfrezesinin yine bir casus uçağının Karadeniz üzerinde kaza sonucu düşmesi ile aktif olduğunun öğrenilmesi üzerine, hükümet ve genelkurmay başkanlığı rahatsızlıklarını açıkça ifade etti (Bölme, 2012, s. 229).

28 Aralık 1965'te Demirel Hükümeti, ABD'den, Türkiye'deki üslerden gerçekleştirilecek tüm keşif uçuşlarını durdurmasını talep etti. ABD, bu kararını değiştirmek için Türkiye'yi ikna etmeye çalışsa da Türkiye'deki üslerden keşif uçuşları 1965-1975 döneminde gerçekleştirilmedi. Bu adım, Türkiye'nin ABD ile askeri ilişkilerindeki sıkılığa yönelik kamuoyunun eleştirilerini azaltmak için Hükümet'in attığı bir adımdı.

Johnson mektubunun asıl etkisi, NATO kapsamında Türkiye'de bulunan Amerikan askerleri, üsleri ve silahlarının kamuoyunda giderek artan eleştirilere maruz kalmasıydı. Örneğin, 1965 seçim kampanyası sırasında Türkiye İşçi Partisi (TİP), "Bugün 35 milyon metrekairelik vatan toprağı Amerikan işgali altındadır. Bu üslerde Amerikan bayrağı dalgalanır ve bu üsler birer küçük Amerika'dır. Bu üslere Türk polisi giremez" ifadelerini kullanarak Türkiye'de NATO üyeliğini ilk kez kamuoyu önünde açıkça sorgulamaya başladı (Balcı, 2017, s. 143).

Türkiye İşçi Partisi'nin öncülük ettiği NATO karşıtlığı ve ülkedeki Amerikan üslerinin sorgulanması, kısa süre içinde sokak gösterileri ile üniversite şiddet olaylarının temel konularından biri haline geldi. Kamuoyunun bu tepkisinin yanı sıra siyasetçiler de Johnson mektubunun ardından, iki ülke arasındaki anlaşmaların yasal sınırlarının artık karşılıklı güvene dayalı bir şekilde işlemeyeceğini düşünmeye başladılar. Bu nedenle, 1950'lerde imzalanan 50'nin üzerinde farklı anlaşma nedeniyle karmaşık bir görüntü sergileyen Amerika'nın Türkiye'deki varlığı yeni dönemde bir sorun haline gelmeye başladı. Ayrıca, Demokrat Parti döneminde izlenen aşırı Amerikan yanlısı dış politikanın Menderes'i kurtarmadığını gören Adalet Partisi de artık ABD'ye mutlak şekilde bağlı bir politika izlemek istemiyordu (Balcı, 2017, s. 143-144).

Bu nedenle dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 7 Nisan 1966'da ABD'ye bir nota vererek mevcut anlaşmaların karmaşıklığını ve eksikliklerini gerekçe göstererek bu anlaşmaların bir araya getirilmesini, basitleştirilmesini ve düzeltilmesini talep etti. Hükümetin Türkiye'deki Amerikan personeli ve üslerin kontrol altına alınması politikası, artan Amerikan karşıtlığı ile paralel olarak ilerledi. Bu nedenle 1966'da verilen nota, sürekli olarak gündemde kaldı ve aynı zamanda Demirel hükümetinin mevcut anlaşmaları gözden geçirme talebini ABD'ye kabul ettirmesini kolaylaştıran bir etken oldu. Bu doğrultuda, 3 Ocak 1969 yılında Türkiye ve ABD arasında Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandı. Anlaşma, Türkiye'nin onayı olmaksızın savunma tesislerinde hiçbir

faaliyetin gerçekleşmeyeceğini belirtiyordu. Savunma tesislerine tahsis edilen bölgeler üzerinde Türkiye'nin mülkiyet hakları korunacaktı. Türk makamları, tesisler üzerinde tam denetim kurma, denetleme ve kendi askeri sivil personelini tesislerde görevlendirme hakkına sahipti. Ulusal güvenliği ilgilendiren acil durumlarda Türkiye, üslerin ABD tarafından kullanımını kısıtlayabilecek ve tesislerde ortak yönetim kullanım ilkesi uygulanacaktı (Uslu, 2008, s. 692). Kamuoyundan gelen bu baskı, bu sürecin önemli bir bileşeni haline geldi.

Johnson mektubu, Kıbrıs'ta Türkiye'nin yalnızlığını fark etmesi, askeri üslerin keyfi kullanımı, ülkedeki ABD vatandaşlarının neden olduğu rahatsızlıklar ve sol grupların öncülük ettiği ABD karşıtı eylemler gibi sorunlara ek olarak, 1967 yılına gelindiğinde yeni bir sorun daha eklenmiştir. ABD, Vietnam'da devam eden savaş nedeniyle ekonomik zorluklar yaşamaktaydı ve bu durum Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımların sona erdirilmesi kararı alınmasına yol açtı (Bölme, 2012, s. 244). Bu karar Mart 1968'de Türkiye'ye açıkça iletilirken, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığı da 15 Temmuz 1968'de bir grup öğrencinin İstanbul'a gelen Amerikan Altıncı Deniz Filosu'na mensup askerleri denize dökmeleriyle doruğa ulaştı. Hatta 1965'ten itibaren Barış Gönüllüleri Projesi kapsamında Türkiye'deki üniversitelerde ve okullarda ders veren Amerikalı öğretmenler, tepkilerin hedefi haline geldi ve Türk meslektaşları, bu öğretmenleri ülkeden ayrılmaya çağırdılar ve dersleri boykot etmeye başladılar. Bu dönemde Türkiye'de Amerika'ya karşı olumsuz bir hava oluştu.

1960'ların sonlarına doğru, Richard M. Nixon, 1968'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık seçimi sırasında "sessiz çoğunluğa" ulaşmaya çalıştı. Nixon'un "uyuşturucu sorunu" olarak çerçevelenen ve tanımlanan bu sorunu ele almadaki kararlılık ve etkinliğini göstermek amacıyla, Türkiye başlangıçta bu mücadele için seçilen bir ülkedydi. Bunun ana nedeni ABD'de Nixon yönetiminin gençlerin uyuşturucu alışkanlığıyla mücadelede Amerikan eroininin yüzde 80'lik kısmının kaynağının Türkiye'de haşhaş üretiminden geldiğini düşünmesiydi. Bu doğrultuda Nixon yönetimi Türkiye'de haşhaş üretiminin sonlandırılmasına odaklandı (Evered, 2011, s. 2).

ABD Adalet Bakanı John Mitchell, 20 Temmuz 1970 tarihinde Kongre komitesi önünde yaptığı ifadede Türkiye'ye ekonomik yaptırımların dahi gündeme gelebileceğini söyledi. Aslında Türkiye, afyon üretiminin kontrolü ve sınırlandırılması konusunda önemli

adımlar atmış, uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi için yoğun polisiye müdahalelere başvurmuştu. ABD, narkotik görevlilerinin Türkiye topraklarında faaliyet göstermesine izin vermiş ve uluslararası arenada uyuşturucuyla mücadele konusunda aktif bir rol üstlenmişti. Ancak Adalet Partisi (AP) hükümeti, iç bölünme riski taşıdığı bir dönemde yıllardır devam eden geleneksel bir üretimi yasaklamak suretiyle, ABD'nin baskılarına boyun eğiyormuş gibi bir izlenim vermek istemedi (Uslu, 2008, s. 693).

1965 yılında iktidara gelen Demirel hükümeti döneminde, Türkiye-ABD ilişkileri önceki dönemlerde etkin olan tek taraflı bağımlılık politikasının yerini daha dengeli bir bağımlılık politikasına bıraktı. NATO, TİP ve sol çevreler dışında bir sorgulamaya tabi tutulmadı ve Türkiye'deki rejimin temeli olarak görülen Batı ile ittifak her zaman öncelikli olarak korundu. Ancak bu yeni politika, Türkiye'deki ABD varlığına yönelik tepkileri sona erdirmeyi, aksine muhalif grupları daha da cesaretlendirdi. 1969 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ni ziyaret eden ABD Büyükelçisi'nin makam aracı yakıldı ve 4 Mart 1971'de dört Amerikan hava subayı kaçırıldı (Türkmen, 2012, s. 126).

ABD ve Türkiye arasındaki ilişkileri ekonomik açıdan bakmak gerekirse 1950'lerin sonlarından itibaren ABD yönetimleri, ödemeler dengesinin açık vermesinin ana nedenlerinden birinin dış yardımlar olduğunu düşünerek bu yardımları azaltmaya yönelmiştir. John F. Kennedy'nin göreve gelmesiyle birlikte, dış yardımların gelişmiş Avrupa ülkeleri ve Japonya tarafından da paylaşılması önerilmiştir. Federal Almanya, Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımların bir kısmını üstlenmeyi teklif etmiştir. Bu öneri doğrultusunda 1962'de "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" adlı bir örgüt kurulmuştur.

Ancak ABD'nin bu konsorsiyum üzerinden yardımları başlatması beklenenden daha yavaş olmuştur. ABD, 1963 yılında Türkiye'ye yapmayı planladığı yardımı Konsorsiyum üzerinden iletmeyi tercih etmiş ve Konsorsiyum ülkelerinden geri kalan kısmı sağlamalarını istemiştir. Avrupa ülkeleri, Türkiye'ye yardım konusunda cömert davranmamışlardır. Bu durum, Türkiye'nin ABD'den beklediği ekonomik yardımları karşılayamamasına neden olmuştur. Ayrıca 1963 yılında SSCB'nin krom fiyatlarını düşürmesi nedeniyle Amerikan şirketleri kromu Türkiye yerine SSCB'den ithal etmeye başlamıştır. Bu da Türkiye'nin ABD ile ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. ABD, 1965 yılında Türkiye'ye verdiği ekonomik yardımların 1973'te sona ereceğini

açıklamıştır. Ancak Türk hükümetleri, ABD'nin bu açıklamayı ciddiye almamış ve yardımları siyasi amaçları için kullanmaya devam etmiştir.

Bu dönemde Amerikan ekonomik yardımları, Türk ekonomisinin korumacılık politikalarından serbest piyasa koşullarına geçişini desteklemeyi amaçlamıştır. Amerikan ekonomi uzmanları, Türkiye'de özelleştirme, turizm sektörünün canlandırılması ve ihracatın artırılması gibi politikaların uygulanmasını tavsiye etmişlerdir. Ancak bu tavsiyeler, özellikle sol kanattaki siyasetçiler ve aydınlar tarafından ulusal sanayinin çökmesini hedefleyen girişimler olarak eleştirilmiştir.

ABD, 1968 yılında dış yardım politikasında köklü bir değişiklik yapmıştır. Kamuoyundan gelen yoğun baskılar ve devlet harcamalarının kontrol edilmesi amacıyla ekonomik yardımların azaltılması kararı alınmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu üzerinden verilen yardımların miktarı 1968'de büyük bir düşüş göstermiştir. Ancak Federal Almanya'nın yardım miktarını artırmasıyla bu olumsuz etki bir ölçüde hafifletilmeye çalışılmıştır. Yardımların azalması, hükümetin devalüasyon yapması yönündeki baskıları artırmıştır. ABD'nin liderliğinde Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Türkiye'den acil ekonomik önlemler alınması talep edilmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, 1969'da yapılacak seçimlerde partisinin zor durumda kalabileceğini düşünerek bu baskılara karşı direnmiştir. Ancak baskıların artması sonucunda Ağustos 1970'te devalüasyon yapılması kararı alınmış ve ABD, Türk ekonomisinde oluşabilecek sorunu engellemek amacıyla 25 milyon dolarlık ek yardım sağlamıştır (Oran, 2020, s. 699-700).

Sonuç olarak, 1960'ların sonlarına doğru Türk ekonomisinin gelişimi büyük ölçüde ABD'den gelen dış yardımlara bağlı kalmıştır. Ancak bu yardımların kesilme tehdidi, Türkiye'nin ekonomik politikalarının şekillenmesinde etkili olmuş, ekonomideki sorunların çözümünde zorluklar yaşanmıştır.

### **2.7.2. Kıbrıs Sorunu**

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, taraflar arasında bir tür orta yol olarak görünse de Taksim ve Enosis tezleri arasındaki çatışmayı tamamen çözemedi. Toplumsal barış sağlanamadı ve çatışmalar 1963 yılının sonlarından itibaren yeniden başladı. 24 Aralık günü, Kıbrıs'ta 24 Türk'ün öldüğü çatışmaların ardından Türkiye hükümeti, adada Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından ateşkesin sağlanması kararı almış ve bu doğrultuda

Türk jetleri, Lefkoşa üzerinde ikaz niteliğinde uçuşlar yapmıştır. Aynı dönemde Garantörlük Antlaşması kapsamında adada bulunan 650 kişilik Türk askeri birliği, çatışmalardan zarar gören Kıbrıs Türklerine Lefkoşa'nın kuzeyinde toplayıp güvenli bir şekilde koruma altına almıştır. Çatışmaların ve Türk askerlerinin müdahalesinin etkisiyle, 25 binden fazla Türk, buldukları yerlerden güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmış, bu da adadaki iki toplumu fiilen ayıran Lefkoşa'daki Yeşil Hat'ın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Oran, 2020, s. 723).

Kıbrıs Türklerine yönelik saldırıların 1964 yılında artarak devam etmesi sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Garantörlük hakları çerçevesinde Kıbrıs'a müdahalede bulunmayı düşünmüştür. Bu nedenle, 1964 yılının haziran ayında ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Türkiye'ye gönderilen ve Johnson Mektubu olarak tarihe geçen mektupta, ABD'nin Türkiye'nin müdahalesine karşı çıktığını net bir şekilde ifade etmiştir. (Kalyon, 2010). Bu mektup, Türkiye'nin askeri müdahale seçeneğini bir koz olarak kullanma yetisini kaybetmiş ve sorunun çözümünde inisiyatifi ABD'ye devretmek zorunda kalmıştır.

Washington'un görevlendirdiği Dean Acheson'un denetiminde başlayan 9 Temmuz 1964 tarihli görüşmelerde, Kıbrıs'ın kuzey kısmının ve Ege'deki Meis Adası'nın Türkiye'ye bırakılması karşılığında adanın Yunanistan ile birleşmesi planı tartışıldı. Bu plan, Yunanistan'ın tezlerine en yakın olanıydı ve Türkiye tarafından kabul edildi. Ancak, Kıbrıs Rum tarafı artık Yunanistan'a katılmak istemiyordu ve bağımsız bir Kıbrıs devletinde ısrarını sürdürüyordu. Bu karmaşık durumda, taraflar 6 Ağustos 1964 tarihinde Erenköy Limanının da çatışmaların başlamasıyla görüşmelere ara vermek zorunda kaldılar (Geçer & Köse, 2022, s. 136).

Erenköy limanını savunmakta olan Türk kuvvetlerini kurtarmak amacıyla Türkiye ordusu, 8 Ağustos'ta savaş uçaklarıyla adaya hava saldırısı düzenledi ve bombardıman sırasında otuz üç Rum hayatını kaybetti. Sonrasında Yunan jetleri de Lefkoşa üzerinde uçmaya başlayınca gerginlik daha da arttı ve sorun bir kez daha Birleşmiş Milletler'in gündemine taşındı. ABD ile Sovyetler Birliği'nden gelen tepkiler sonucunda Türkiye, Birleşmiş Milletler ateşkes kararına uyarak hava müdahalesini 10 Ağustos'ta durdurdu; bunun karşılığında Rum tarafı da Erenköy kuşatmasını kaldırdı (Balcı, 2017, s. 139).

Türkiye'nin, ABD'nin baskıları ve Sovyet tehdidi nedeniyle geri adım atması, Kıbrıs'taki olayları çözmüş olabilir, ancak Ankara'nın Kıbrıs konusundaki uluslararası destek arayışı odaklı yeni bir strateji izlenmesine yol açtı. Bu planın ilk sonucu, Kasım 1964'ten itibaren Sovyetler Birliği'nin, Rum tarafını desteklemek yerine adada iki toplumlu bir federasyonun oluşturulması yönünde bir politika izlemeye başlaması oldu. (Oran, 2020, s. 731).

Ateşkes kararının sonrasında adadaki gergin ortam bir süre sonlanmış ve bu dönemde 1965 Mayısıyla birlikte Türkiye ve Yunanistan arasında ikili görüşmeler yoluyla soruna çözüm bulma çabaları başladı. Nisan 1967'de Yunanistan'da gerçekleşen darbenin ardından yeni kurulan cunta yönetimi de Türkiye ile görüşmelere devam etti ve bu doğrultuda taraflar 9-10 Eylül 1967'de bir araya geldi. Bu gelişmelerden memnun olmayan Grivas komutasındaki askeri birlikler, 15 Kasım 1967'de Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırı düzenlemişlerdir (Vatansever, 2010, s. 1514).

Kıbrıs olaylarının patladığı bu tarihlerde Milli Güvenlik Kurulu toplandı ve Rum kuvvetlerinin işgal ettikleri Türk köylerinden çıkmaması halinde hava müdahalesi yapılması kararı alındı. Aynı gün mecliste yapılan oylama sonucunda hükümete Kıbrıs'a müdahale yetkisi verildi Türk Hava kuvvetlerinin Ada üzerindeki gösteri uçuşları sonunda ABD, Kıbrıs konusundaki olaylara müdahil olmuş ve Başkanın özel temsilcisi Cyrus Vance devreye girdiğinde, Türkiye'deki kamuoyundaki Amerikan karşıtlığı Kıbrıs'ta yaşanan olaylarla birleşerek büyük bir gösteri dalgasına yol açtı. Göstericiler, Vance'nin uçağının Ankara Esenboğa Havaalanına inişine izin vermedi ve sonuç olarak uçak askeri havaalanına iniş yapmak zorunda kaldı (Oran, 2020, s. 678).

Türkiye tarafının vermiş olduğu bu tepkinin ardından Rumlar, işgal ettikleri köylerden çekildi, Türk esirler serbest bırakıldı, Grivas adadan ayrıldı ve Yunanistan'ın gizlice adaya soktuğu askerlerden 12 bini geri gönderildi (Vatansever, 2010, s. 1514). Aynı zamanda Türkiye tarafında ordunun adaya bir çıkarma yapma kapasitesinin yetersiz olması ve olası bir çatışmanın Türkiye ve Yunanistan arasında bir çatışmaya dönüşme riski, Ankara'yı bir kez daha geri adım atmaya zorladı (Balcı, 2017, s. 140). Başkanın özel temsilcisi Cyrus Vance, Türkiye ve Yunanistan'ı doğrudan bir harbi önleyecek şekilde uyuşmaya varmaya ikna etmesinden sonra 28 Aralık 1967 tarihinde Geçici Türk Yönetimi ilan edildi (Arık, 2011, s. 4).

Yunanistan açısından Kıbrıs sorununu göz atmak gerekirse, 1963 sonunda kurulan Yorgo Papandreu Hükümeti, Kıbrıs'ın uluslararası bir krize yol açtığı bir dönemde göreve gelmişti. Papandreu, Karamanlis'ten farklı bir yaklaşım benimseyerek Türk-Yunan ilişkilerinde ve Kıbrıs sorununda yeni gerilimlere yol açarak önemli bir rol oynayacaktı (Sakınmaz, 2006, s. 83). Papandreu, Makarios'u antlaşmaları bozmak siyasetinde tamamen desteklemiş ve 1963 olaylarının temeli atılarak planları hazırlanmıştır. Averof'un son beyanlarından da anlaşılacağı gibi, Yunanlılar, Zürih Antlaşması'nın uygulanması sonucunda Ada'nın er geç Rum tahakkümüne geçeceğine ve zamanla Enosis'in gerçekleşeceğine inanmışlardır.

1964 yazında artan olaylar sonucunda hava hareketi düzenleyen Türkiye, konunun kendisi için önemini vurgularken, Türk uçakları tarafından Kıbrıs'a yapılan ihtar uçuşlarından sonra Atina'da panik havası başlamıştır. Dünya çapında sarsılan prestijlerini kurtarmak amacıyla, Katoliklerin ve Ortodoksların dikkatini üzerlerine çekmek için bir kutsal tugay oluşturulması yönünde faaliyete geçmişler ve bu tugaya katılmak için yüzlerce Yunan genç başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin yaklaşımının NATO nezdinde kabul görmesi, Yunanistan'ın bazı birliklerini NATO'dan geri çekme kararı almalarına neden olmuştur (Ulus, 1964).

21 Nisan 1967'de bir grup Albay'ın Yunanistan'da gerçekleştirdiği darbe, Batı Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan ilk askeri darbe olarak kayda geçti. Bu rejim, sonraki 7 yıl boyunca devam etti ve 1973'e kadar Papadopoulos'un, ardından Dimitris İonnidas'ın iktidarda kalmasına yol açtı (Sakkas, 2004).

Yunan askeri cuntası, Türkiye ile Kıbrıs konusunda pazarlığa hazır olduğunu ve Enosis karşılığında taviz verebileceğini ima etti. Bu tavizin çerçevesinde toprak da gündeme gelebilirdi. Resmi bir bildiri ile duyurulan bu görüş, Enosis'ten şimdilik vazgeçmiş olan Kıbrıs'taki Makarios yönetimini hedef almıştır. (Cumhuriyet, 1967)

1967 sonrasında adadan Yunan askerlerinin çekilmesi ve Türkiye'nin adadaki siyasal gelişmeleri etkileyebilecek bir güç olduğunun Yunanistan ve Makarios tarafından anlaşılması, Kıbrıs Türkleri açısından geçici bir rahatlama sağlamıştır. Makarios, Kıbrıs Türklerinin dolaşım özgürlüğünü kısıtlamaya son vermiş ve ambargoyu hafifletmiştir. 28 Haziran 1969'da başlatılan uluslararası görüşmeler, 1974'e kadar devam etmiştir. Türk

tarafı, görüşmelere katılmak üzere Rauf Denktaş'ı yetkilendirmiş, Rumlar ise Glafkos Klerides'i belirlemişlerdi. (Sakınmaz, 2006, s. 86)

İngiltere açısından Kıbrıs sorununa göz atmak gerekirse; Londra Konferansı, İngiltere için çok önemli bir karar aşamasını temsil eder. Çünkü bu toplantıda, sürekli olarak zorlayan Yunanistan'a karşı siyasi bir manevra yapma kararı uygulanmıştır. Türkiye ise denge unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Bugüne kadar sorunu, İngiltere ile Rum toplumu arasındaki bir özgürlük mücadelesi gibi lanse etmeye çalışan Rum toplumunun hamisi Yunanistan, artık Türkiye gibi güçlü bir karşıtlıkla karşılaşacaktır. Bu durum Enosis'in sekteye uğraması anlamına gelecektir.

İngiltere, Kıbrıs Adası'nda barışı sağlamak için yapılan gizli görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığını resmen açıklamıştır. Makarios'a maksimum tavizde bulunulduğu ve daha fazlasının yapılamayacağı kesin bir şekilde ifade edilmiştir, (Milliyet, 1956)". Makarios'un teklifleri tamamen reddedilmiş, hatta görüşmelerin neticesinden hoşnut olmayan Vali John Harding, tepkisini "Eokacılar, hepinizin kökünü kazıyacağım" (Son Havadis, 1956) sözleriyle dile getirmiştir.

Kıbrıs sorununu görüşmeye başlayan Meclis'te Başbakan olan kişi, Türkiye'nin savunmasında Kıbrıs'ın büyük önem taşıdığını belirtti. Eğer değişiklik yapılırsa, Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'nda da değişiklik isteme hakkının doğal olduğunu ifade etti. Yani Kıbrıs sadece İngiltere ve Yunanistan arasında yaşanan bir sorun değildir, bu konuyu düşünmemiz imkansızdır. "Kıbrıs İçin Türkiye'nin Rızasını Almak Şarttır" başlıklı bir haberde, Harding'in verdiği demeçte, gelecekte Kıbrıs hakkında yapılacak görüşmelerin tamamen Türk azınlığının katılımı ve onayıyla gerçekleşeceğini belirtmiştir. Kıbrıs valisi ise İngiltere hükümetinin, Kıbrıs konusunda Ankara ile görüşmeler yapılmadan herhangi bir karar alınmayacağı konusunda Türk hükümetine teminat verdiğini açıklamıştır. "İngiltere'nin Kıbrıs'a Dair Bize Verdiği Teminat" başlıklı bir haberde bu teminatı duyurmuştur (Milliyet, 1956).

1956 yılının aralık ayının başlarında İngiltere Hükümeti'nin kamuoyuna yansıyan açıklamaları, bir anlamda Ada'da Enosis'i hedefleyen Rum tarafına ve Yunanistan'a, bu hedefin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını göstermek ve Türkiye'nin bir denge unsuru olarak kullanılabileceğini vurgulamak amacını taşımaktaydı. İngiliz Savunma Bakanı Sandys, Kıbrıs'ın taksim fikrinin araştırılacağını ancak Ada'daki Türk ve Rum

cemaatlerinin barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir çözüm yolunun, Ada'nın taksiminden daha iyi bir çıkar yolu olduğunu belirtmiştir. "İngiltere Kıbrıs'ta Taksime Razı Değil" başlıklı bir haberde, İngiliz siyasi çevrelerinin, Mac Milan hükümetinin Kıbrıs politikasını henüz kesin olarak belirleyemediğini ifade ettiği belirtilmiştir.

Türkiye'nin Ada'nın taksim edilmesini istemesi ise İngiltere tarafından reddedilmiştir. İngiliz Savunma Bakanı Duncan Sandys, taksim bir çözüm yolu olarak kabul edilmesi durumunda askeri ihtiyaçlarla ilgili bir planın gözden geçirileceğini açıklamıştır. "İngiltere Kararsız" başlıklı bir haberde bu durum dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 1957).

İngiltere'nin Kıbrıs siyasetinde yakında büyük bir değişiklik olacak ve Britanya, Temmuz ayı içinde Adası'nı tamamen NATO'ya devredecektir. Bugüne kadar İngiltere, NATO'nun Kıbrıs'taki üslerden faydalanmayı tercih etmiş, ancak Ada'nın iç idaresine karışmamayı tercih etmiştir. Ancak şimdi, elde edilen bilgilere göre, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında taksim edilecek NATO üsleri için ayrı bir bölge belirlenecek ve Ada'nın iç idaresine ait tüm sorumluluk NATO Konseyine devredilecektir. "İngiltere Kıbrıs'ın Taksimine Razı Oluyor" başlıklı bir haberde bu gelişme dile getirilmiştir (Tercüman, 1957).

Ancak, çok geçmeden "Taksim" tezinde bir sonuç almak mümkün olmamıştır. Bu durumda, yine İngiltere'nin etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu aşamada, NATO teşkilatı devreye girmiş ve 1958 Aralığı'nda Paris'te toplanan örgütün bakanlar konseyinde üç devletin dışişleri bakanları, "bağımsız bir Kıbrıs Devleti" görüşünde anlaşmışlardır. Daha sonra, 11 Şubat 1959'da Türk ve Yunan başbakanları Zürih'te buluşarak bağımsız Kıbrıs Devleti'nin esaslarını belirlemişlerdir. Sekiz gün sonra Londra'da bir araya gelen yetkililere bu sefer Kıbrıs Rum ve Türk cemaatlerinin Makarios ile Dr. Fazıl Küçük başkanlığında gönderdiği delegeler de katılmıştır. 19 Şubat 1959'da imzalanan Londra Antlaşması ile Kıbrıs Devleti'nin statüsü belirlenmiştir. Antlaşmaya, meseleye taraf olan üç devlete müdahale hakkı tanıyan, bir de garanti antlaşması ile bir ittifak antlaşması eklenmiştir.

Londra Antlaşması'nın imzalanması, NATO içindeki iki ülke arasındaki, özellikle de NATO'nun güney kanadını zaafa düşüren derin anlaşmazlığın giderilmesi anlamına geliyordu. Bu sayede, ABD'nin de arzuladığı gibi, Yunanistan ve Türkiye, bölgedeki dengeyi koruyarak, Enosis ve taksim gibi taleplerden vazgeçmiş oluyordu. Bu anlaşma

ile birlikte, Süveyş Krizi ve 1958'deki Kanal çıkartmasında uğradığı başarısızlık sonrasında Ortadoğu'daki kontrolünü yitiren ve büyük itibar kaybına uğrayan İngiltere, Kıbrıs'tan da asgari zararlarla çekilmeyi başarmıştı. Üstelik, 210 milyon sterlin harcayarak kurduğu deniz ve hava üslerini elden çıkarmak zorunda kalmamıştı.

Londra Antlaşması'nın imzalanması, NATO içindeki iki ülke arasındaki, özellikle de NATO'nun güney kanadını zaafa düşüren derin anlaşmazlığın giderilmesi anlamına geliyordu. Bu sayede, ABD'nin de arzuladığı gibi, Yunanistan ve Türkiye, bölgedeki dengeyi koruyarak, Enosis ve taksim gibi taleplerden vazgeçmiş oluyordu. Bu anlaşma ile birlikte, Süveyş Krizi ve 1958'deki kanal çıkartmasında uğradığı başarısızlık sonrasında Ortadoğu'daki kontrolünü yitiren ve büyük itibar kaybına uğrayan İngiltere, Kıbrıs'tan da asgari zararlarla çekilmeyi başarmıştı. Üstelik, 210 milyon sterlin harcayarak kurduğu deniz ve hava üslerini elden çıkarmak zorunda kalmamıştı.

Londra Antlaşması'na göre, Kıbrıs'ta Rum ve Türk toplumlarından meydana gelen ikili bir yönetim biçimi uygulanacaktı. Yani, Türk toplumu bir azınlık halkı olmayacak, hakları güvence altına alınmış bir topluluk olarak kabul edilecekti. Devletin bağımsızlığı Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantisi altına alınmıştı. Bu anlaşma, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi'nde önemli bir dönemeçtir ve Kıbrıs sorununun çözümünde NATO'nun rolünü de göstermektedir (Aral, ve diğerleri, 1986, s. 1318).

### **2.7.3. SSCB ile İlişkiler**

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler büyük ölçüde bozulmuştu. Stalin'in ölümü sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen bazı olumlu önerilere rağmen ilişkiler düzelmemişti. Ancak Adnan Menderes'in planladığı Moskova ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine yönelik ilk işaretti. Ne yazık ki, 27 Mayıs Darbesi nedeniyle bu ziyaret gerçekleşmedi. Bu dönemde Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşmasının belli başlı sebepleri vardı. Küba bunalımının sonrasında Türkiye'de konuşlandırılmış olan Jupiter füzelerinin, Türkiye'nin onayı olmaksızın ABD tarafından geri çekilme kararı, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişmesine yol açtı. 1960'ların ortalarında NATO'nun askeri stratejisindeki değişiklikler, ilişkilerde aşınmaya neden oldu. Bu değişiklikler, üye ülkelerin daha fazla hareket serbestisi elde etmelerine olanak tanıdı. 1963'te Sovyetler Birliği krom fiyatlarını indirdiğinde, ABD Türkiye yerine Sovyetler Birliği'nden krom

olarak Türkiye'yi olumsuz etkiledi. Bu durum, Türkiye'nin dış politika stratejisinin gözden geçirilmesine neden oldu. Kıbrıs'ta yaşanan olaylar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde önemli etkenlerden biri oldu. Ayrıca, ABD'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı ambargo sonrasında Türkiye'nin Amerikan askeri üslerini kapatması ilişkilere etki etti. 1963 Kübra krizi sonrası Soğuk Savaş'ta yaşanan yumuşama, ilişkilerin gelişmesine yol açtı. Bu dönemde SSCB'nin kapitalist devletlerle ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşandı ve ticaret hacmi arttı. Türkiye de bu dönemde bu gelişmelerden faydalandı (Oran, 2020, s. 772).

Ayrıca, sol akımların ve anarşinin arkasında Sovyet yardımının olmadığı anlaşıldı ve bu tarz söylentiler etkisini kaybetti. Aynı zamanda Türkiye'de hem siyasi partiler hem de kamuoyu, Batı, ABD ve NATO ilişkilerini yeniden gözden geçirme düşüncesini destekledi. Bu dönemde ülkenin hayati çıkarlarının korunmasının ve ekonomik kalkınmanın önem kazandığı gerçeği ön plana çıktı. Bu faktörler, SSCB ile iş birliği ve kalkınma konularında yeni stratejilerin cazibesini artırdı (Caşın, 2008).

1963 yılında dönemin Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü liderliğinde bir heyet, Sovyetler Birliği'ne yönelik bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyareti Kasım 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret izledi. Bu ziyaret sırasında imzalanan Kültürel-Bilimsel İşbirliği Antlaşması, iki ülke arasında uzun süredir imzalanan ilk antlaşma oldu (Balcı, 2017, s. 150).

Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki yakınlaşmanın en önemli işaretlerinden biri, 1965 yılı boyunca gerçekleşen üst düzey karşılıklı ziyaretlerdi. Ocak ayında, Sovyet Parti Sekreteri Nikolai Podgorny liderliğindeki bir heyet Türkiye'ye kapsamlı bir ziyaret gerçekleştirdi. Podgorny, TBMM'de yaptığı konuşmada, "iki ülke arasında gelişen ilişkilerin hızlandırılması" gerektiğini belirtti. Bu ziyaretin ardından, Mayıs ayında Sovyet Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etti ve Ağustos ayında dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü, Moskova'yı ziyaret etti. Bu üst düzey ziyaretler, ilk kez bir Sovyetler Birliği lideri olan Alexei N. Kosygin'in Aralık 1966'da Türkiye'yi ziyaret etmesi ve 1967 yılı Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Moskova ziyaretiyle zirve noktasına ulaştı (Sönmezöğlü, 2016, s. 397).

Bu ziyaret trafiğinin bazı siyasal ve ekonomik sonuçları oldu. Türkiye'nin Kıbrıs sorununda Rum tarafını açık bir şekilde destekleyen Sovyetler Birliği, 1963-1964

yıllarında Türkiye'nin adaya müdahale girişimlerine karşı notalar göndermişti. Ancak bu dönemde Sovyetler Birliği, adada iki ayrı toplumun varlığını kabul etmeye başladı. Türkiye, bu dönemde SSCB'yi rahatsız edecek girişimlerden kaçınmaya başladı. Örneğin, ABD tarafından geliştirilen ve daha önce olumlu bir yaklaşıma sahip olan Çok Taraflı Güç (Multilateral Force) projesine katılmayacağını açıkladı (Sönmezoğlu, 2016, s. 397).

Ekonomik olarak ise 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) ve ardından gelen koalisyon hükümetleri, başlangıçta Sovyetler Birliği'nin kredi ve yatırım önerilerini reddetmişlerdir. Ancak, 1963 yılında I. Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmaya başlanması, Batı'dan gelen kredilerin yetersiz olması ve planın gerekliliklerini yerine getirme çabaları sonucunda, SSCB'den kredi alma fikri tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde Türk parlamento heyetinin SSCB ziyaretinde ve Büyükelçi Rijov tarafından ekonomik yardım önerilerinin sunulduğu Temmuz 1964 tarihinde bu konu tekrar gündeme gelmiştir.

Türkiye, 1967'den itibaren SSCB'den gelen kredi ve yardımları kabul etmeye başlamıştır. 25 Mart 1967'de imzalanan Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Anlaşması, Türkiye'nin sanayi alanlarının kurulmasına kaynak sağlamıştır. Bu alanlar arasında Aliağa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Kereste Fabrikası, ve İskenderun Demir-Çelik Fabrikası gibi önemli tesisler bulunmaktadır. Bu ekonomik iş birliği, Türkiye'nin GSMH'sinin artışına ve dış finansman açığının kapatılmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye ve SSCB arasındaki dış ticaret hacmi de 1960'ların sonlarına doğru artış göstermiştir. Mart 1967 anlaşması sonucu Türkiye'de inşa edilen sanayi tesislerinin teknolojilerinin yetersiz olması eleştirilerine rağmen, bu tesisler Türkiye'nin sanayileşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, o dönemde SSCB'nin sahip olduğu teknoloji ile en iyi şekilde kullanılmıştır (Oran, 2020, s. 781-782).

1968-1969 arasında iki ülke arasında bir dizi proje tabanlı antlaşma imzalandı ve Türkiye bu süreçte Sovyetler Birliği'nden en fazla yardım alan az gelişmiş ülkelerden biri haline geldi. Bu dönemde kurulan ilişkilerin çoğunlukla ekonomik açıdan, ABD ile rekabetten ziyade farklı bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

#### **2.7.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler**

31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üyelik başvurusu yapan Türkiye ile Topluluk arasındaki müzakere süreci, 27 Mayıs 1960

darbesinden olumsuz etkilenmiştir. 1-2 Mart 1960'ta AET Bakanlar Konseyi toplantısında Yunanistan'la ortaklık müzakerelerinin başlatılmasına karar verilirken Türkiye ile ön hazırlık görüşmelerinin devam etmesi öngörülmüştür. Bu ayrıma tepki gösteren Dışişleri Bakanı Zorlu, üye ülkeleri Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırmakla itham etmiştir. Sonraki toplantı için haziran başında bir gün belirlense de bu toplantı, 27 Mayıs'ta gerçekleşen askeri darbe nedeniyle yapılamamıştır. Darbe, resmi ilişkileri olumsuz etkilemekle birlikte sürecin tamamen rayından çıkmasına neden olmamıştır (Yıldırım, 2014, s. 126).

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik isteğini şekillendiren bazı ekonomik ve siyasi sebepler vardı. Türkiye'nin AET'ye olan bakışı, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtuluşunu kolaylaştırabilecek fırsatları görmesiyle etkilendi. Özellikle Avrupa bütünleşmesinin hız kazandığı ve AET çerçevesinde bir Avrupa Ortak Pazarı'nın kurulduğu dönemler, Türkiye'nin ekonomik olarak ABD'ye büyük ölçüde bağımlı hale geldiği ve ABD ile ilişkilerinin gerildiği bir zamana denk geldi. Türkiye'nin dış mali kaynakları büyük ölçüde ABD'den gelen ekonomik yardımlara dayanıyordu. Ancak ABD'nin bu yardımları azaltması ve belirli koşullara bağlaması, Türkiye'yi uzun vadeli finansman kaynakları aramaya yöneltti. Bu bağlamda, 1960'ların sonlarına doğru Türkiye, AET'yi ekonomik sıkıntılarından kurtarabilecek bir "can simidi" olarak görmeye başladı.

Türkiye'nin dış politikasının temel dinamiği o dönemde ABD ile olan ilişkilerdi ve bu nedenle Ankara'nın Avrupa ile ilişkilerinde daha çok ekonomik öncelikler etkili oldu. Ancak bir yandan AET'nin zaman içinde siyasi bir güç haline gelmesi ve diğer yandan Türkiye'nin 1960'ların ikinci yarısından itibaren ABD ile dengelemeye çalıştığı ilişkileri, uzun vadede Türkiye'nin dış politikasının merkezine Avrupa ile ilişkileri taşımıştır.

27 Mayıs darbesi, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye arasındaki müzakereleri aksatsa da Batı'ya yakınlık Türkiye'nin resmi ideolojik çerçevesini oluşturuyordu. Bu sebeple darbe sonrası dönemde iktidarı elinde bulunduran askeri yönetim, Demokrat Parti döneminde başlatılan süreci sürdürmüştür. Darbe sonrası iktidarı devralan Cumhuriyet Halk Partisi ve lideri İsmet İnönü, AET ile bütünleşmeyi Cumhuriyet'in Batılılaşma projesinin bir unsuru olarak sunmuştur (Bilgin & Bilgiç, 2012, s. 114).

1962 yılı Ekim ayında yaşanan Küba Krizi'nin ardından Türk siyasetinin farklı düzeylerinde ABD bağlantıları sorgulanmaya başladı. ve AET dahil olmak üzere bölgelerle, ilişkilerin güçlendirilmesi konusu destek bulmaya başlamıştır. Türkiye, temasların arttırılmasını ve kısa sürede somut sonuçlara ulaşılmasını sağlama yönünde etkili girişimlerde bulunmuştur. Ankara Antlaşması, 12 Eylül 1963'te Türkiye ile Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg dışişleri bakanları ve AET Konsey dönem başkanı tarafından imzalandı ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girdi (Oran, 2020, s. 831).

Ankara Anlaşması doğrultusunda başlanan hazırlık dönemi yedi yıl sürdü ve bu süre zarfında Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) Türk işçilerinin Avrupa'da serbest dolaşımı ve ekonomik uyumun sağlanması gibi konularda daha fazla mali yardım taleplerini ilettiler. Türkiye'nin en büyük endişesi, gümrüklerin kaldırılmasıyla yaşanacak gelir kaybıydı ve bu nedenle mali yardımlar, bütün görüşmeler boyunca Ankara'nın üzerinde hassasiyetle durduğu temel konuydu. Yapılan görüşmeler sonucunda taraflar, temel pozisyonlarını karşılıklı olarak anlamışlardı ve bu bağlamda 23 Kasım 1970 tarihinde bir Katma Protokol imzalanarak hazırlık aşamasına geçilmiştir (Balcı, 2017, s. 148).

## **2.8. Bölüm Değerlendirmesi**

Bu bölümde, 27 Mayıs 1960 darbe dönemi öncesi ve sonrası Türkiye'nin dış politika davranışlarında iç ve dış faktör tartışması bağlamında hangi faktörlerin daha etkili olduğunu değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu değerlendirmenin ana odak noktası bir kıyaslamadan çok Türkiye'nin dış politika davranışlarından hangi faktörün daha etkili olduğunu göstermektir. Faktörlerin etkinliği olay ve durum bazlı değişmekte olup, değerlendirme aşamasında net bir kıyaslama bulunmamaktadır. Uluslararası Sistemde soğuk savaş dönemi içerisinde yer alan başlıca üç alt dönemden bahsedebiliriz: 1945-1965 yılları arasında sıkı iki kutuplu sistem, 1965-1980 yılları arasında gevşek iki kutuplu sistem ve 1980-1991 yılları arasında sıkı iki kutuplu sistem varlığını sürdürmüştür.

27 Mayıs 1960 darbesi öncesi ve sonrasında, özellikle 1965 yılına kadar, Türk dış politikasının oluşumunda dış faktörler daha etkin bir rol oynamıştır. Yani uluslararası ilişkilerdeki dinamikler, Türk dış politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Ancak 1965 sonrası 1980'e kadar olan dönemde, gevşek iki kutuplu sistemin etkisiyle Türk dış politikasının oluşumunda iç faktörlerin zaman zaman daha fazla etkili olduğu görülmüştür. Yani Türkiye'nin iç siyasi dinamikleri, dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemlerde hem ulusal hem de uluslararası faktörler arasındaki denge zaman içinde değişmiştir.

Türkiye'nin Kore Savaşına katılması ve NATO'ya girişinde en önemli etken ilk olarak, Türkiye'nin 1945'te SSCB'nin isteklerinden doğan güvenlik endişelerini taşımasıydı. İkinci Dünya Savaşında izlenen politikaların sonucunda Türkiye, savaş sonrası uluslararası sistemde olası bir yalnızlaşma durumu ile karşı karşıya kalmak istemiyordu. Bu dönemde Türkiye, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu güvenlik şemsiyesi altında yer alarak bu izolasyon durumunu gidermeyi amaçlıyordu. Bu sayede ülkenin topraklarının daha etkili bir şekilde savunulabileceği ve Türk ordusunun modernize edilebileceği düşünülüyordu (Oran, 2020, s. 543). Bu yaklaşımın en önemli nedeni şüphesiz sıkı iki kutuplu uluslararası sistemde Türkiye'nin SSCB'yi dengelemek için ABD ve Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirmesidir. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin NATO'ya giriş ve Kore Savaşına katılım sürecinde dış faktörler daha belirgin rol oynamıştır. Net bir belirleyici olmasa da dönem koşullarında Türk ordusunun modernizasyon ihtiyacı da iç faktörlerin NATO'ya katılım sürecinde olumlu bir etkisi olarak görülmüştür.

Bu dönemde Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, birkaç belirleyici faktör etrafında şekillenmiştir. Öncelikle, Türkiye'nin ekonomik durumunun kötüleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik talepleri bu ilişkileri etkileyen önemli etkenlerdi. Türkiye, ABD'nin siyasi liderleri tarafından "iktisaden geri kalmış bir ülkenin kalkınması için en uygun sistem" olarak görülüyordu (Bayar, 1999, s. 121). Ayrıca, Demokrat Parti'nin ilk beş yılında Türkiye'nin kalkınmasında ABD tarafından gelen hem ekonomik hem de askeri yardımların önemli bir rol oynamış olması, DP iktidarının aktif Amerikancılığının diğer bir temelini oluşturuyordu. Bu nedenle, bu dönemin dış politika önceliklerinden biri, hızlı ve sürekli ekonomik kalkınmayı destekleyebilecek dış yardım kaynaklarını güvence altına almaktı.

Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi, NATO'ya katılma kararı ve Amerikan üslerinin Türkiye'de kurulmasına izin verilmesi gibi adımların en önemli nedeni

Amerika'dan gelen dış yardımın devamını ve hatta artmasını sağlama çabasıydı (Keyder, 2007, s. 166). Bu bağlamda, Türkiye, dönem koşullarına göre dış politika stratejilerini şekillendirmiş ve ABD ile yakın ilişkiler kurarak ulusal çıkarlarını koruma amacı gütmüştür. Şüphesiz Menderes hükümeti “Aktif Amerikancılık” politikası çerçevesinde ilerlemiştir. Bu dönemde iki ülkenin ekonomik temelli ilişkilerinde iç faktörlerin daha belirgin olduğu görülmüş, kalkınma için ABD’den gelen yardımlar en önemli bir araç haline gelmiştir.

1953 yılına kadar Türkiye’nin SSCB’yi dengelemek için ABD ile yakın ilişkiler kurması dış faktörlerin etkisinin olduğunu da gösteren bir olgu olsa da 1953 yılı sonrası SSCB’nin Türkiye’ye karşı iddialarından vazgeçmesi politikalarda bir değişime sebep olmuştur. Ancak bu değişim sınırlı kalmış, siyasi olarak Türkiye SSCB’ye mesafeli yaklaşmış, ekonomik olarak ise belirli anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye’de Menderes’in ABD’den gelen ekonomik yardımların azalması ve siyasi sorunlar nedeniyle SSCB’ye ziyaret planlanarak ikili ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmış ancak gerçekleşen darbe sonrası Menderes SSCB’yi ziyaret edememiştir. Bu dönemde dış faktör olarak ABD ile izlenen aktif Amerikancı politika SSCB ile sınırlı ilişki kurulmasına neden olurken iç faktördeki ekonomik bozukluklar SSCB ile ilişkileri sınırlı ölçüde de olsa ilerletmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ABD ile ilişkiler, 1964 yılına kadar hem 27 Mayıs sonrası iktidara gelen askeri rejim hem de İnönü hükümetlerinde Demokrat Parti dönemi kadar ABD ile yakın ilişkileri sürdürmüşlerdir (Ahmad, 1996, s. 402). 27 Mayıs 1960'ta ordu tarafından yapılan darbenin ardından, Milli Birlik Komitesi (MBK) bir açıklama yaparak Türkiye'nin NATO ve CENTO gibi uluslararası ittifaklara bağlılığını sürdüreceğini ve bu ittifaklara üyelik gerekliliklerini yerine getireceğini belirtti. Bu açıklamanın temel nedeni, ABD'nin darbeye karşı çıkabileceği endişesiydi. Ancak MBK'nin kontrolü ele aldığı ve uluslararası taahhütlerine sadık kaldığı anlaşılınca, ABD yeni yönetimi 30 Mayıs'ta tanımıştır. Bu dönemdeki temel amaç, Türkiye'nin uluslararası ittifaklara olan bağlılığını korumak ve ABD ile ilişkileri sürdürmektir. Bu sayede Türkiye, ulusal güvenliğini ve uluslararası çıkarlarını muhafaza etme yolunda ABD'nin desteğini almayı hedefliyordu.

Sovyetler Birliği'nin barış ve iş birliği teşebbüslerine rağmen, askeri rejimin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve İsmet İnönü gibi liderler, Türkiye'nin ABD ve NATO'ya olan bağlılığını vurgulayarak bu teşebbüsleri geri çevirdi. Darbenin ardından yapılan maaş zamları ve artan askeri harcamaların büyük bir kısmı, ABD'den gelen ekonomik yardımlarla finanse ediliyordu. Bu durum, Türkiye'de iktidarların ABD'ye olan bağımlılığını daha da artırdı. Dönemin Savunma Bakanı Türkiye'nin ABD'ye yakın politika izlemesini şu sözlerle, "Milli bütçemiz, silahlı kuvvetlerimizin ihtiyaç duyduğu kaynakları karşılamak için yetersizdir. Bu nedenle ABD, dost ve müttefik ölkemiz olarak, ordumuzun ihtiyaç duyduğu silahlar, araçlar ve ekipmanın büyük bir kısmını sağlamaktadır." ifade etmiştir (Ahmad, 1996, s. 403).

1964 yılına kadar ABD ve NATO'ya odaklı dış politika, Türkiye'nin Batılı kimliğini sürdürmenin ve Sovyet tehdidini engellemesine fayda sağlamasının yanında ekonomik açıdan da önemli bir katkı sağladığı için politika yapıcılar tarafından vazgeçilmez bir güvence olarak görülüyordu. Bu yaklaşım, Türkiye'nin ulusal savunma kapasitesini sürdürmek ve uluslararası ilişkilerde güçlü bir konumda bulunmak için önemli bir stratejik tercihi temsil ediyordu.

SSCB ile ABD'nin yaşamış olduğu Küba füze krizi sırasında Türk kamuoyu, ABD'yi desteklemişti. Türk Hükümeti'nin Küba krizi konusundaki tutumu, neredeyse tüm ulusun desteğini almıştı. Ancak, Türk halkının çoğu, bu krizin Türkiye'yi büyük bir tehlikeye atabileceğinin farkında değildi. Kriz öncesinde, kamuoyu Türk topraklarına Jüpiter füzelerinin yerleştirilmiş olduğunu bile bilmiyorlardı. (Tuncer, 2014, s. 76)1964 tarihinde ABD ile Türkiye arasında yaşanan Johnson Mektubu ve Küba Füze krizi ile 1965 yılı sonrasında uluslararası sistemin gevşek iki kutuplu sisteme evrilmesi Türkiye ile ABD ilişkilerinde değişime yol açmıştır.

28 Aralık 1965'te Demirel Hükümeti, Türkiye'deki üslerden yapılacak bütün keşif uçuşlarını durdurma talebinde bulunarak ABD'yi bilgilendirdi. ABD, Türkiye'yi ikna etmeye çalışsa da 1965'ten 1975'e kadar olan dönemde Türkiye'deki üslerden keşif uçuşları yapılmadı. Bu, Türkiye'nin ABD ile askeri ilişkilerinin sıkılığına yönelik kamuoyundan gelen eleştirileri hafifletmek amacıyla hükümetin attığı bir adımdı (Tuncer, 2014, s. 80).

1966 yılında iktidara gelen Süleyman Demirel'in ABD ile tek taraflı bağımlılıktan ziyade daha dengeli dış politika izlemiştir. Bu dönemde darbenin meşrulaştırılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için 1964 yılına kadar ABD ile ilişkiler Türkiye'de iç faktörlerin daha belirgin rol oynadığı bir dönem olmuştur. Ancak 1964 sonrası uluslararası sistem yapısındaki değişiklik ve ABD ile ilişkilerde yaşanan sorunlar; Johnson Mektubu ve Küba Füze krizi gibi, Türkiye ile ABD arasında ilişkilerin daha da açılmasına neden olmuş. Bu sorunlar asker ve kamuoyu tarafından tepkilerle karşılanmıştır. Türkiye bu dönemde ABD ile imzalamış olduğu askeri anlaşmalarda dış faktörlerin daha etkin olduğu bir politika izlenmiştir.

ABD ile yaşanan haşhaş sorununda ise Adalet Partisi (AP) hükümeti için, iç bölünme riski taşıdığı bir dönemde yıllardır devam eden geleneksel bir üretimi yasaklamak, ABD'nin baskılarına boyun eğiyormuş gibi bir izlenim vermek ve kamuoyunu daha da gerginleştirecek bir hamleydi. Bu doğrultuda hükümetin haşhaş üretimini yasaklamaması (Uslu, 2008, s. 693) iç faktörlerin etkin olduğunun bir göstergesidir.

İç faktörlerin etkisine bir diğer örnek olay Türkiye'nin bu dönemde NATO ile ilişkileri verilebilir. Türkiye'de İşçi Partisi dışındaki tüm muhalefet partileri, ikili ilişkilerin gözden geçirme koşuluyla Türkiye'nin NATO ile ilişkilerini desteklemiştir. Özellikle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) gibi büyük muhalefet partileri, 1967 ilkbaharında hazırladığı bir raporda, Türkiye'nin NATO ile bağlarını korumak için anlamlı değişiklikler yapılması gerektiğini önermiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, süper güçlerle ilişkileri bozmayacak politikalar izlenmesi şartıyla Türkiye'nin NATO üyeliğine destek verdiğini birçok konuşmasında dile getirmiştir.

1960-1971 yılları arasında iktidarda olan tüm hükümetler, Türkiye'nin NATO ile ilişkilerini güçlendirmeyi taahhüt etti. NATO ile ilgili tartışmalar Türk siyasetinde 1969'dan sonra giderek önemini kaybetti ve yapılan kamuoyu yoklamaları, Türk halkının çoğunluğunun Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklediğini gösterdi (Tuncer, 2014, s. 97). Türkiye'nin şüphesiz NATO ile ilişkilerinin tamamen kopmamasının bir diğer nedeni de ordunun modernizasyon ihtiyacı ile maddi açıdan Türkiye'nin NATO'dan sağladığı yararlar olmuştur.

Türkiye'nin 10 Ağustos 1964 tarihinde Kıbrıs'ta hava müdahalesini durdurması SSCB ve ABD'den gelen tepkiler üzerine gerçekleşmiştir. Ancak 1967 yılında gerçekleşen Kıbrıs

olaylarında iç faktörlerin Türkiye'nin Kıbrıs politikasında etkili olduğu söylenebilir. 1967 Kıbrıs olaylarının patladığı tarihte Milli Güvenlik Kurulu toplandı ve Rum kuvvetlerinin işgal altında bulundukları Türk köylerinden durmaya devam etmesi halinde hava müdahalesi yapılması kararı aldı. Aynı gün mecliste yapılan oylama sonucunda hükümete Kıbrıs'a müdahale yetkisi verildi (Oran, 2020, s. 678).

Türk Hava kuvvetlerinin ada üzerindeki gösteri uçuşları sonunda ABD, Kıbrıs konusundaki olaylara müdahil olmuş ve Başkanın özel temsilcisi Cyrus Vance devreye girdiğinde, Türk kamuoyundaki Amerikan karşıtlığı Kıbrıs'ta yaşanan olaylarla birleşerek büyük bir gösteri dalgasına yol açmıştır. Göstericiler, Vance'nin uçağının Ankara Esenboğa Havaalanına inişine izin vermedi ve uçak askeri havaalanına iniş yapmak zorunda kaldı (Oran, 2020, s. 678).

Türkiye, Kıbrıs'ta yaşanan sorunlardan Yunanistan'ı sorumlu tutmaktaydı. Kıbrıs'ta bulunan ABD, Birleşik Krallık ve Kanada gibi üçüncü tarafların pozisyonu henüz kamuoyuna açıklanmamış olsa da Yunan kuvvetlerinin yaklaşık yirmi bin askerden oluştuğu tahmin ediliyordu. Ankara, bu nedenle on iki bin Yunan askerini Kıbrıs'tan geri çekilmeleri konusunda ısrar etti. Aksi takdirde Türkiye, güç dengesini sağlamak ve Kıbrıslı Türkleri daha fazla şiddetten korumak amacıyla kendi askerlerini adaya çıkaracaktı (Hart, 1990, s. 55). Türkiye tarafının vermiş olduğu bu tepkinin ardından Rumlar, işgal ettikleri köylerden çekildi, Türk esirler serbest bırakıldı, Grivas adadan ayrıldı ve Yunanistan'ın gizlice adaya soktuğu askerlerden 12 bini geri gönderildi. 1967 yılında gerçekleşen bu olayda, Türkiye'de iç faktörleri oluşturan kamuoyunu ve hükümetin Kıbrıs'a müdahale ihtimalini gözden geçirmesi, Yunanistan'ın 12 bin askerini geri çekmesinde önemli bir etken olmuştur.

1964 yılına kadar SSCB ile sınırlı giden ilişkiler, 1964 yılı sonrasında Türkiye'de hem siyasi partiler hem de kamuoyu, ABD ve NATO ilişkilerini yeniden gözden geçirme düşüncesini destekledi. Bu dönemde ülkenin hayati çıkarlarının korunmasının ve ekonomik kalkınmanın önem kazandığı gerçeğinin ön plana çıkması gibi sebeplerle, SSCB ile işbirliği ve kalkınma konularında izlenecek politikalar Türkiye için önem arz etti. Türkiye, 1967'den itibaren SSCB'den gelen kredi ve yardımları kabul etmeye başlamış. 1969 tarihlerinde iki ülke arasında birçok proje temelli anlaşma yapıldı ve böylece Türkiye kısa sürede Sovyetler Birliği'nden en fazla destek alan ülkelerden biri oldu. Bu

dönemde kurulan ilişkilerin çoğunlukla ABD tarafına cevap olmaktan çok ekonomik bir anlam taşıdığını söylenebilir. Bu dönemde ilişkilerde iç faktörlerin etkin rol oynadığı söylenebilir.

Ekim 1962'de meydana gelen Küba Bunalımı'nın ardından Türk siyasetinde ABD ile ilişkiler sorgulanmaya başlamış ve AET dahil olmak üzere bölgelerle ilişkilerin güçlendirilmesi konusu destek bulmaya başlamıştır. Türkiye, temasların artırılmasını ve kısa sürede somut sonuçlara ulaşılmasını sağlama yönünde etkili girişimlerde bulunmuştur. Sonuç olarak, hazırlanan anlaşma metni 12 Eylül 1963'te Ankara'da Türkiye ile Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg dışişleri bakanları ile AET adına Konsey dönem başkanı tarafından imzalanmış ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Bu dönem Türkiye'nin AET 'ye katılım çabalarında dış faktörlerin etkin olduğu söylenebilir (Oran, 2020, s. 831).

1960'ların ilk yarısında, Türkiye'de siyasal istikrarın tam anlamıyla sağlanamamasının temel nedeni, hem ordu içindeki huzursuzluk hem de zayıf koalisyon hükümetleriydi. Bu dönemde, dış politika kararlarını etkileyen önemli bir dönüm noktası, 1963-1964 Kıbrıs krizi oldu. Kıbrıs krizi sırasında, ABD'nin Türkiye'yi tek başına bırakması, Türk hükümetlerinin Batı'ya ve özellikle ABD'ye bağlı bir dış politika izlemenin sakıncalarını fark etmelerine neden oldu. Bu dönemde, Türkiye, Atatürk'ün "tam bağımsız" dış politikasına tam olarak dönemedi, ancak Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye önem verdi. Türkiye, Batılı ittifaktan ayrılmayı göze alamayacak kadar güvenliğini sağlayan ve askeri ve ekonomik yardım aldığı kaynak olan Batılı ittifaktan ayrılmadı.

1964'e kadar dış politika, Türkiye'deki siyasi partiler arasında genel bir NATO ittifakına dair uzlaşma olduğu için siyasi gündemde önemli bir yer tutmuyordu. Ancak Kıbrıs krizi, Türkiye ile ABD arasında bir krize yol açtı ve Yunanistan ve Türkiye'de ulusalcı duyguları harekete geçirdi. Bu nedenle Türk kamuoyu, dış politika konularına daha fazla ilgi göstermeye başladı. 1965 seçimleriyle birlikte iktidara gelen Demirel Hükümeti döneminde, siyasal istikrar sağlandı. Türkiye bu dönemde de ekonomik kalkınmayı yabancı borçlarla destekleme yolunu benimsedi. Demirel Hükümeti, dış kaynaklar konusunda Batı'ya bağlı kalmamayı tercih etti ve Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilere ağırlık verdi. Sonuç olarak, Türkiye'nin dış politikası 1960-1971 döneminde göreceli

olarak Batı'dan özerkleşti, ancak temelde değişmedi. Türkiye hala Batı'nın ekonomik yardımına, silah yedek parçalarına ve Batılı ittifaklara bağımlıydı.

Darbe öncesi dönemde, Cumhuriyet gazetesi, özellikle Kore'ye asker gönderme sürecinde ve NATO'ya katılma kararında dış politika olaylarını manşet haberleriyle duyurarak halkın bu konulardaki fikir ve görüşlerini etkilemiştir. Gazetenin bu olayları destekleyici bir tavır takındığı ve hükümetle genel bir görüş birliği içinde olmuştur. Bunun dışında SSCB'ye verilen cevapların yerinde olduğu yönündeki haber ve yorumlar, dış politikadaki tutumu şekillendirmede etkili olmaktadır. Ancak, 6-7 Eylül olaylarının basında yarattığı etki oldukça farklı olmuştur. İstanbul Ekspres gazetesinin yanlış bir haberle başlayan olaylar silsilesi, toplumda büyük bir gerilim yaratmış ve uluslararası alanda da Türkiye'ye diplomatik anlamda zor durumlar yaşatmıştır. Bu olaylar Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine karşı şiddet içeren saldırılarla sonuçlanmış ve ülkenin uluslararası arenadaki itibarını olumsuz etkilemiştir.

Darbe sonrası dönemde, Cumhuriyet gazetesi ve Yön dergisinin belirli bir dönemdeki haberlerinin içeriği genellikle okuyucular üzerinde etki yaratmıştır. Ancak, bir gazetenin veya derginin doğrudan bir ülkenin dış politikasını şekillendirdiğini söylemek zordur. Medyanın, toplumsal tartışmaları yönlendirebildiği ve kamuoyunu etkileyebildiği doğrudur, ancak bir ülkenin dış politikasını belirleyen birçok faktör vardır ve medya bu faktörlerden yalnızca bir tanesidir. Cumhuriyet gazetesi ve Yön dergisi gibi yayın organlarının, o dönemdeki okuyucular üzerinde etkili olduğu ve belirli bir ideolojiyi veya bakış açısını yaydığı düşünülürse, bu yayınların Türkiye'nin dış politikasına dolaylı olarak etki etmiştir ancak bu etkinin doğrudan ve tek başına politika oluşturmada belirleyici olduğunu söylemek güçtür. Ancak dönem koşullarında Amerikan karşıtlığı ve Kıbrıs Sorunu üzerinde kamuoyu ve dış politikaya etkide bulunmuştur.

### 3. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ

#### 3.1. DARBE ÖNCESİ İÇ FAKTÖRLER

##### 3.1.1. Ekonomi

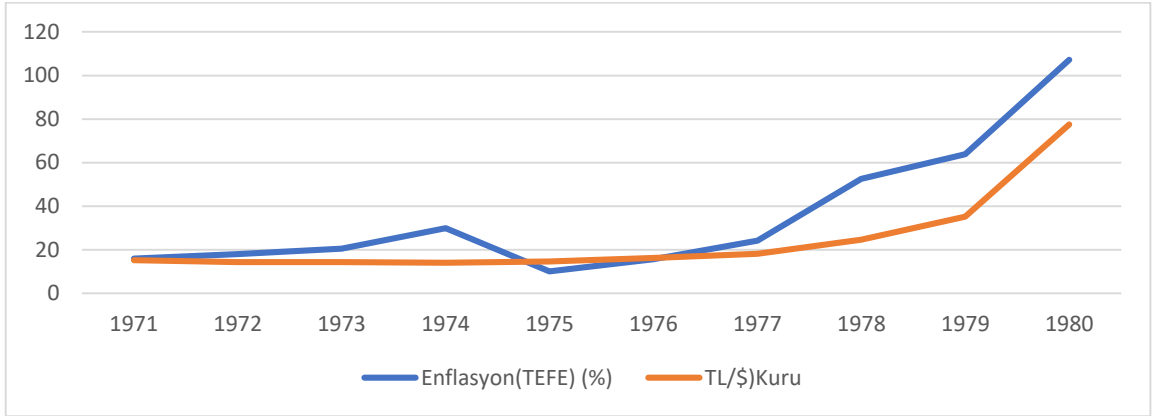
Türkiye'nin 1971 ve 1980 yılları arasındaki temel ekonomik göstergeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 3.1 1971-1980 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistik Göstergeleri (İstatistik Göstergeleri 1923-1998, 2001, s. 404-495-598).

Yıl	Enflasyon(TEFE) (%)	TL/(\$) Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon\$)	İthalat (milyon\$)	DB Toplam (milyon \$)	Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımı (milyon \$)
1971	15,9	15,14	17.243,9	676,6	1170,8	2177,0	11,7
1972	18	14,30	21.967,8	885,0	1.562,6	2291,0	12,8
1973	20,5	14,28	27.947,4	1317,1	2.086,2	2654,0	67,3
1974	29,9	14,06	38.241,7	1532,2	3777,6	2901,0	-7,7
1975	10,1	14,56	47.452,0	1401,1	4738,6	4.291,0	15,1
1976	15,6	16,17	53.683,7	1960,2	5128,6	6920,0	8,9
1977	24,1	18,09	61.264,3	1753,0	5796,3	10935,0	9,2
1978	52,6	24,63	66.827,8	2288,2	4599,0	13925,0	11,7
1979	63,9	35,21	81.696,2	2.261,2	5.069,4	13439,0	-6,4
1980	107,2	77,54	68.390,6	2910,1	7909,4	15.709,0	97,0

Tablo 3.1, Türkiye'nin 1970'li yıllardan itibaren dış ticaret dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri yansıtmaktadır. Tablo 3.1, özellikle 1970 yılından sonra ekonominin geldiği noktayı göstermektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış ticaret açıklarının artması, borçlanma ihtiyacının yükselmesi ve ekonomik kararların etkisiyle yaşanan dalgalanmalar, tablodaki verilerin ötesinde önemli analizlere işaret etmektedir.

Tablo: 3.2 1971-1980 Dönemi Enflasyon ve TL Dolar Kuru Göstergeleri



Tablo 3.2 de yer alan grafik 1971'den itibaren Türkiye'nin Enflasyon ve TL Dolar Kuru dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir. 1971 ile 1978 yılları arasında dolar kuru düşük oranda artış gösterirken, 1978 yılından sonra belirgin bir artış göstermiştir. 1980 yılına gelindiğinde bir artış yaşanmış ve döviz kuru 77,54 TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemdeki döviz kuru artışı, dış ticaret dengesizlikleri, ekonomik belirsizlik ve siyasi faktörler gibi nedenlerle tetiklenmiştir. 1971 ile 1977 yılları arasında enflasyon düşük seviyelerde seyrederken, 1978 yılından sonra ciddi artışlar gerçekleşmiş, 1980 yılında enflasyon oranı 107,2'ye yükselmiştir. Bu, ekonomik dengesizlikler, mali politika sorunları ve diğer etkenlerle ilişkilendirilmektedir.

Tablo: 3.3 1961-1970 Dönemi GSMH, İthalat ve İhracat Göstergeleri



Tablo 3.3 de yer alan grafik 1971'den itibaren Türkiye'nin İhracat ve İthalat dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir. 1970'li yıllardan sonra, tüm

oranların ve rakamların enflasyonun hızla yükselmesine bağlı olarak arttığı gözlemlenmektedir. Bu noktadan sonra dış ticaret açığı da gözle görülür bir düzeyde artmıştır. Bu dönem boyunca ihracat 8.39 kat artmış, ancak ithalattaki artış bu rakamın iki katına çıkarak 15.59 kat artmıştır. Bu dönemde ekonominin enflasyonla mücadele etmekte zorlandığı ve dış ticaret açığının büyüdüğü açıktır. Bu durum ekonomik istikrarsızlığa ve dengesizliğe yol açma ihtimalinin yanında enflasyonun yükselmesi, tüketicilerin alım gücünü azaltabilirken, dış ticaret açığı ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Oran, 2020, s. 661).

1970'li yıllarda Türkiye ekonomisi makroekonomik ve yapısal uyum politikalarını uygulamada geciktiği için zorluklar yaşamıştır. Bu dönemde ulusal tasarruf ile yatırımlar arasındaki uçurum genişlemiş, ithalat hızla artmış ve durgun ihracat karşısında cari işlemler dengesini bozulmaya başlamıştır. Aynı zamanda bütçe açığı büyümüş, enflasyon hızla artmış ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin mali durumu bozulmuştur. Kamu ve dış ticaret açıkları, özel yabancı sermaye ve rezervlerle desteklenmeye çalışılmış fakat bu finansman yaklaşımı dış borçların artmasına ve borç yapısının bozulmasına sebep olmuştur (Bayar & Oğuz, 2003, s. 25).

1970 istikrar tedbirleri sonrasında yeni bir perspektifle ekonomide yapısal değişimi hedefleyen üçüncü kalkınma planı, beklenen bu yapısal değişimi sağlamada başarılı olamamıştır. Bu başarısızlıkta dönemin ekonomik ve siyasal ortamındaki karışıklıklar etkili olmuştur. Daha planın ilk yılında petrol krizinin patlak vermesiyle, Türkiye fiyat artışlarının ivme kazandığı bir ekonominin baskısı altında kalmıştır. Bu ortama bir de 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı gündeme gelince, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargo ile batı dünyası tarafından uygulanan bir tür ekonomik ambargo ve siyasal tehditler eklenmiştir (Kazgan, 2005, s. 174).

1973'teki petrol krizi, Türkiye ekonomisinin arz-talep dengesini bozmuş ve petrol fiyatlarının artması döviz gereksinimini önemli ölçüde etkilemiştir. Tüm bu olumsuz gelişmelere ek olarak, dış kredilerin kesilmesi üretim için gerekli olan ithal girdilerin temin edilemez hale gelmesine yol açmış, temel ürünlerde arz-talep dengesizliği ortaya çıkmış, ekonomik sorunlar meydana gelmiştir (Rodrik, 1990, s. 2).

1970'lerin sonlarına gelindiğinde, enflasyon hızla artarken, dış ticaret açığı da hızla büyüyerek kontrol edilemez hale gelmiş ve Türkiye, hızla artan dış borçlarını ödeme

zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde, özel sektör ilk kez iktidarın ekonomi yönetimini kamuoyuna eleştirmiş ve bu eleştiri yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir (Waterbury, 1997, s. 85-86).

Hükümet, 1977 yılından itibaren istikrar paketlerini gündeme getirmiş ancak, 1978 yılında IMF'ye karşı hükümetin kendi isteklerini kabul ettirmeye çalışması ve IMF'nin bunu reddetmesi Türkiye'yi dış kaynaklardan yoksun bırakmıştır (Kazgan, 2005, s. 191-193).

1978 istikrar programıyla birlikte şu önemli adımlar atılmıştır:

- TL'nin döviz karşısındaki değeri 1\$=25 TL'ye düşürülmüştür.
- Merkez Bankası reeskont oranı %9'dan %10'a yükseltilmiştir.
- Bazı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) fiyatları artırılmış, vergi iadeleri düşürülmüş ve bütçe harcamaları kısılmaya çalışılmıştır.
- İthalat damga resimleri %9-10'dan %22,5'e çıkarılmıştır.
- Yasadışı altın ticaretini engellemek amacıyla altına dayalı işlemler kayda tabi tutulmuştur.
- Almanya'daki Türk işçilerin tasarruflarını ülkeye getirebilmesi için bir program yürürlüğe konmuştur.

Ancak, tüm bu önlemlere rağmen IMF, yaklaşık bir yıl süreyle Türkiye ile olan ilişkilerini durdurmuştur. 1979 yılında yürürlüğe giren istikrar programı da benzer önlemler içermiştir. Bu önlemler arasında, TL'nin döviz karşısındaki değerinin 1\$=47 TL'ye olacak şekilde düşürülmesi, faiz oranlarının daha da artırılması, KİT ürünlerine zam yapılması ve bütçe harcamalarının kesintiye uğratılması gibi adımlar bulunmaktadır.

Yapılan devalüasyona rağmen ihracatta artış yaşanmamış, yıllık enflasyon %60'ı aşmış ve yıllık GSYH artışı % -0,3 oranında olmuştur. Bu zorlu ekonomik koşullar altında, iktidara gelen Demirel hükümeti, "serbestleşme yoluyla istikrar sağlamayı" hedefleyen 24 Ocak 1980 kararlarını uygulamaya koymuştur.

### 3.1.2. Siyasi Kültür

1970'lerde oluşturulan koalisyon hükümetlerinin belirgin özellikleri, kısa ömürlü ve ideolojik olarak uyumsuz olmaları ile siyasal şiddeti ve terörü kontrol altına alamamalarıdır (Yalansız, 2006, s. 284). 1973 seçimlerinden sonra parlamentoda yedi farklı siyasi parti temsil edilmekteydi ve bu partilerden beşi ortaklık yoluyla hükümeti oluşturmuştu. Ancak, 1973 yılındaki genel seçimlerin ardından yaşanan yüz günlük hükümet krizi, 1974'te CHP ve MSP'nin ortak hükümeti kurmasıyla sona ermiştir. Bu dönemde Koalisyon hükümetleri, genellikle ideolojik farklılıklar nedeniyle istikrarsızlıkla ve hükümet krizleriyle karakterize edilirdi. 26 Ocak 1974 tarihinde iktidara gelen CHP- MSP hükümeti, diğer koalisyon hükümetleri gibi kısa ömürlüydü ve yalnızca 8 ay iktidarda kalabildi. CHP- MSP hükümetinin ardından başbakanlık görevine Sadi Irmak getirildi. Sadi Irmak hükümeti, TBMM'den güvenoyu alamamış olsa da yerine başka bir kabine ortaklığı oluşturulamadığı için meclis aritmetiği içinde uzun bir süre görevde kalmaya devam etti (Özbudun, 2003, s. 71).

12 Nisan 1975 tarihinde Süleyman Demirel önderliğinde kurulan "AP – MSP- Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) – MHP – Bağımsızlar" koalisyon hükümeti, meclisten 218'e karşı 222 oy ile güvenoyu almıştır. Bu durum, Türk siyasi hayatında 1960 askeri darbesinden sonra ortaya çıkan sağ-sol çatışmasının oluştuğuna dair bir kanıt olarak kabul edilmektedir (Özdemir, 2002, s. 273). Bu yeni hükümet, "I. Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak adlandırılmasının yanı sıra Demirel'in liderliğinde sağ ideoloji tarafından ilk defa oluşturulan birliği de ifade etmektedir.

1977 yılı Haziran seçimlerinde CHP %41, AP %37, MSP %8, MHP %6 ve DP %2 oy aldı. Ancak, bu sonuca rağmen CHP koalisyona katılmamış ve sağ partiler Demirel liderliğinde "II. Milliyetçi Cephe Hükümeti"ni kurmuştur. Bu hükümet, 219'e karşı 229 oy alarak meclisten güvenoyu almış ve 1978 Ocak ayına kadar iktidarda kalmıştır. Ancak, II. Milliyetçi Cephe Hükümeti, Türk demokrasi tarihinde meclis tarafından düşürülen ilk hükümet olma özelliğini taşımaktadır (Özdemir, 2002, s. 276-277).

II. Milliyetçi Cephe hükümetinin devrilmesinin ardından ocak ayında Bülent Ecevit önderliğinde hükümet kuruldu. Ancak bu hükümet de sadece 18 ay iktidarda kalabildi. 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçim sonucunda %29 oranında oy alan CHP'nin genel başkanı Bülent Ecevit, hükümetten istifa etmek durumunda kaldı (Gezici, 2006, s. 67).

Görevden ayrılan Ecevit kabinesinin yerine, "Örtülü-III. Milliyetçi Cephe Hükümeti" oluşturuldu. Süleyman Demirel başkanlığında kurulan bu yeni hükümete diğer sağ partiler de destek verdi. "Örtülü-III. Milliyetçi Cephe Hükümeti", 12 Kasım 1979 'dan 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar iktidarda kaldı (Özdemir, 2002, s. 279).

1970'li yıllarda öğrenci hareketlerinin siyasal hayata önemli etkileri olmuştur. 1970'te başlayan olaylar, zamanla şiddetlenmiş ve karşıt gruplar arasındaki yaşanan çatışmalar dolayısıyla üniversitelerde eğitim-öğretim faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. (Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1994, s. 156) Bu dönemde öğrenci ve işçi olaylarının yaşanması sonucunda hükümet, sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır.

1970'ten itibaren, "Milli Demokratik Devrimciler (MDD)" içindeki bazı radikaller, kışkırtma faaliyetlerinin yeterli olmadığını ve artık silahlı propagandanın ve silahlı gerilla mücadelesinin devrimi gerçekleştirebileceğini savunmaya başladılar. Bu nedenle sol örgütler farklı gruplara ayrılmaya başladılar. Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist (TKP-ML) örgütü, bu bağlamda Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO)'yu kurdu. Aynı dönemde Deniz Gezmiş liderliğinde Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Mahir Çayan liderliğinde Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) gibi örgütler de Türkiye'yi istikrarsızlaştırmayı amaçlayan terör faaliyetlerine başladılar (Zürcher, 1998, s. 372).

1968'de dünya genelinde ortaya çıkan öğrenci olayları ile benzer olarak Türkiye'de de şiddet olaylarının artış göstermesi, toplumsal gerilimin yükselmesine neden oldu. Öğrenciler arasındaki sağ-sol çatışmaların yanı sıra, DİSK'in 15-16 Haziran 1970'de sendikalar yasasını protesto eden ve bazı tahribatlara yol açan 150.000 işçilik büyük yürüyüşü, sanayi burjuvazisini ciddi bir şekilde endişelendirdi (Oran, 2020, s. 670).

1971'in mart ayına gelindiğinde, Türkiye'de terör ve şiddet eylemlerinin sayısı önemli ölçüde artmıştı. Üniversite kampüslerinde öğrenciler arasındaki kutuplaşma, özellikle İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde büyük gerginliklere neden oldu. Şehirlerde bombalı saldırılar meydana geliyor, bankalar soyuluyordu.4 Mart 1971'de 4 Amerikan askeri kaçırılmıştı. Devam eden dönemde ODTÜ'deki öğrenciler arasındaki tartışmalar çatışmaya dönüştü ve bu da üniversitedeki gerilimi artırdı (Gökçen, 2020, s. 255). Bu gerginlik ve çatışma ortamı, siyasi partiler arasındaki iletişim ortamını olumsuz etkiledi. Toplumda yaşanan gerginlik, parlamentoya da yansdı ve milletvekilleri arasında

gerginlikler yaşandı. Yaşanan bu durumlar Türkiye'yi hızla 12 Mart muhtırasına doğru sürükledi.

12 Mart 1971 tarihinde gerçekleşen muhtıranın ardından, 12 Mart yönetimi parlamentoyu feshetmek ve tüm yetkiyi elinde toplamak yerine, Nihat Erim liderliğinde bir teknokratlar hükümeti oluşturmayı tercih etti (Özbudun, 2003, s. 38). Nihat Erim başkanlığındaki bu hükümet, meclisteki tüm siyasi partilerin desteğiyle kuruldu. Yeni hükümet, kişi hakları ve özgürlüklerin yanı sıra iletişim, toplantı ve gösteri özgürlüğünü düzenleyen yasal düzenlemeleri hızla hazırladı ve uygulamaya koydu. Ayrıca üniversitelerin özerkliğini yeniden düzenleyen önemli adımlar attı (Boztepe, Erbil, & Ersoy, 1998, s. 130).

Muhtıradan hemen sonra, 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom kaçırıldı (Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1994, s. 171). Bu olay, birçok toplumsal grubun soruşturmaya tabi tutulmasına ve birçok tutuklamanın yapılmasına neden oldu. Elrom'un 23 Mayıs'ta ölü olarak bulunmasının ardından gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda, kaçırma hareketini gerçekleştiren Mahir Çayan önderliğindeki THKP-C üyeleri 1 Haziran'da yakalandı (Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1994, s. 171). Bu olay, muhtıra sonrası yaşanacak olayların habercisiydi.

1970'li yıllarda görüldü ki, 1960 askeri darbesinin ardından oluşturulan siyasi ortam, hiçbir sorunu çözmedi ve toplumsal kutuplaşmanın önünü açtı. 1971-1973 dönemindeki dolaylı askeri yönetim başarısız oldu ve yapılan genel seçimlerde siyasi partilerin hiçbiri mecliste salt çoğunluğu elde edemedi. 1973 ile 1980 yılları arasında göreve gelen 10 hükümetin parlamento çoğunluğunu sağlayamadığı istikrarsız yönetimlerle geçti (Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1994, s. 185).

1970'ler Türkiye'sinde, sınıf mücadelesi keskinleşti ve sınıf temelli çelişkiler daha belirgin hale geldi. Bu dönemde sanayi sermayesi güçlendi, holdinglerin sayısı arttı, büyük sanayi sermayesi hem ekonomik hem de siyasi olarak daha görünür hale geldi. Aynı dönemde işçi sınıfı eylemleri arttı. Grevler, grev dışı eylemler ve kitlesel mitingler bu döneme damga vurdu.

Siyasi amaç taşıyan eylemler, işçi hareketinin önemli bir parçası haline geldi ve işçi sınıfının siyasetteki etkisi arttı. Ancak parçalı siyasal temsil, koalisyon hükümetleri ve bu hükümetleri oluşturan partiler arasındaki çekişmeler, parlamenter sistemin tıkanıklıkları gibi faktörler, siyasi gelişmelerin önemli unsurlarıydı. Bu dönemde toplum siyasallaştı,

toplumsal örgütlenme arttı ve çeşitlendi. İlerleyen yıllarda da etkili olacak birçok siyasi aktör ve akım bu dönemde ortaya çıktı. İşçi sınıfı niceliksel olarak büyüdü ve daha militan hale geldi. Devrimci sosyalist düşünceler gençlik arasında yaygınlaştı. Kürt siyasi hareketi bu dönemde örgütlendi ve stratejilerini belirlemeye başladı. Sosyalist kadın örgütleri kuruldu ve kadın hareketi büyüdü. Ayrıca 1970'lerde İslami ve milliyetçi siyaset de güçlendi. Bu eylemler, liberal modernleşmenin ekonomik ve kültürel etkilerinden rahatsız olan kesimlerin, alternatif siyaset arayışına cevap vermek amacıyla anti-kapitalist ve anti-modern söylemler geliştirmesiydi (Atılğan & Aytekin, 2015, s. 659).

Siyasal şiddet olaylarının artışı, dönemin en belirgin özelliklerinden biriydi. Dönemin sonlarına doğru siyasal cinayetler ve şiddet olayları ciddi bir şekilde arttı. 1977'de siyasal şiddet olaylarında ölenlerin sayısı 319 iken, 1978'de bu sayı 1095'e, 1979'da ise 1362'ye yükseldi. 1980 Şubat'ından itibaren her ay ölü sayısı yüzlerle ifade edilmeye başlandı.

Aynı dönemde "yeni bir belediyeçilik" anlayışının doğduğu yıllardı. Bu anlayış, demokratik, üretken, kaynak oluşturan, tüketimi düzenleyen ve belediye ile kent halkı arasında birlik ve dayanışma sağlayan bir belediyeçilik olarak tanımlanabilir. 1973-1977 yılları arasında, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki anlaşmazlıklar ilk kez yerel yönetimlerin farklı siyasi partilerin kontrolüne geçmesi sonucu belirgin hale geldi. Kültürel yaşamı etkileyen önemli gelişmelerden biri, televizyonun düzenli yayın yapmaya başlaması ve yaygınlaşmasıydı. Aynı dönemde edebiyat ve sanatta toplumsal sorunların sıkça ele alındığı bir dönem olarak öne çıktı. Ancak sansür, özellikle sinema, edebiyat ve sanat alanlarında sıkça uygulandı.

1970'li yıllar, Türkiye'de istikrarın olmadığı bir kaos dönemi olarak sıkça tanımlanır ve dönemin temel karakteristiği sağ-sol çatışması olarak vurgulanır. Bu dönemi damgalayan dünya ekonomik krizi, ithalata dayalı ekonomik politikaların tıkanmış olduğunu gösteriyordu. Türkiye, ithalata dayalı bu politikaların sorunlarıyla yüzleşiyor ve 1970'li yılların sonlarına doğru ekonomik krizi daha belirgin bir şekilde yaşamaya başlıyordu. Ekonomik birikim modeliyle birlikte gelen siyasi kriz, yani toplumsal sınıfların siyasi partilerle bağının kopması ve kendilerini temsil edecek hükümetlerin ortaya çıkamaması sorunu, tüm alanlarda yeniden yapılanma gerektiren yapısal bir krizin varlığını gösteriyordu. Bu dönemde siyasi ideolojilerin çeşitlenmesi ve keskinleşmesi, toplumsal grupların n bu ekonomik, siyasi, ideolojik krizi deneyimlemeleri ve bu krizi aşmak için

farklı düzeylerde verdikleri mücadelelerin bir yansıması olarak görülüyordu (Atılğan & Aytekin, 2015, s. 659).

Bu dönemde Türkiye'nin dünya ile ilişkilerinde ise Kıbrıs Barış Harekâtı öne çıkıyordu. Ayrıca, ABD ile yaşanan silah ambargosu, haşhaş ekimi gibi konulardaki anlaşmazlıklar, Ortadoğu, SSCB ile ilişkileri artırma çabaları ve dış borç alma girişimleri dış politikanın temel unsurlarını oluşturuyordu (Ahmad, 1996, s. 419-421).

Bu dönemde sivil toplum kuruluşu olarak TÜSİAD, işçi sendikaları ve basın Türkiye'nin dış politika konularına ilgili davranmışlardır. TÜSİAD, Türkiye'nin dış politikasında etkili bir sivil toplum kuruluşu olarak rol oynamıştır. Dernek, 1971 yılında kurulmuş ve üyeleri arasında çeşitli sektörlerden büyük ölçekli iş insanları ve şirketler bulundurmıştır. TÜSİAD, üyeleri aracılığıyla Türkiye'deki birçok üreticiyi temsil etmekte olup 600 üye ile ülkedeki üreticilerin yaklaşık 3500'ünü temsil etmektedir (Buğra, 2021, s. 87). Derneğin üyeleri, sanayi, hizmet, teknoloji, perakende, finans gibi farklı sektörlerden gelmektedir.

TÜSİAD, Türkiye'de sivil toplum örgütleri arasında farklı bir konuma sahiptir; geniş bir ilgi alanına ve ekonomik büyüklüğe sahip olması, yönetim özellikleri ve ekonomik yapısıyla bu farklılığı ortaya koyar. Elit bir yapıya sahip olan TÜSİAD, tüzüğünün yapısıyla karakteristik özelliklerini yıllar içinde korumuştur. Hem iç politikada hem de dış politikada etkin bir rol üstlenmiştir. TÜSİAD, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir aktör olmuş, ekonomik gücü ve üyelerinin etkinliğiyle birlikte ülkenin dış ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu çerçevede, dış politika konularında öneriler getirmiş, politika oluşturma süreçlerine etkiye bulunmuştur. Dış politika konularında etkin olduğu konulardan biri de ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosunun kaldırılması olmuştur.

Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı'nın ardından ABD tarafından uygulanan silah ambargosu ülkenin dış ticaret dengesini ciddi şekilde etkilemiştir. Dış ticaret açığı hızla arttığı ve ekonominin dünya ekonomileriyle aynı doğrultuda gerilemeye başladı dönemde hem halkın hükümete duyduğu destek hem de ekonomik çıkarların gerekliliği, iş dünyasının silah ambargosu konusunda çözüm bulması gerekiyordu. Bu noktada, o dönemde tek örgütlü sanayici kuruluşu olan TÜSİAD devreye girmiştir.

TÜSİAD, ilişkilerin gerilemesine rağmen Amerika'da ambargonun kaldırılması için bir heyetle ziyarette bulunmaya karar vermiştir. TÜSİAD Başkanı Feyyaz Berker, sorunun sadece savunma odaklı olmadığını ve ekonomik ilişkilerin zarar göreceği endişesinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Amerika'ya bu sorunu çözmek için lobi faaliyeti yapmanın gerekliliğini vurgulamıştır (Milliyet, 1975, s. 10).

Bu ziyaret kapsamında, Washington merkezli halkla ilişkiler firması olan Interpublic ile iletişime geçilmiş ve firma yöneticisi, Türkiye'yi iyi tanıyan bir isim olan Leo Hochsletter tarafından Amerika'da etkili olabilecek bir metin hazırlanmıştır. Interpublic aracılığıyla dernek üyeleri, Washington National Press Building binasında toplantılar düzenleyerek, Amerikan politikasının önde gelen isimlerinden randevular almıştır (Berker & Uras, 2009, s. 180). İlk temaslar başarısız olsa da Başkan Ford ile gerçekleşen görüşme en olumlu sonuç vereni olmuştur. Bu görüşme sırasında Başkan, ambargoya karşı olduğunu ve Türkiye'nin NATO için önemli olduğunu ifade etmiştir (Berker & Uras, 2009, s. 192).

1977 yılında resmi temasların sonuçsuz kalması üzerine, Başbakan Ecevit, TÜSİAD'ın o dönemki başkanı Feyyaz Berker'e, Washington'a bir gezi daha düzenlemenin faydalı olabileceğini belirtmiştir. Berker, Ecevit'e gezi programını ve ilan metinlerini sunmuş, onay almıştır. Ecevit, o dönemde yaşanan döviz sıkıntısını aşmak için geziye katılacak iş adamlarına beşer bin dolar tahsis edilmesini Maliye Bakanlığı'na talimat vererek sağlamıştır (Uras, 2012). İkinci ziyaretin ardından yapılan temaslar olumlu sonuç vermiş ve dış politikada yeni bir yaklaşım arayan Carter'ın da etkisiyle 3,5 yıl süren ambargo, 11 Aralık 1977'de kaldırılmıştır (Altun, 2009, s. 220).

TÜSİAD'ın dış politikada etkin olduğu bir diğer konu da Türkiye'nin AET'ye üyelik süreci ve Ortak Pazar olmuştur. TÜSİAD için Avrupa entegrasyonuna katılım, dış politika gündeminin en önemli konusu olarak kabul edilmektedir. Çünkü örgüt için bu süreç aynı zamanda daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmeği ifade etmektedir (TÜSİAD 2000 Çalışmaları, 2000, s. 7). AB üyeliği ile birlikte adalet, eğitim, sağlık, çevre, yatırım koşulları gibi alanlarda yapılacak gerekli değişikliklerin yanı sıra dış ticarete ülkenin gelişmesinin sağlanacağı ve kişi başına düşen milli gelirin artmasıyla iç pazarda genişlemenin gerçekleşeceği öngörülmektedir (TÜSİAD Bülten, 2002, s. 3). Ayrıca üyeliğin gelecekteki olası ekonomik ve siyasi krizleri de önleyeceği düşünülmektedir (TÜSİAD 2001 Çalışmaları, 2001, s. 56). Bu varsayımlardan yola

çıkarak dernek, kuruluşu itibariyle dış politika alanında Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesini ana gündem maddesi haline getirmiştir.

Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde dış politikada hızla artmaya başlayan Avrupa entegrasyonu görüşü, yeni bir soru ortaya çıkarmıştır. Sanayiciler, rahat ve korumalı büyüme koşullarına alışmışken, ortak pazara girmenin, teknolojik açıdan kendilerinden daha ileride olan Avrupa ülkeleriyle rekabet edebilme konusunda endişelerini artırmıştır. Kamuoyunda genel kanı, korumacılıkla büyümüş sanayicilerin ortak pazara karşı olduğu yönündeydi. Bu görüş, o dönemde oldukça doğru kabul edilebilirdi. TÜSİAD'ın görüşleri, Devlet Planlama Teşkilatı ile benzer bir ilerleme izlenirken, Dışişleri Bakanlığı ile farklı bir yönde ilerlemesi ilginç bir durumu ortaya koydu. Aslında sanayiciler arasında ortak pazara ilişkin hem olumlu hem de olumsuz bakış açıları bulunmaktaydı (Altun, 2009, s. 210). Ortak Pazar için olumlu görüşlere sahip olanlar, Türk sanayisinin, 1962'de Ortak Pazar'a dahil olan Yunan sanayisine göre daha iyi durumda olduğunu ve izole ekonomilerin iflasa sürükleneceğini savunuyorlardı. Bu nedenle, 130 milyon tüketiciye sahip Ortak Pazar'ın bir tehdit değil, bir fırsat olarak görülmesi gerektiğini öne sürüyorlardı. Dönemin İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal, Türk sanayicilerin korumacı tedbirler yerine, Ortak Pazar'dan elde edebilecekleri kazanımlara odaklanmaları gerektiğini vurgulayarak daha iyimser bir tablo çizmiştir.

1976 yılında İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) tarafından düzenlenen "AET-Türkiye İlişkileri" konferansında sanayiciler, Ortak Pazar'a karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Konferansta, hükümet ile iş çevreleri arasındaki uçurumun Ortak Pazar konusunda derinleştiği ortaya çıkmıştır. Dönemin iktidar partisi olan Adalet Partisi'nden Bitlis Temsilcisi Kamran İnan, "Bir Renault'u çıkartıp Mercedes fiyatına satarak sanayileşemezsiniz. Yunanistan Amerika ilişkilerinden sonra AET ilişkilerimizi de bozmaya çalışıyor. Tüm kurumlar buna tepki göstermelidir" diyerek iş adamlarını ülke çıkarlarını hiçe saymakla suçlamıştır. CHP'nin tutumu ise Katma Protokol hükümlerinde değişiklik yaparak uygulamak olmuştur. Ancak TÜSİAD'ı temsil eden Feyyaz Berker, bu koşullarda dahi yurt içinde yatırım yapmayacaklarını söyleyerek hükümete gözdağı vermiştir. Sanayiciler, AET'nin "bir kilo boya karşılığında bir vagon bulgur" aldığını ileri sürerek Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisinin ve sonunda ülkenin iflası anlamına geldiğini dile getirmişlerdir (Cumhuriyet, 1976).

Dış politikada sermaye ile hükümet arasındaki çatışmaların en belirgin olanı, Ecevit Hükümeti'nin "Türkiye'yi Avrupa'dan koparan düşman" ilan edilme sürecidir. 1970'li yılların sonuna doğru, Ortak Pazar ile ilgili olarak TÜSİAD, hükümetleri eleştirirken, özellikle sol görüşlü siyasiler TÜSİAD'ı "Mal Kurtarma Kulübü" olarak adlandırıyordu (Kocabıyık, 2004, s. 222). TÜSİAD, bu sebeplerle Ecevit hükümetinin benimsediği ekonomi politikalarını eleştiri içeren bir ilan kampanyası başlatmış ve sekiz gün süren bu kampanya, demokrasi tarihine "hükümeti düşüren ilan kampanyası" olarak geçmiştir (Türk, 2009, s. 22)

1970'li yıllarda dünya ekonomik krizinin ardından artan liberal politikalar, hükümete karşı yıllardır biriken eleştirilerin serbestçe dile getirilmesine olanak sağladı. Ancak bu söylemler, siyasal sürecin darbe ile engellenmesine kadar güçlenmiştir. Sermayenin öne sürdüğü neden ise AET üyeliği için sarf edilen mücadelenin, siyasi yönetim tarafından göz ardı edilmesiydi. TÜSİAD, bu süreçte hem Ortak Pazar'ı tehlike olarak gören bir tutum sergilerken, hem de bütünleşmenin gerekliliği vurgusuyla Ecevit hükümetini suçladı. Aynı zamanda, Avrupa pazarındaki ilişkilerde gelişme kat etmek ve Türkiye'nin üyeliğini desteklemek amacıyla sürekli ikili temaslarını sürdürmekten kaçınmadı.

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında etkili olan aktörlerden biri de işçi sendikaları olmuştur. Türkiye'nin önemli sendikalarından biri olan Türk-İş'in Kıbrıs sorununda da "Gizli" ibareli bir yazıda, Türk-İş Başkanı Halil Tunç'un, ABD'nin iş ilişkilerinden sorumlu yetkilisiyle yaptığı görüşmede, Ecevit'in Meclis gizli oturumundaki konuşmasına dair değerlendirmeleri aktarılmıştır. Yazıya göre Tunç, ABD yetkilisine, Başbakan'ın 20 Temmuz 1974 tarihli Meclis gizli oturumunda Kıbrıs konusunda ABD'nin baskısına ilişkin açıklamalarının dikkatsizce yapıldığını ifade etmiştir. Tunç, Ecevit'in konuşmasının basına sızdırıldığına inandığını belirtmektedir. Tunç'a göre, bu durum Türk basınında güçlü ABD karşıtı yazıların yayınlanmasına yol açmış, ancak Ecevit'in 22 Temmuz tarihli basın toplantısında yaptığı ABD yanlısı açıklamaların durumu düzelttiği ve buna bağlı olarak ABD karşıtı yazıların sayısında ciddi bir azalma olduğu ifade edilmektedir. Tunç, Ecevit'in, ABD'nin Kıbrıs'taki rolüne ilişkin basında yer alan yanlış izlenimleri düzeltmek için daha fazla ABD yanlısı açıklamalar yapmayı sürdüreceğini vurgulamaktadır (Çelik, 2012, s. 65-66).

1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesinin ardından, ABD Temsilciler Meclisi'nin Türkiye'ye karşı silah ambargosu kararı, Türkiye kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur. Bu durum, Türk-İş'in tutumunu da etkilemiştir. Tunç, Kıbrıs sorununu ve silah ambargosunu birbirine bağlayarak ABD'yi eleştirmiş ve Türkiye'nin dış politikasını gözden geçirmesi gerektiğini savunmuştur. Tunç'a göre, Türk ulusunun bu tür bir baskıyı kabul etmeyeceğini vurgulayarak, işçilerin Türkiye'nin askeri ve ekonomik gücünü artırmak için fedakarlık yapmaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Silah ambargosunun diğer sendikacılar arasında da genel bir ABD karşıtlığı atmosferi oluşturduğu görülmüştür. Adana Konsoloslugu'nun Büyükelçiliğe gönderdiği yazıda Petrol-İş Adana Genel Kurulu ele alınmış. Mesajın başlığı, "Adana Petrol İşçileri Kongresi'nde Türkiye'nin ABD'den Bağımsızlığı İsteniyor" şeklindeydi. Petrol-İş Başkanı İsmail Topkar'ın ABD ile ilişkileri azaltma çağrısı yapıldığı belirtilmiştir. Topkar, Türk-İş ve DİSK üyesi sendikaların bu yönde hükümete baskı yapmalarını istemiştir. ABD'ye bağımlılığın azaltılmasını savunan Topkar, faşizme ve komünizme karşı olduğunu ifade etmiştir. ABD'nin Rusya'ya karşı kullanılmasına karşı uyarılarda bulunan Topkar, tanıdık bir slogan olan "Ne Amerika Ne Rusya'yı" tekrarlamıştır. Topkar'ın bu çağrısının, Türkiye'nin 1974 yılındaki Kıbrıs'a askeri müdahalesinin ardından ABD tarafından uygulanan silah ambargosu ve kötüleşen Türk-ABD ilişkilerinin bir sonucu olduğu söylenebilirdi (Çelik, 2012, s. 66).

Bu dönemde Cumhuriyet gazetesinde ele alınan ilk konulardan biri Haşhaş sorunu olmuştur. 29 Haziran 1971 tarihinde Erim hükümeti tarafından üretimi yasaklanan haşhaş, 30 Haziran 1971 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde duyurulmuştur. Haberde Türkiye'nin haşhaş üretimine 1972'de son vereceği, ayrıca Amerikan'ın isteğini kabul eden Türkiye'nin bugün bir açıklama yapacağını ve haşhaş üretimi yapan çiftçilere tazminat verileceği duyurulmuştur (Cumhuriyet, 1971). 1972 yılında haşhaş üretimi yasağı kamuoyu tarafından da eleştirilen bir konu olmuştur. 9 Ekim 1973 tarihinde çıkan Haberde AP 'den seçime aday olarak giren Demirel'in haşhaş yasağı için Haşhaş yasağı biz yokken konu. Haşhaş ekiminin yasaklanmasına razı olmadık... Sabredin" açıklamalarına yer verilmiştir (Cumhuriyet, 1973). Milliyet gazetesinin 29 Nisan 1973 tarihli haberinde de DP Konya Milletvekili Özer Ölçmen 'in açıklamalarına yer verilmiştir. Ölçmen, Ekim yasağının ardından çiftçilere öngörülen tazminatların ödenmediğini ve tarım ile sanayi sektörlerinde haşhaşın alternatif ürünleriyle ilgili yeterli

araştırmanın yapılmadığını ifade etmiştir. Bu konunun Meclis'te genel bir görüşmeye tabi tutulması gerektiğini vurgulamıştır (Milliyet, 1973). 1 Temmuz 1974 yılında Haşhaş üretimi yasağı Türkiye'de kaldırılırken bu haber Cumhuriyet gazetesinin 2 Temmuz 1974 tarihli bülteninde duyurulmuştur. Haber detayında Erim hükümetinin 1971'de haşhaş üretimini yasakladığı ve hükümetin 6 ilde haşhaş üretim yasağının kaldırıldığından bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 1974).

Bu dönem basında geniş bir yer bulan diğer konu ise Türkiye'ye uygulanan silah ambargosudur. "Türk Gazeteciler Sendikası, ABD ambargosunun ve Amerikan ürünlerinin tamamen boykot edilmesini talep ederken savunma sanayisinin oluşturulması için bütün çabaların birleştirilmesi çağrısında bulundu. Milliyet gazetesi, 'Ambargo Kalkmıyor' başlığını kullanırken (Milliyet, 1975), Türkiye'nin aldığı karar doğrultusunda 'Kıbrıs'ta herhangi bir ABD üssünün kurulmasına izin vermeyeceğini ve Akrotiri üssünün Amerikalılar tarafından kullanılmasını engellemek için ellerinden geleni yapacaklarını' belirtmiştir. Hürriyet ise 'Üslere El Koyduk' başlığını kullanarak, 'Ambargo kararının ardından Türk dış politikasında yeni bir dönem başlıyor.' ifadesine yer vermiştir. ABD ile yıllarca süren dostluk ilişkilerinin temellerinin sarsıldığını belirtirken, 'Hiç kimse ABD'ye, başkalarını ambargo ile zorlayarak etkileme hakkını veremez. Tarih, zor zamanlarda sorunları daha iyi çözebildiğimizi gösteriyor. ABD bize bu fırsatı sundu. Ancak dün dost olan ABD, şimdi vatan haini ABD haline geldi.' şeklinde devam etti (Hürriyet, 1975). Milliyet Gazetesi de 'Üslerde ABD Bayrağı İnerak Türk Bayrağı Çekildi' manşetiyle Abdi İpekçi, 'Kongre kararının bir bakıma en doğru adım olduğunu; Türkiye'yi yapay ve aldatıcı dostluk hayallerinden kurtarabilir ve daha gerçekçi bir dış politika izlemeye yönlendirebilir.' değerlendirmesine yer verdi (Milliyet, 1975).

Cumhuriyet Gazetesi, Cephe Hükümeti'nin Amerikalılara tepkisinin yetersiz olduğunu ve bu açıklamaların Türk kamuoyunu tatmin etmediğini vurgulamıştır. Yüksek ahlaktan bahseden Amerikan Temsilcilerini, fakir bir ulusun ödediği silahları bile vermemesini eleştirirken, bu kararın Amerika-Türkiye ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtabileceğini değerlendirmiştir. Ayrıca Kongre'nin bu kararın Yunanları sevindireceğini ve muhtemelen bazı aşırı eylemlere yol açabileceği fikrinden yola çıkarak, her olasılığa karşı soğukkanlı olunması gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1975). Cumhuriyet, "Türk Hükümeti'nin bu kararın uygulanmasında Amerikan ve NATO

bölgelerinde Türk ve Amerikan personeli arasında sürtüşme ve hoş olmayan olayların önlenmesini istediğini" ifade etmiştir. Tercüman gazetesi ise genel hatlarıyla Türkiye'nin yeni bir dış politika planı hazırlaması gerektiğini, ancak duygusal bir yaklaşım yerine mantıklı bir şekilde yapılması gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 1975).

Kamuoyu, yukarıda ifade edilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Kongre kararının NATO ve ABD açısından talihsizliğini kabul ederken, aynı zamanda Türkiye'nin milli savunmada en iyi seçeneği olduğu konusunda da uzlaşmıştır. Bu dönemde Türk kamuoyu, çoğunlukla hükümetin aldığı kararların yetersiz olduğunu belirtse de genel olarak bu kararları desteklemiştir.

### **3.1.3. Ordu**

1963'ten sonra Silahlı Kuvvetler içinde gruplara bölünme yaşanmıştı. Ordu içindeki sol nitelikli müdahale tehdidi, emir-komuta zincirinin dışından gelme ihtimaliyle endişeye yol açmıştı. Ordu ile siyaset arasındaki ilişkilerdeki önemli bir olay, o dönemde Hava Kuvvetleri Komutanı olan Orgeneral Muhsin Batur tarafından gerçekleştirilen sivil otoriteye verilen muhtıralardır. Batur, kendi komutanları ve subaylarının görüşlerini aldıktan sonra Ocak 1970'te siyasi, ekonomik ve sosyal bunalımlara işaret eden ve reformların önemini içeren bir dosyayı Milli Güvenlik Kurulu'na (MGK) sunmuştu. Ancak bu muhtıralardan, bunalımların giderilmesi veya reformların uygulanması gibi somut sonuçlar çıkmamıştı (Burak, 2011, s. 57).

Bu dönemde ordu içindeki huzursuzlukların artış içinde olduğu gözlemlenmiştir. 12 Mart 1971 muhtırası ordu tarafından gerçekleştirildikten sonra, muhtırayı sunan askerlerin yasal çerçevede bazı değişikliklerde buldukları görülmüştür. 22 Eylül 1971 tarihinde yapılan bu değişiklikle sıkıyönetim ilanı için yeni düzenlemelere gidilmiştir. Sıkıyönetim ilanını gerektiren koşullara, milletin ve ülkenin bölünmez bütünlüğünü içten ya da dıştan tehlikeye sokan olaylar veya temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik kapsamlı şiddet hareketleri gibi durumlar da eklenmiştir. Mart 1973'teki cumhurbaşkanlığı seçimi, asker-sivil ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Daha önce, 1961 ve 1965'te Meclis, askeri komutanların önerdiği adayları cumhurbaşkanlığına seçmişti. Ancak 1973 seçiminde durum farklıydı. Dönemin Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler, askerlerin adayı olarak öne çıkmıştı, ancak

sonuçta sivillerin adayı olan Fahri Korutürk seçildi (Keskin, 2021, s. 245). 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Gürler'in seçilmemesi, 12 Mart rejimini fiilen sona erdiren bir olay olarak kabul edilir.

5 Haziran 1977 seçimlerinden önce, Alparslan Türkeş'in desteklediği bir ihtilal teşebbüsü gerçekleşti. Bu ihtilal girişimini yönetmek için Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Namık Kemal Ersun seçilmişti. Hükümetin bu darbe girişimini önceden öğrenip kamuoyuna yansıtmadan tedbir almaya başlamıştı. Bu doğrultuda Orgeneral Namık Kemal Ersun'un emeklilik tarihi 30 Ağustos olmasına rağmen, ihtilale karıştığı gerekçesiyle hükümet tarafından daha erken bir şekilde tasfiye edildi. Ersun'dan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığına kimin atanacağı konusu gündeme geldi. Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanacak kişinin belirlenme süreci, Demirel hükümeti ile cumhurbaşkanı arasındaki anlaşmazlığa neden oldu (Birand, 1984, s. 49).

I. Ordu Komutanı Org. Adnan Ersöz, Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanması gereken bir isimdi, ardından ise Sancar'ın emekli olmasıyla Genelkurmay Başkanlığına gelmesi bekleniyordu. Cumhurbaşkanı Sunay da bu yönde bir düşünce taşıyordu. Ancak Demirel hükümeti, tam tersi bir adım atarak 3. Ordu Komutanı Ali Fethi Esener'in makama atanmasını istiyordu. Cumhurbaşkanı Korutürk ise ordu içindeki hiyerarşik düzeni bozmamak gerektiğini savunuyordu. Bu süreçte, TSK tarihinde bir ilk olarak, cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gereken kararname 30 Ağustos'a kadar durduruldu. Bu durum, Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmayı bekleyen orgenerallerin emekliye ayrılmasına yol açtı ve sonunda Kenan Evren gibi isimlerin yükselmesine olanak tanıdı. Yerlerine atanmış olan isimler ise Türkiye'nin kaderini değiştirerek 12 Eylül darbesinin başlamasına neden oldu. Haziran 1977'de Ersun tarafından gerçekleştirilen tasfiyelere rağmen, yeni atanan isimler Türkiye'nin kaderini değiştirerek 12 Eylül dönemini başlatan kişiler olarak ön plana çıktılar (Birand, 1984, s. 49).

Öte yandan Ordunun 1970'li dönemlerde iç siyasette terörü engelleyememesinin nedeni Kenan Evren'e göre, devlet otoritesini güçlendirecek düzenlemelerin yapılmamasıydı. Askerler bu doğrultuda, 1978'de iktidara gelen CHP hükümeti ve ardından gelen AP azınlık hükümetinden bu konuda bazı taleplerde bulunmuşlardı. Bu taleplerin bir kısmı, 23 Şubat 1980 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi (Evren, 1990, s. 301-306).

1970'li yıllarda ordunun dış politika yapım sürecini değerlendirmek için 1974 Kıbrıs müdahalesi örneğine bakarsak, Türkiye'nin Temmuz 1974'te Kıbrıs'a ilk müdahalesi sırasında ordunun öncelikle İngiltere'yi ikna etmeye çalışma, aksi takdirde doğrudan askeri müdahale yoluna gitme politikası, hükümetin dış politika seçeneklerini sınırlamıştır. Ayrıca, Kıbrıs'a ikinci müdahale sırasında Başbakan Ecevit, askeri operasyon konusunda kararlı bir tavır sergilemezken, ordu tarafından gelen müdahaleyi arttırma baskıları, Ecevit'in yeni bir müdahale konusundaki kararlarını gözden geçirmesinde etkili olmuştur (Adamson, 1974).

Milli Cephe hükümetleri döneminde de dış politika alanındaki etkinliği sınırlayan temel aktör ordu olmuştur. Örneğin, 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında hükümetin aldığı ve Ege Denizi'nin Yunanistan ile ortak kullanılacağını öngören 714 Numaralı Notam, 23 Şubat 1980'de Genelkurmay Başkanı'nın başlattığı bir girişimle kaldırılmıştır. Milli Cephe Hükümetleri döneminde, Bülent Ecevit hükümetleriyle kıyaslandığında, ordunun dış politika yapım sürecine müdahalesine yönelik itirazlar neredeyse hiç yoktu (Cizre, 2002, s. 206).

## **3.2. DARBE ÖNCESİ DIŞ FAKTÖRLER**

### **3.2.1. Uluslararası Sistem**

Bu yıllardaki uluslararası sistem, gevşek iki kutuplu bir sistem olarak tanımlanmıştır. ABD ve SSCB arasında nükleer silahların sınırlandırılması için SALT I ve SALT II anlaşmaları imzalandı. 1972 yılında imzalanan SALT I anlaşması, iki ülke arasında olumlu ilişkileri beraberinde getirdi ve bu atmosfer 1979 yılında SALT II anlaşmasının imzalanmasına yol açtı. Ancak nükleer silahlara sınırlama getiren bu anlaşma hem SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi hem de Amerikan Kongresi tarafından onaylanmaması nedeniyle yürürlüğe giremedi (Uçarol, 2000, s. 711).

Bu dönemde, Türkiye'nin coğrafyasına yansıyan bloklar arası rekabet, özellikle SSCB'nin Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinde konuşlandığı hava ile kara gücünde ve Doğu Akdeniz'deki deniz gücünde büyük bir gelişme kaydettiği görülmüştür. Bu gelişme, uluslararası arenadaki genel eğilimlere paralel olarak gerçekleşmiştir. SSCB, farklı ülkelerde üsler kurarak uçak gemileri ve nükleer denizaltılarıyla dünya denizlerinde etkin bir varlık haline geldi. Ayrıca, 1979 yılında Afganistan'ı işgal ederek (Rubinstein, 1989,

s. 12) Batı dünyasında büyük endişelere yol açtı. SSCB, 1950'lerdeki yalnızlığından kurtularak anti-emperyalist bir söylem benimseyerek özellikle bağlantısız ülkeleriyle birçok konuda yakın iş birliği içine girdi (Sönmezoğlu, 2016, s. 231).

Bu dönemde ABD için Vietnam'da yaşanan yenilgi büyük bir moral bozukluğuna sebep olmuştu. Ayrıca, ABD, 1971 yılında doların devalüe edilmesiyle kendi dünya hakimiyetini temsil eden Bretton Woods Sistemi'nin çöktüğünü gördü (Klimiuk, 2016, s. 254). Zaten bir süredir güçlenen Federal Almanya ve Japonya ekonomilerinin giderek artan rekabeti altında sarsılan ve büyüme oranı düşen ABD ekonomisi, bu durumdan ciddi derecede zarar gördü (Sönmezoğlu, 2016, s. 231). Jimmy Carter dönemindeki siyasi ve askeri gelişmeler ABD'nin dünyadaki konumunu oldukça zayıflatıyordu. Başkan Carter insan haklarına saygı temelinde bir ABD politikasını SSCB'yi sıkıştırmak için kullanmaya çalıştıysa da sonuç umduğu gibi olmadı. Bu çerçevede Carter ciddi insan hakları ihlalleri yapan müttefiklerden eski desteği çekince bu rejimlerden bazıları devrilmiş, ilgili ülkeler ABD'nin etki alanından çıkmıştır.

1970'li yıllarda Bağlantısızlar Hareketi, amacına ulaşmış ve birçok sömürge ülkesi bağımsızlığını kazanmıştı. Bu dönemde, Bağlantısız ülkeler kalkınmayı öncelikli bir hedef olarak benimsemişlerdi. Bu doğrultuda Bağlantısızlar Hareketine bağlı olan ülkeler 1973 Cezayir Konferansı, kalkınma sorunlarını ele almıştı. Aynı dönem 1973 petrol krizi, petrol rezervlerine sahip olan Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer alan ülkelere önemli bir avantaj sağlamıştı.

Bu dönemde, ilgili ülkeler Doğu-Batı mücadelesi yerine Kuzey-Güney (zengin-yoksul) mücadelesini vurgulayarak uluslararası ekonomik düzen konusunda tartışmalara katıldılar. Ancak bu gelişmeler, Bağlantısız ülkeler arasında da ayrışmaya neden oldu. Petrol rezervlerine sahip olmayan ülkeler, "dördüncü dünya" olarak adlandırılan bir duruma düştüler. Tüm bu değişiklikler sonucunda uluslararası konjonktür, çok kutuplu bir yapıya doğru kaydı. Orta ve küçük ölçekli devletler, büyük devletlere karşı daha fazla manevra kabiliyetine sahip hale geldiler. Özellikle bu dönemde Türkiye'nin ABD'nin ünlü Johnson mektubu nedeniyle gerçekleştiremediği Kıbrıs müdahalesini 1974'te gerçekleştirebilmesi (Gönlübol, 1996, s. 545), uluslararası sistemin mevcut yapısını gösteren bir örnektir.

1970'ler ve 1974'e kadar dünya genelinde ekonomik gelişmenin yükseldiği yıllardır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya, büyük bir yıkımın sonrasında toparlanmaya çalışıyordu. Özellikle Batı Almanya, yüksek bir ekonomik büyüme hızı yakalamıştı ve bu dönemde işsizlik sorununu çözenin yanı sıra vasıfsız işler için yabancı işçilere ihtiyaç duymuştu. Bu süreçle paralel olarak, toplumsal serbestleşme atmosferi oluştu. İnsanlar, bunalımlı dönemlerin getirdiği kolektif muhafazakarlığı geride bırakmaya başladılar. Örneğin, 1950'lerde ABD gibi ülkelerde giyilen iki parçalı mayo dahi ayıp olarak kabul ediliyordu ancak bu dönemde bu tür tutumlar değişmeye başladı. Hippy hareketi, cinsel devrimi dünyaya yayarak bu değişime büyük katkı sağladı. The Beatles gibi müzik grupları uluslararası kültürün bir parçası haline geldi. Ayrıca, Mayıs 1968 tarihinde Fransız üniversitelerinde başlayarak "Yasaklamak Yasaktır" sloganıyla ünlü olan öğrenci hareketi, otoriter değerleri sorgulayarak özgürlüğün önemini vurguladı. Ancak bu toplumsal değişim uluslararası siyasette benzer bir yumuşamaya yol açma ve mevcut düzeni sarsıcı etkiler yaratma gibi bir ihtimali ortaya çıkardı. Çünkü sonuç olarak devletler arası ilişkiler de insanlar tarafından yönetiliyordu (Oran, 2020, s. 659-660).

Sonuç olarak 1970'li yıllar, uluslararası sistemde gevşek iki kutuplu bir yapıya sahne olurken, ABD ile SSCB arasında nükleer silahların sınırlandırılması amacıyla SALT I ve SALT II anlaşmalarının imzalanması (Chiamphan, 2018, s. 4-5), 1973 petrol krizi ve toplumsal değişimler bu dönemi şekillendiren önemli faktörlerdi. Bağlantısız Hareket'in bağımsızlık kazanan sömürge ülkeler tarafından desteklenmesine rağmen, farklı eğilimler ve ayrışmalar yaşanırken, uluslararası sistemde çok kutuplu bir yapı oluştu ve orta ve küçük ölçekli devletler daha fazla manevra kabiliyetine sahip hale geldi. Bu dönem, Türkiye gibi ülkelerin uluslararası arenadaki politikalarını etkilemiş ve Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesinin gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır.

### **3.3. DARBE ÖNCESİ DIŞ POLİTİKAYA BİR BAKIŞ**

#### **3.3.1. ABD ve NATO ile İlişkiler**

1970'li yıllarda ABD'nin Türkiye'deki haşhaş üretiminin tamamen yasaklanmasına dair talebi dönem koşullarında tam anlamıyla karşılık bulmamıştır. Ancak 12 Mart 1971 yılında gerçekleşen askeri muhtıra sonrasında kurulan hükümetin başkanı olan Nihat Erim, haşhaş konusunda Demirel'den daha tavizci bir tavır takındı. Bu tavrın ana nedeni

Erim'in, seçimlere gitmek ve halktan oy istemek gibi bir kaygı taşıyor olmasıydı. Ayrıca Erim hükümeti, Türkiye'de kurulan bir ara rejim hükümetinin ABD'nin desteği olmadan devam etmesinin mümkün olmadığını da farkındaydı. Göreve başlamasının ardından kısa bir süre sonra, Türkiye ile ABD arasında haşhaş üretiminin kesin olarak durdurulması konusunda görüşmeler başladı. ABD, haşhaş üretiminin yasaklanması sonrası üreticilerin uğrayacağı zararı karşılamak için Türkiye'ye 30.000.000 dolar ödemeyi teklif etti. Erim hükümeti bu öneriyi kabul ederek, Haziran 1971'den itibaren haşhaş ekimini ve afyon üretimini tamamen yasakladı. Ancak ABD'nin taahhüt ettiği yardımın sadece üçte birini göndermesi, afyon üretiminden geçimini sağlayan yaklaşık 100.000 vatandaşın ciddi şekilde zarar görmesine yol açtı. Bu durum, köylülerin maddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmalarına sebep oldu (Oran, 2020, s. 703).

Haşhaş yasağı, Türk milleti için gurur incitici bir konu oldu. Bu yasak, Türk halkının gözünde, Türk çiftçilerinin Amerikan halkını zehirlediği ve Türk milletinin çıkarlarının yabancı bir ülkeyle pazarlık konusu yapıldığı bir durumu simgeliyordu. Aynı zamanda bu yasağın Türkiye'nin ABD çıkarlarına olan bağımlılığını da gösterdiği bir dönemde yaşandı. Ancak o dönemde afyon yasağı kamuoyunda geniş çaplı eleştirilere tabi tutulmadı, çünkü hükümet, ordunun desteklediği bir rejimle fikirlerin özgürce ifade edilmesine izin vermiyordu. Yalnızca bazı milletvekilleri yasağa karşı çıkmak cesaretini gösterebildiler. Aralık 1971'de 21 milletvekili, Eylül 1972'de ise 111 milletvekili, afyon üretiminin sıkı kontrol altında yeniden başlatılmasına izin veren yasa tasarılarını sundular (Uslu, 2003, s. 241).

Ecevit hükümeti, haşhaş ekimine 1 Temmuz 1974'te yeniden izin verdiğinde, yasağın ABD'nin uyuşturucu problemine çözüm getirmediği, ancak Türk çiftçilerini olumsuz etkilediği gerekçesini kullanmıştı. Sonraki dönemlerde Türk hükümeti, tüm haşhaş ürününün çizilmeden kesilip devlet fabrikalarında işlenmesini öngören yeni bir yöntemi benimsedi. Bu yeni yöntem ABD tarafından da desteklendi (Uslu, 2008, s. 694).

1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs hareketinin ikinci aşamasına en fazla Washington yönetimi tepki gösterdi. ABD Senatosu ve Kongresi, Türkiye'nin Kıbrıs hareketi esnasında izinsiz olarak ABD silahlarını kullandığını düşünüyordu. Bu nedenle, Türkiye'yi adadan geri çekilmesi için 19 Eylül ve 24 Eylül 1974 tarihlerinde silah

ambargosu kararı aldılar. Aynı zamanda ABD Türkiye'ye sağlamış olduğu dış yardımları, Kıbrıs müdahalesinden sonra 1978'e kadar durdurdu (Migdalovitz, 1994, s. 1).

Türkiye'nin buna tepkisi ise 1969 tarihli Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmek ve Türkiye'deki Amerikan üslerinin faaliyetlerini durdurmak oldu. Ayrıca, Türkiye çeşitli bölgelerindeki ABD askeri güçlerine ait istihbarat toplama merkezlerini kapattı ve İncirlik Üssü'nün kullanımını sadece NATO amaçlarıyla sınırlandırdı. (Uslu, 2008, s. 694-695) ABD tarafından silah ambargosu 26 Eylül 1978'te kaldırılırken, Türkiye tarafı ABD tesislerinde ve üslerinde faaliyetlerin yeniden başlamasına 9 Ekim 1978'de izin verdi (Uslu, 2008, s. 694-695).

Türkiye'de kamuoyu, ABD'nin silah ambargosunun gerekçesi olarak öne sürülen "Türkiye'nin ABD kanunları ile belirlenen ilişki zeminine aykırı davranması" ve "ABD'deki kuvvetler ayrılığı prensibi neticesinde yönetimin daha fazlasını yapamaması" gibi gerekçeleri yeterince inandırıcı bulmamıştır. Çünkü NATO, ABD için önemliydi ve bu nedenle ABD, Türkiye'nin NATO'ya büyük katkılarını engelleyecek bir politikaya yönelmemeliydi. Eğer ABD, görevini yerine getirmezse, Türkiye de bölgesindeki tehdit algılamasını yeniden gözden geçirebilirdi. Bu durum, Türkiye'nin ulusal güvenliği için gerekli gördüğü adımları atmada daha bağımsız bir yol izlemesine neden olabilirdi (Sönmezoglu, 2016, s. 299).

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 1980'li yıllara kadar normalleşemedi. Bunun nedenlerine bakıldığında, Türk kamuoyu ve hükümetlerinin ABD'ye karşı olan tepkisi, Türk dış politikasındaki genel uluslararası ortamda yaşanan yumuşama ve blok üyesi ülkelerin kendi ulusal politikalarını izleyebilme esnekliğine sahip olmaları gibi faktörler etkili oldu.

Johnson mektubu sonrası ABD ile yaşanan gerilim, Türkiye'nin NATO'ya olan güvenini sarsmış ve NATO'dan uzaklaşarak dış politikada yeni alternatifler arayışlarına yol açmıştır. Dış politikada çeşitlilik arayışları, 1970'lerde hız kazanmıştır. Bu dönemde, uluslararası ilişkilerde bloklar arası ilişkiler istikrar kazanırken, NATO içindeki örgütsel statüko korunmuştur (Doğan, 2005, s. 84). Buna karşılık, Türkiye NATO'dan daha fazla uzaklaşma eğilimi göstermiştir. Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a müdahalesine karşı ABD ve NATO'nun takındığı tutum, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının ve güvenlik endişelerinin diğer müttefiklerinkinden farklı olduğunu ve Türkiye'nin dış politikada izole bir konumda

olduğunu gösterdi. 1970'li yıllarda NATO'nun içinde yaşanan strateji değişikliği ve örgütsel değişim tartışmalarında, Türkiye'nin konumunun ya da önceki katkılarının yeterince dikkate alınmadığını söylemek mümkündür (Doğan, 2005, s. 104).

NATO'ya katılım sürecinin ardından, Türkiye'nin Almanya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin örgüt içindeki ağırlığına ulaşması mümkün olmamıştır. NATO'nun genel olarak güvenlik stratejileri, ABD-SSCB ve ABD-Batı Avrupa ilişkileri dinamikleri sonucunda şekillenmiş ve Türkiye, bu stratejilerde tam olarak ne rol oynayacağı konusunda etkin olamamıştır. Bu dönemdeki gelişmeler, Türkiye'nin bloklar arası çatışmalarda gerektiğinde bir taviz unsuru olarak görülebileceğini göstermiştir. Bu gelişme, Türkiye'nin dış politikasını sadece Batı'ya bağlı olmaktan çıkararak yeni ve daha çeşitli dış politika arayışlarına yönlendirmiştir.

### **3.3.2. Kıbrıs Sorunu**

1973 seçimlerinin ardından iktidara gelen Bülent Ecevit, seçim kampanyası sırasında bağımsız bir dış politika vaadi sunmuş ve bu politikanın uygulanabilmesi amacıyla yeni hükümet için Kıbrıs'taki gelişmeler bir fırsat sunmuştur. Bu dönemde kurulan hükümetlerin programlarında, Kıbrıs ve Ege sorunlarına özel bir önem verilmiş, Kıbrıs meselesi "milli bir dava" olarak kabul edilmiş ve adadaki Türklerin özgürlük ve egemenliklerinin sürekli olarak korunması, Ege'deki deniz haklarının korunması temel hedefler olarak belirlenmiştir. Bülent Ecevit hükümeti, Kıbrıs'taki darbenin ardından Makarios'un dış müdahale ile devrilmesini, Türkiye'nin Garantörlük Antlaşması'ndan kaynaklanan müdahale yetkisi çerçevesinde yorumlamıştır. Bu bağlamda, Milli Güvenlik Kurulu da Kıbrıs'taki anayasal düzenin yıkıldığını ve gayri meşru bir askeri yönetimin kurulduğunu belirterek Türkiye'nin bu durumu antlaşmaların ve garantilerin ihlali olarak gördüğünü ifade etmiştir (Balcı, 2017, s. 164).

Türkiye tarafından 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs müdahalesi, yaklaşık 30 bin Rum askeri karşısında oldukça yavaş ilerlemiş ve ateşkese kadar sadece adanın yüzde 7'sini kontrol altına alınabilmiştir. Müdahale esnasında Rum güçleri bazı Türk köylerini işgal ettiği için daha önce Türklerin kontrolünde olan topraklar, müdahale öncesindeki seviyenin daha da altına düşmüştür. (Bölükbaşı, 2001, s. 243) Askeri müdahale Birleşmiş Milletler'in aldığı ateşkes kararı sonrası sona ermiştir. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, yeni durumu görüşmek üzere BM gözetiminde 25 Temmuz tarihinde Cenevre'de bir araya

gelmişlerdir. Yapılan görüşmelerin ardından, 30 Temmuz'da kabul edilen Cenevre Deklarasyonu ile Türkiye, müdahalenin yasal olarak geçerli olduğunu kabul ettirdi ve adadaki Türk toplumunun özerk olduğu konusunda bir karar alındı. Ancak görüşmeler sürerken adadaki Rum kuvvetleri, yüzde 7'nin dışındaki Türk bölgelerini işgal etmeye devam ediyordu. Bu süreçte, 200'den fazla Türk köyü Rum kuvvetlerinin işgali altına girdi (Bölükbaşı, 2001, s. 250).

8-12 Ağustos 1974 tarihleri arasında düzenin sağlanması amacıyla düzenlenen 2. Cenevre Konferansı sonuçsuz kaldı. Bu gelişmenin ardından Türkiye, 14 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'a ikinci kez müdahale etti. Bu müdahale sonucunda adanın kuzey kesimi Türklerin kontrolüne geçti ve 16 Ağustos'ta ateşkes ilan edildi (Vatansever, 2010, s. 1516).

Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılan ikinci müdahale, dünya kamuoyu tarafından ilk müdahale gibi olumlu karşılanmadı. 1 Kasım 1974'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğine saygı duyulması ve adadaki tüm yabancı askerlerin geri çekilmesi çağrısında bulundu. Başka bir deyişle ikinci müdahale sonrası dönemde Türkiye'nin adadaki varlığı uluslararası kamuoyu tarafından "işgal" olarak kabul ediliyordu.

Uluslararası kamuoyundan gelen bu tepkilere rağmen, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulma olasılığı azaldı ve müdahale sonrası dönemde Kıbrıs, iki ayrı etnik grubun yaşadığı iki birim haline gelen fiili bir bölünmeyi kabullendi. 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti ilan edildi. 2 Ağustos 1975'te yapılan anlaşma ile adanın güneyinde yaşayan Türklerin kuzeye, kuzeyde yaşayan Rumların da güneye göç etmesi sağlandı. Bu nüfus mübadelesi sayesinde Kıbrıslı Türkler, tarihlerinde ilk kez bütün nüfuslarıyla birlikte sınırları belirli bir bölgede toplanma ve korunma fırsatına sahip oldular. Nüfus yer değiştirme ile güneyde tutulan Türklerin serbest bölgelere geçişi sağlandı ve iki toplumlu, iki kesimli federal bir Cumhuriyetin temelleri oluşturuldu (Keser, 2006, s. 111).

Kıbrıs müdahalesinin başarılı olması, basında ve halk arasında orduya duyulan saygının artmasına neden olmuştur. Kısa vadede Türk Silahlı Kuvvetlerine, 12 Mart askeri rejimi döneminde kaybettiği saygıyı yeniden kazandırma fırsatı sunmuştur. Ancak orta ve uzun vadede Kıbrıs, ulusal güvenlik meselesi haline gelerek kamuoyu tartışmalarının ve politikanın dışına çıkarılmış ve askerinin daha etkin bir rol oynamasına yol açmıştır (Kaliber, 2004, s. 329).

Bu arada, 12 Mart 1971'de Türkiye'de ordunun verdiği muhtıra sonucu Demirel'in istifası geldi ve bu istifa 2,5 yıl sürecek bir ara rejime yol açtı. Konu açısından önemli olan nokta, her ara rejim döneminde olduğu gibi 12 Mart sürecinde de Türk dış politikasının geleneksel çizgisinden sapma göstermesiydi. Demirel hükümetleri döneminde hem ekonomik sebeplerle hem de ABD'ye karşı olan kamuoyunun baskısıyla geniş bir politika izlenmişti. Ancak 12 Mart'ta, yeniden Batı (ABD) bağlantılı dış politika ağırlık kazandı.

Bu dönemde Türkiye, Kıbrıs konusunda önemli bir fırsatı değerlendiremedi. Yunanistan'da 1967 yılında gerçekleşen bir darbe sonucu iktidarı "Albaylar Cuntası" ele geçirmiş ve cunta, içerideki normalleşmeyi Yunan kamuoyunu etkileyebilecek bir başarıyla Kıbrıs konusunda elde edebileceğini düşünüyordu. Bu politikanın önündeki en büyük zorluk, Kıbrıs'ta Atina'dan ayrı bir politika izleyen Makarios hükümetiydi. Cunta, 1974'e kadar birçok kez Makarios'u devre dışı bırakmaya çalıştı (Kılıçoğlu Cihangir, 2016, s. 531). Türkiye bu dönemde Makarios-Albaylar Cuntası karşıtlığından yararlanamadı. Mevcut duruma ilişkin yeni bir politika değerlendirmesi yapamadı ve Washington destekli Albaylar Cuntasına karşı sert bir tutum takınmadı.

1973 seçimlerinde sivil yönetim iktidara geldiğinde Türkiye Kıbrıs konusunda bir fırsat daha yakalamıştır. 14 Ekim 1973'te gerçekleşen seçimlerle demokratik sürece geri döndüğünde, CHP ve Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyon hükümeti yeni yaklaşımlar ortaya koydu. Bülent Ecevit, "Ortanın Solu" sloganıyla bir taraftan federasyon tezini benimserken, diğer taraftan antiemperyalist ve Amerika'ya karşı olan kesimlerin desteğini kazandı. Necmettin Erbakan'ın İslamcı odaklı MSP'si ise, en azından retorik olarak Batı'ya ve dolayısıyla ABD'ye karşıydı. 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Makarios'a karşı yapılan darbe sırasında Başbakan Ecevit, Washington'un baskısına rağmen haşhaş ekim yasağını kaldıran kararı açıklamak için Afyon'a hareket ediyordu. Bu durumda, Kıbrıs'taki darbeye karşı Türkiye, sadece askeri olarak hazır olmakla kalmayıp, siyasi olarak da müdahale edebilecek bir iktidara sahipti (Oran, 2020, s. 740). 20 Temmuz 1974 tarihinde, Türk birliklerinin adaya müdahalesiyle Kıbrıs için yeni bir dönem başladı (Arıcıoğlu, 2023, s. 113).

Türkiye, Garanti Anlaşması'nın hükümlerine uygun olarak Kıbrıs'taki karışıklığın çözülmesi ve adada yaşayan Türk topluluğunun refahına kavuşması amacıyla. Türk askerleri 14 Ağustos 1974 tarihinde ikinci bir müdahalede bulunarak Kıbrıs'ın kuzey

bölgesini ele geçirdi. 16 Ağustos'ta ise ateşkes ilan edildi İkinci müdahale başladığında, Başbakan Bülent Ecevit, Cenevre Konferansı sonrasında alınan kararların Yunan ve Rum birlikleri tarafından uygulanmadığını ve bu nedenle müdahalenin gerekliliğini savunmuştur. Aynı dönemde Başbakan Yardımcısı görevini üstlenen Necmettin Erbakan da bu konuda Bülent Ecevit'e tam destek vermiştir. İkinci hareketin bitiminde Karamanlis, NATO'nun askeri kanadından çekilmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a gerçekleştirdiği bu müdahale, sadece Kıbrıs'ta yaşayan Türkler için değil, aynı coğrafyada bulunan Rum kesimi için de huzur ve barış getirmiştir (Yılmaz, 2017, s. 92-94).

Yunanistan açısından Kıbrıs sorununa bakmak gerekirse; Yunanistan'daki askeri cuntaya bağlı subayların yönetimindeki Ulusal Muhafız Gücü Kuvvetleri, Ada'da bir hükümet darbesi düzenleyerek yönetimi ele geçirdi. Kıbrıs radyosundan yayın yapan darbeciler, Cumhurbaşkanı Makarios'un öldürüldüğünü iddia ederek, eski Enosisçilerden Nikos Sampson'un Cumhurbaşkanı olarak ant içtiğini ve Kıbrıs'ta bir Elen (Yunan) Cumhuriyeti'nin ilan edildiğini açıkladılar (Cumhuriyet, 1974). Ancak Türkiye'nin bunu kabul etmesi zor görünüyordu. Türkiye, bu durumu kabul etmedi ve Ada'ya askeri müdahalede bulundu. Harekâtın ikinci gününde BM'nin ateşkes çağrısına uyarak harekâtı durdurdu. Ancak Türkiye'nin bunu kabul etmesi zor görünüyordu. Türkiye, bu durumu kabul etmedi ve Ada'ya askeri müdahalede bulundu. Harekâtın ikinci gününde BM'nin ateşkes çağrısına uyarak harekâtı durdurdu.

Yunanlı 200 subay, hükümete gönderdikleri mektupta daha onurlu bir politika izlenmesini talep etmiş ve bu durum basına, Yunanlı subayların Karamanlis'e savaş için baskı yaptığı şeklinde yansımıştır. (Milliyet, 1974) Yunanistan Başbakanı Kostantin Karamanlis, Yunan televizyonunda yaptığı bir konuşmada, Yunanistan'ın Kıbrıs'ta Türkiye ile askeri bir çatışmaya girmesinin imkansız olduğunu söylemiştir. Karamanlis, ayrıca yeni kurulan bir hükümet olarak Kıbrıs politikalarını anlatmıştır. Ancak, aradan 10 gün geçmeden Yunan ve Kıbrıs Rum halklarına yaptığı radyo ve televizyon konuşmasında Karamanlis, Kıbrıs'ta yürüttükleri mücadelenin tek bir hedefi olduğunu belirtmiş ve bu hedefin Enosis olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet, 1974). Uluslararası Kıbrıs konferansına evet dediği bir dönemde, açık bir şekilde Enosis'ten bahsetmesi, siyasi çevrelerce şaşkınlıkla karşılanmıştır.

Brüksel'de ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger aracılığıyla Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları arasında yapılan dolaylı temaslar sonucunda, coğrafi federasyona dayalı bir Kıbrıs devletinin yeniden kurulması konusunda görüş birliği sağlandığı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 1974). Yunanistan, süreç boyunca liderlerinin kişisel ifadeleriyle de onaylanmış olarak, adanın ilhakını istemektedir. Siyasi ve askeri çabalarını bu yönde yoğunlaştırmış, Makarios liderliğindeki Rumları Enosis hedefinde desteklemiş ve teşvik etmiştir. Bazı liderler, bununla yetinmeyip Makarios'u tasfiye ederek Kıbrıs'ı doğrudan ele geçirme yoluna gitmişlerdir. Ada'da Türk varlığının olduğu ve Türklerle Rumların bir arada yaşamalarını arama kaygısını neredeyse hiç taşımamışlardır. Türkiye'yi Enosis'in önündeki en büyük engel olarak görmüş ve uluslararası camiada Türkiye'yi zor durumda bırakacak veya etkisizleştirecek yolları sürekli olarak denemişlerdir. Ancak liderlerinin öngörü eksikliği, hedeflerine ulaşmalarının önemli bir engeli olmuştur.

1974 Kıbrıs Krizi, önceki 1964 ve 1967 krizlerinden farklı bir dinamik içeriyordu. Türkiye, 1960 Garanti Antlaşması çerçevesinde Kıbrıs'a müdahale konusunda daha kararlıydı. Eğer bu müdahale yapılmamış olsaydı, Kıbrıs muhtemelen Yunanistan ile birleşmiş olacaktı ve Türkler ya öldürülecek ya da sınır dışı edileceklerdi. Bu durum, William Hale'in belirttiği gibi, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale konusundaki kararlılığının bir sonucuydu (Hale, 2000).

İngiltere'nin rolü de önemliydi; öncelikle Kıbrıslı Türklerin Enosis'e karşı verdikleri mücadeleyi güçlendiren İngiltere, aynı zamanda Türkiye'yi Kıbrıs sorununa müdahil etmiş ve böylece Kıbrıs, NATO'nun jeopolitik kaygılarından biri haline gelmişti. Sonunda, ABD ve NATO ile işbirliği içinde yürütülen diplomasi, adanın bağımsız bir devlete kavuşturulmasını ve geçici olarak Batı ittifakının garantisi altına alınmasını sağladı. Türkiye ve Yunanistan, Taksim ve Enosis gibi milli hedeflerinden geri adım atmış, İngiltere ise adada bir üs olarak değil, adanın bir üssü olarak konumlandığı bir tezi kabul etmişti.

İngiltere'nin lider kadroları, Kıbrıs'ın ülke menfaatleri açısından önemini bilirken, değişen dünya koşullarında adada varlıklarını sürdürebilmenin yollarını araştırmışlardır. Yunan ve Rum taleplerini dengeleme çabaları, Türkiye ile dengeleme yaparken aynı zamanda askeri üslerinin varlığını antlaşmalarla sağlama çabası içinde olmuşlardır. Bu açıdan İngiliz lider kadrolarının sağlıklı bir öngörü ile hedeflerine ulaştıkları söylenebilir.

### 3.3.3. SSCB ile İlişkiler

ABD'nin Kıbrıs sorununa ilişkin izlediği politika, özellikle Johnson Mektubu ve silah ambargosu gibi kararlar Türkiye'nin dış politikasında bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu dönemde Türkiye'de özellikle öğrenciler arasında giderek güç kazanan sol görüşler ve diğer faktörler, ABD'ye karşıt hareketlerin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur (Sobel, 1996, s. 525). Bu dönemde ülkedeki birçok kamuoyu odağı artık daha esnek çok yönlü dış politikanın gerekliliğine işaret ediyordu. Bu doğrultuda 1960'lı yılların ortasından başlayan Türk dış politikasında bu türden bir değişiklik 1970'li yıllarda da devamlılığını sürdürmüştür. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkileriydi (Sylvester, 1968, s. 180).

Bu dönemde, 11-17 Nisan 1972 tarihlerinde SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Podgorny'nin Türkiye ziyareti sırasında "İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgeleri" yayınlandı. Daha sonrasında taraflar arasında yayınlanan ortak bir bildiri, Türkiye ve SSCB'nin Kıbrıs konusunda benzer politikalar izlediğine işaret ediyordu. Bu bildirgeler ve ortak bildiri, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde bir yakınlaşmanın işareti olarak kabul edildi (Telall, 2020, s. 778-779).

Kıbrıs sorunu nedeniyle ABD tarafından uygulanan silah ambargosuna maruz kalan Türkiye, bu dönemde SSCB ile ilişkilerinde bir yakınlaşma başlattı. Karşılıklı ziyaretlerde artış gözlemlendi. Özellikle 26-29 Aralık 1975 tarihlerinde SSCB Bakanı Aleksı Kosygin, SSCB kredisi ile gerçekleştirilen İskenderun Demir-Çelik Tesisi'nin açılışı için Türkiye'ye geldiğinde, bir saldırmazlık paktı önerisi sunmuştu. Ancak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, bu öneriyi kabul etmedi (Sönmezoğlu, 2016, s. 398-399).

Demirel hükümeti bu dönemde SSCB ile ilişkileri, ABD'ye karşı uyarıcı bir unsur olarak kullanmayı düşündü, ancak bu konuda özellikle askeri ve siyasi açıdan Türkiye'nin bir arayış içinde olduğu izlenimi vermemeye çalıştı. Asıl vurgu ekonomi ve ticaret düzeyindeydi. Dönemin CHP lideri Bülent Ecevit Başbakan olduğunda, Türkiye'nin dış politikası temelde değişmemekle birlikte, ABD'nin ambargosunu kaldırmaması halinde Türkiye'nin güvenlik endişeleri açısından bazı girişimlerde bulunulabileceği sinyali verilmeye başlandı. 1978 yılında ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosunu kaldırması, o dönemde Ecevit hükümeti tarafından uygulanan "Yeni Savunma Anlayışı"

üzerinde önemli bir etki yaratmamıştır. Türkiye, ABD'nin SSCB'ye yönelik uçuşlara tekrar başlamak istemesi konusunda ise isteksiz bir tutum sergilemiştir (Sönmezoğlu, 2016, s. 400).

Ecevit hükümeti, savunma politikasını bağımsız ve ulusal güvenliği öncelikli olarak ele almıştı. Bu nedenle ABD'nin silah ambargosunun kaldırılması, Türkiye'nin savunma politikasını temelden değiştirmemiş, bağımsız bir savunma yeteneğini sürdürme amacını korumuştur. 1979 yılında II. Milliyetçi Cephe Hükümeti iktidara geldiğinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde bir değişiklik olmamış, hatta "Yeni Savunma Anlayışı" gibi konular daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak 1979 Aralık ayında SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle, iki ülke ilişkileri yeniden soğuma eğilimine girmiştir.

SSCB'nin bu dönemde Kıbrıs konusunda politikası da ilişkiler açısından önemliydi. 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşunun ardından yapılan Güvenlik Konseyi toplantısında konuşan SSCB delegesi, ülkesinin Kıbrıs'ın tek meşru hükümeti olarak gördüğü Makarios liderliğindeki hükümeti tanıdığını ifade etti. Ayrıca, adadaki yabancı kuvvetlerin geri çekilmesini, mültecilerin evlerine dönmelerini talep etti ve SSCB'nin Kıbrıs'ın bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünü desteklediğini vurguladı. 1978 yılında dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in yaptığı resmi ziyaret sırasında Kıbrıs sorunu ele alındı. Ziyaret sonrasında yayınlanan ortak bildiriye, SSCB, 1974 yılından bu yana ilk defa "sorunun taraflar arasındaki görüşmeler yoluyla" çözümünü kabul etti. Bu, Kıbrıs sorununun barışçıl yollarla çözümüne yönelik olumlu bir adım olarak kabul edildi. Türkiye de karşılık olarak adadaki asker sayısını küçük bir azalmaya gitme kararı aldı (Sobel, 1996, s. 595).

Bu dönemde Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler siyasi olarak devam etse de daha çok ekonomik anlamda ilerlemiştir. 1970'lerde Türkiye'nin ekonomik sorunları derinleşirken, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler devam etti. Ancak bu dönemde Türkiye'nin ekonomik zorlukları arttı. Özellikle 1970 yılında doların hızla değer kazanması, dış ticaret açığının artması ve ödemeler dengesinde sorunların başlaması gibi faktörler ekonomik sıkıntıları derinleştirdi.

Dış ticaret açığı, 1974 yılına kadar işçi dövizleri ile kapatılmıştı, ancak 1975'ten itibaren bu yeterli olmamaya başladı. Ekonomik sorunlara, 1973 petrol krizi sonucu petrol

fıyatlarının artması, Kıbrıs krizi nedeniyle mali yükler ve silah ambargosu gibi faktörler de eklenince ekonomik durum daha da zorlaştı. Türkiye ve SSCB, 1970'lerin ikinci yarısında ekonomik iş birliğini artırarak devam ettirdi. 1975 yılında Moskova'da imzalanan İkinci Ekonomik ve Teknik iş birliği Anlaşması ile büyük sanayi yatırımları için kaynaklar sağladı. Bu anlaşma, Türkiye'nin enerji ve sanayi altyapısını genişletmeyi ve modernleştirmeyi amaçlayan büyük projeleri içeriyordu. Ayrıca, ekonomik iş birliği proje bazında yürütülmüş ve 1976'da Hükümetler arası Ortak Komisyon kurulmuştu (Telall, 2020, s. 783). 1979'da Türkiye-SSCB ekonomik ilişkileri en üst noktaya ulaştı ve Türkiye, nükleer santral kurulumu gibi büyük projeleri içeren büyük bir yardım ve kredi anlaşması imzaladı. Bu dönemde Türkiye, ekonomik krizle mücadele ederken SSCB'den önemli ekonomik destek aldı ve iki ülke arasındaki iş birliği yoğun bir şekilde devam etti.

### **3.3.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler**

Katma Protokol'ün imzalanmasından sonra, Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerde bir siyasi sorun 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından ortaya çıktı. Müdahaleden bir ay kadar önce AET Komisyonu Genel Sekreteri Emile Noel, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Yunanistan'daki Albaylar Cuntası nedeniyle AET ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin askıya alındığını hatırlatmıştı. Noel, benzer bir durumun Türkiye ile ilişkileri de dondurabileceği uyarısında bulunmuştu. Noel'e göre, demokratik olmayan bir rejim, demokrasi temeline dayalı bir topluluğun içine kabul edilemezdi (Arat & Erhan, 2020, s. 847). Ancak 12 Mart muhtırasından sonra Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler tam anlamıyla dondurulmadı. Bu durumun ana nedenlerinden biri, müdahalenin tam anlamıyla askeri bir darbe olmamış olmasıydı. Muhtıra, Türkiye'nin AET ile ilişkilerini büyük ölçüde etkilememiş ve ilişkiler devam etmiştir. Genel olarak Türkiye, AET ile olan ilişkilerinde ekonomik durumunu düzeltmeyi ve kalkınmasını desteklemeyi beklemiştir. Muhtıra sonrasında yapılan seçimlerle Nihat Erim önderliğinde bir hükümet kurulmuştur. Erim hükümeti, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine önem vermiştir. Özellikle AET ile ilişkiler, bu dönemde en önemli önceliğe sahip olmuştur. Dolayısıyla Erim Hükümeti, Katma Protokol'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçip yürürlüğe konulması için çaba sarf etmiştir (Çalış, 2006, s. 190).

Katma Protokol, 1973 yılında yürürlüğe girdikten sonra 1980 yılında iktidara gelen Adalet Partisi (AP) dönemine kadar geçen süre içinde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik

Topluluğu (AET) ile ilişkileri daha da zayıflamıştır. 1970'li yıllarda Türkiye'deki tüm siyasi partiler, Türkiye'nin AET ile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahipti. Bu yaklaşımın gündeme getirilmesinde etkili olan faktörlerden biri, Türkiye'nin ekonomik bunalım içinde olması ve AET'ye karşı taahhütlerini yerine getirmekte zorlanmasıydı. Aynı zamanda Türkiye, AET'den beklediği mali yardımı alamamış olmasıydı.

1973-1977 yılları arasında dünya genelinde petrol fiyatlarının artması nedeniyle demeler dengesinin bozulduğu bir dönemde Türkiye, dış kaynak arayışına girmişti. AET ile ilişkilerde de sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerde artış olması ve tarım ürünleri ihracatından beklenen dövizin elde edilememesi gibi faktörler nedeniyle hayal kırıklığı yaşanmıştı. Bu bağlamda Türkiye, AET ile üstlendiği sorumlulukları beş yıl süreyle dondurmayı önermiş ve bu neri AET tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin ekonomik zorluklarının etkisiyle AET ile olan ilişkilerinde bir uzaklaşma yaşanmıştır (Çayhan, 2008, s. 608).Türkiye, 1980 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan politikasında keskin bir dönüş yapmıştır. Bu yıl itibariyle, Batı'ya yakınlaşma eğilimi belirgin hale gelmiş ve AET ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çabalar sarf edilmeye başlanmıştır. Ancak 12 Eylül 1980 darbesinin ardından, Türkiye'nin iç siyasi durumu büyük lde değişmiş ve AET ile ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır.

### **3.4. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ**

1980 yılında Türkiye'de i karışıklıkların artması ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuca ulaştırılamaması, iç siyasi ortamı gerginleştirmiş ve askeri teşkilatı huzursuz etmiştir. 1980 yazına gelindiğinde, cumhurbaşkanlığı seçimi krizi devam etmekte ve aylarca bir sonuca ulaşamamıştı. Seçim tam 6 Ay boyunca 112 oturumda sonulandırılmadı. Daha nce 11 Temmuz olarak belirlenen darbe tarihi ertelenmiş, ancak ordu 26 Ağustos'ta tüm hazırlıklarını tamamlamış ve teyakkuz durumuna geçmiştir. Darbe emri, kuryeler aracılığıyla ülke genelindeki birliklere iletilmiş ve darbenin tarihi olarak 5 Eylül 1980'den sonraki herhangi bir gün olabileceği belirtilmiştir. Bu askeri hareketlenme, NATO'nun planlanmış Anvil Express tatbikatının ardına gizlenmeye çalışılmıştır. 9 Eylül'de Darbenin yapılacağı tarih birliklere 12 Eylül saat 04.00 olarak bildirilmiştir (Aslaner, 2022, s. 602).

Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 tarihinde yönetimi ele geçirdiğini, saat 04.00'te yayınladığı 1 numaralı bildiri ile duyurdu (Yalansız, 2006, s. 443). Yayımlanan bildiri de paylaşılan detaylar şu şekildedir (Evren, 1990, s. 546-547);

- Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dış ve iç düşmanların etkisi altında, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik haince saldırılara maruz kalmaktadır.
- Devletin temel organları işlevsiz hale gelmiş, anayasal kuruluşlar sessiz kalmış, siyasi partiler birlik sağlayamamış ve gerekli önlemleri almamıştır.
- Bu durum, yıkıcı ve bölücü güçlerin etkinliklerini artırmış, vatandaşların can ve mal güvenliğini tehlikeye atmıştır.
- Atatürkçülük yerine sapık ideolojiler yayılmış, eğitim kurumlarından işçi kuruluşlarına kadar birçok alanda baskı ve saldırılar gerçekleştirilmiştir.
- Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma görevini üstlenmiş ve ülke yönetimine el koymuştur.
- Harekatın amacı, ulusal bütünlüğü korumak, milli dayanışmayı güçlendirmek, iç çatışmayı engellemek, devlet otoritesini yeniden sağlamak ve demokratik düzenin işleyişini temin etmektir.
- Parlamento ve hükümet feshedilmiş, sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.
- Vatandaşlara, can ve mal güvenliklerini sağlamak amacıyla saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı konulmuştur.
- Daha fazla bilgi ve ayrıntılar, Türkiye Radyoları ve Televizyonu'nun saat 13:00'teki haber bülteninde verilecektir.
- Vatandaşlardan, radyo ve televizyonlardaki bildirilere dikkatle kulak vermeleri, verilen talimatlara uymaları ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenmeleri istenmektedir.

12 Eylül 1980 darbesi, ordunun stratejik noktaları ele geçirmesi, siyasi liderlerin çoğunun gözaltına alınması, meclis ve hükümetin feshedilmesi ile gerçekleşti. Sürecin meşruiyeti olarak TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesi gösterildi. Darbenin planının adı "Bayrak Harekât Planı" olarak belirlendi. Darbenin liderliğini

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren üstlendi. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ise darbenin yönetimini ele aldı ve MGK'nin başkanlığını Kenan Evren yaptı. MGK, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Esin, Hava Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşuyordu (Aydın & Taşkın, 2015). 12 Eylül 1980 darbesi, demokrasiyi koruma sebebiyle gerçekleştirilse de demokrasiyi askıya almıştır.

### 3.5. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ İÇ FAKTÖRLER

#### 3.5.1. Ekonomi

Türkiye'nin 1981 ve 1990 yılları arasındaki temel ekonomik göstergeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 3.4 1981-1990 Dönemi Türkiye Ekonomisi İstatistik Göstergeleri (İstatistik Göstergeleri 1923-1998, 2001, s. 404-495-598).

Yıl	Enflasyon(TEFE) (%)	TL/(\$) Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon\$)	İthalat (milyon\$)	DB Toplam (milyon \$)	Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımı (milyon \$)
1981	36,8	110,24	72.775,3	4.702,9	8.933,4	15.559	141
1982	25,2	160,89	65.957,20	5.746,0	8.842,7	17.857	103
1983	30,5	223,82	62.251,0	5.727,8	9.235,0	18.814	87
1984	50,3	365,08	60.720,2	7.133,6	10.758,9	20.823	182
1985	43,2	519,61	68.032,4	7.958,0	11.343,4	25.660	158
1986	29,6	669,04	76.504,8	7.456,7	11.104,8	32.206	170
1987	32,0	855,04	87.737,9	10.190,0	14.157,8	40.326	239
1988	68,3	1.421,39	90.879,4	11.662,0	14.335,4	40.722	488
1989	69,6	2.120,25	108.652,3	11.624,7	15.792,1	42.751	855
1990	54,8	2.606,36	152.387,8	12.959,3	22.302,1	49.035	1.005

Tablo 3.4, Türkiye'nin 19800'li yıllardan itibaren dış ticaret dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri yansıtmaktadır. Tablo 3.4, özellikle 1980 yılından sonra ekonominin geldiği noktayı göstermektedir. Bu dönemde GSMH 2,1 kat artarken, ithalat

2,5 kat, ihracat 2,75 kat, dış borç hacmi de yaklaşık 3 kat arttı. Aynı dönemde, DT/GSMH ortalama oranı yüzde 25,28 oldu (bu oran bir önceki dönemde ortalama yüzde 11,8 idi, 1980'de ise 15,8 idi). Ayrıca, DB/GSMH ortalama oranı yüzde 35,6 oldu (bu oran bir önceki dönemde ortalama yüzde 10,7 idi, 1980'de ise 22,9 idi). Tablo 3.4 de paylaşılan verilerdeki bu artış ekonominin dış bağımlılığının hızlıca arttığından bahsetmektedir.

Tablo: 3.5 1981-1990 Dönemi Enflasyon Göstergeleri



Tablo 3.5 de yer alan grafik 1981'den itibaren Türkiye'nin Enflasyon dengesindeki değişimleri göstermektedir. 1981 ile 1989 yılları arasında enflasyon artış gösterirken, 1990 yılında enflasyon oranı 54,8'e yükselmiştir. Enflasyon oranı dönem başında yüzde 36,8, dönem sonunda yüzde 54,8 idi. Ortalama olarak hesaplandığında, enflasyon yüzde 44 olarak gerçekleşti. 24 Ocak 1980 kararlarıyla doların 35 TL'den 70 TL'ye çıkarılmış ve büyük zamlar yapıldığı halde, dönem içinde enflasyon tekrar artmıştır.

Tablo: 3.6 1981-1990 Dönemi TL Dolar Kuru Göstergeleri



Tablo 3.6 da yer alan grafik 1981'den itibaren Türkiye'nin TL Dolar Kuru dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir.1981 ile 1990 yılları arasında dolar kuru belirgin bir artış göstermiştir. 1990 yılına gelindiğinde ciddi bir artış yaşanmış ve döviz kuru 2.606,36 TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemdeki döviz kuru artışı, dış ticaret dengesizlikleri, ekonomik belirsizlik ve siyasi faktörler gibi nedenlerle tetiklenmiştir.

Tablo: 3.7 1981-1990 Dönemi GSMH, İthalat ve İhracat Göstergeleri



Tablo 3.7 de yer alan grafik 1981'den itibaren Türkiye'nin İhracat ve İthalat dengesindeki değişimleri ve ekonomik gelişmeleri göstermektedir.1970'li yıllardan sonra, tüm oranların ve rakamların enflasyonun hızla yükselmesine bağlı olarak arttığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığı, bir önceki 1980 döneminin sonunda 5 milyar dolar iken, bu dönemin sonunda (1990) yaklaşık 10 milyar dolar olarak ikiye

katlandı. Bu dönemin başında (1981) 1 dolar 110,24 TL iken, dönemin sonunda (1990) 2.606 TL olmuştu. 1980-1990 döneminde doğrudan yabancı sermaye girişlerinde özellikle 1984'ten itibaren belirgin artışlar yaşandı. Bu artışı etkileyen faktörler arasında, Türkiye'nin dış borçlarının yeniden yapılandırılması yer almıştır. Bu çerçevede, devlet garantisi olmayan ticari borçlar için düzenlemeler yapıldı ve bu borçlar için bir ödeme takvimi belirlendi. Bu düzenleme sonucunda, garantisi olmayan ticari borçların sahipleri, bu borçları düşük fiyattan satmaya başladılar. Ayrıca, Türkiye'de yatırım yapmak isteyenlere, yarısını nakit döviz olarak getirme şartıyla diğer yarısını garantisiz ticari borçlardan karşılayabilme olanağı tanındı. Bu fırsat yabancı sermaye için cazip bir seçenek haline geldi ve tercih edildi. Aynı zamanda garantisiz ticari borçlar, prim yapmaya başladı. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen diğer faktörler de yabancı sermaye mevzuatında yapılan iyileştirmeler ve özelleştirme uygulamaları olmuştur (Oran, 2020, s. 15-16).

Bu, ekonomik dengesizlikler, mali politika sorunları ve diğer etkenlerle ilişkilendirilmektedir.<sup>24</sup> Ocak 1980 İstikrar Programı, Eylül 1980'e kadar azınlık hükümeti tarafından, daha sonrasında 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Türkiye'de ordu tarafından kurulan Bülent Ulusu hükümeti ile kesintisiz uygulanmıştır. 1983 yılı sonbaharındaki seçimlerde, ekonomide daha fazla liberalleşmeyi ve dışa açılmayı savunan ANAP (Anavatan Partisi) iktidara geldi. Özal hükümeti, 1984 yılı başından itibaren iki temel hedefe odaklanacağını açıkladı. Birincisi, yüksek enflasyonu azaltmak ve kontrol altına almak, ikincisi ise ülkenin ödemeler bilançosu sorununu çözmek olarak belirlendi (Bayrak & Kanca, 2012, s. 4).

Hükümet, bu hedeflere ulaşma doğrultusunda kararları tutarlı bir şekilde uygulayamamış ve bu süreçte bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle para arzının kontrol altında tutulamaması ve kamu kesimi borçlanma ihtiyacının artması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, 1987'den sonra kamu kesimi borçlanma gerekliliği önemli ölçüde artmıştır. 1984-1987 yılları arasında ekonomik büyüme hızlanmıştır, ancak enflasyon oranları yine bu dönemde artış göstermiştir. 1988-1991 yılları arasında ise ekonomik büyüme rakamlarında önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu süreçte faiz oranlarının kontrolü ve yönetimi Merkez Bankası'na (TCMB) verilmiştir. İç borçlanma, kamu açıklarını kapatma konusunda kritik bir rol oynamıştır. Hazine, zaman zaman tahvil ve bono ihraç ederek açıkları kapatmaya çalışmış, ancak bu durum faiz ödemelerini

yükseltmiştir. Bu durum, kamu maliyesinin krize sürüklenme riskini artırmıştır. Faiz giderleri yüksek boyutlara ulaşmış ve kamu maliyesi sıkıntıya girmiştir (Tanör, 2000, s. 166).

Dönem koşullarında Türkiye'de emekliler başta olmak üzere on binlerce küçük tasarruf sahibi, büyük pahalılık ve yüksek enflasyon döneminde geçimlerini sürdürebilmek için evlerini bile satmak zorunda kaldılar. Bu zorlu ekonomik koşullarda, yatırım yapmak yerine, yüksek faizle para toplayan bankerlere günlük geçimlerini temin etmek amacıyla paralarını yatırdılar. Ancak, Aralık 1981'de bankerlerin ödeme güçlüğüne düşmesi üzerine, bu on binlerce insan büyük bir krizle karşı karşıya kaldı, bu krize "Banker Skandalı" denildi.

Aralık 1981'e gelindiğinde, Türkiye ekonomisi kötüleşen göstergelerle karşı karşıya kaldı. Bütçe açığı artmaya başladı, enflasyon oranları yüzde 30'a yaklaştı, ihracat artışı hızla durma noktasına geldi. Bu ekonomik belirsizlik ve sıkıntılar sonucunda, para belirli kişilerin ellerinde toplandı ve bir rant ekonomisi oluştu. Ayrıca, tarım sektöründe yapılan sübvansiyonların sınırlanması, tarımın gelişimini yavaşlattı. Üretim kapasitesinin büyüme hızı geriledi ve imalat sanayii yatırımları azaldı. Bu ekonomik koşullar, ülkenin ekonomik istikrarsızlığına ve dengesizliğine katkıda bulundu (Oran, 2020, s. 18).

1980'ler, Türkiye ekonomisi için zorlu bir dönemdi. Yüksek enflasyon, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve banker skandalı gibi faktörler ekonomiyi olumsuz etkiledi. Bu dönemdeki ekonomik sorunlar, uzun vadeli ekonomik politika değişikliklerini gündeme getirdi ve Türkiye'nin ekonomik dönüşüm sürecini etkiledi.

### **3.5.2. Siyasi Kültür**

Demirel hükümeti, 24 Ocak Kararları'nı kabul ederken, ekonominin bir miktar düzelmesine yol açacak olan mal varlıklarının ve ürünlerin stoklardan çıkarılmasını sağladı. Ancak bu adımlar, terör sorununu çözemedi. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin sona ermesinin ardından TBMM'de yeni bir cumhurbaşkanı seçimi için yapılan oylamaların sonuçsuz kalmasıyla yeni bir cumhurbaşkanı belirlenemiyordu. Ekonomik paketin toplumsal huzursuzluk yaratmasının yanı sıra siyasi kriz de her geçen gün derinleşiyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu (Çavdar, 2019, s. 261).

Darbenin ardından, Özal, hazırladığı ekonomik programın uygulanmaması halinde Türk ekonomisinin ciddi zarar göreceğini belirtti ve bu programın hayata geçirilmesi için kendisine yetki verilmesini talep etti. Bunun üzerine Özal, ekonomiden tam anlamıyla sorumlu kişi olarak atandı. Sonraki aylarda, Özal'a ülkenin ekonomik sorunlarını çözme konusunda tam bir serbestlik tanındı. Bu serbestlik, fiyatların serbest bırakılarak enflasyon oranlarının aşağı çekilmesi, çalışan ücretlerin düşük seviyede tutularak tüketimin engellenmesi, ihracatın arttırılmasını ifade etmekteydi (Ahmad, 2016, s. 217) Darbeyi gerçekleştiren ordunun tek hedefi, bu kararları yürürlüğe koymak değildi. Silahlı Kuvvetlerin diğer bir hedefi de aşırı siyasallaşmış toplumun siyasi katılımını daha da azaltarak siyasi istikrarı sağlamaktı. Bu hedefleri, silahlı güç kullanımı olmak üzere farklı baskı yöntemlerini kullanarak gerçekleştirmiştir (Tarhan, 2012, s. 17).

Bir darbenin ardından, tüm siyasi partiler kapatıldı; DİSK ve MİSK'in aktiviteleri askıya alındı. Ülke genelinde olağanüstü hal ilan edildi ve yurtdışına çıkış yasaklandı. Kısa süre sonra tutuklamalar başladı. İlk altı hafta içinde 11.500 kişi gözaltına alındı; 1980'in sonunda bu rakam 30.000'e ulaştı. Bu yaklaşım sonucunda, siyasi nedenli terör saldırılarının sayısı %90 oranında azaldı (Zürcher, 1998, s. 401-402).

Türkiye'nin siyasi yaşamı, sıkıyönetim altında tamamen kilitlenmiş durumundaydı. Gençlik örgütleri kapatıldı, meslek örgütleri ve sendikaların her türlü toplantısı ve semineri yasaklandı. Gazete yayınları durduruldu ve sol görüşlü yayınlar tamamen yasaklandı. İki yıl boyunca her türlü faaliyet baskı altına alındı. Sıkıyönetim, düzenli olarak iki ayda bir uzatıldı. Bu dönemde yeni anayasa için toplantılar başladı (Ahmad, 2016, s. 180-181). Yapılan görüşmeler neticesinde 1982 Kasım ayında yapılan referandumda yeni Anayasa %92 oranında kabul edilerek yürürlüğe girdi.

12 Eylül 1980 darbesi, 1983 yılına kadar süren askeri bir rejimin başlangıcıdır. Aynı zamanda 1987 yılına kadar devam eden yarı-demokratik bir rejimin ve daha sonraki yıllarda devam eden askeri vesayetinin de kökenidir. 12 Eylül darbesi, önceki darbelerden farklı olarak tamamen demokrasi dışı bir rejimi getirmiştir. Bu dönemde TBMM ve siyasi partiler de dahil olmak üzere tüm demokratik kurumlar kapatılmıştır. Yeni anayasanın Kasım 1982'de kabul edilmesinin ardından kontrol altında yapılan seçimlerin ve TBMM'nin 1983 yılında açılmasının ardından bu rejim sona ermiştir (Erken, 2023, s. 182).

1983 yılında demokratik siyasal düzene geri dönüldüğünde, liberal değerlere olan ilgi aniden arttı ve sivil toplum kuruluşları daha fazla vurgulanmaya başlandı. Siyasi partiler arasında ve toplumda, yeniden kurulan demokratik rejimin korunması ve güçlendirilmesi için daha fazla destek olduğu görüldü (Kalaycıoğlu, Köker, & Özbudun, 1995, s. 32). Bu gelişmeler aynı zamanda parti arası pozitif muhalefeti güçlendirdi ve yeni siyasal yapı daha uzlaşmacı bir yöne doğru kaymaya başladı.

1980 askeri darbesinin en önemli sonuçlarından biri, ülkede sol düşüncenin büyük bir darbe alması ve etkisiz hale getirilmesi olurken, aynı zamanda İslamcı düşüncenin yükselmesine olanak sağlamıştı. Siyasal İslam'ın güçlenmesi, aslında 12 Eylül askeri müdahalesinin gerekçelerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Ancak 12 Eylül yönetimi, meşruiyetini güçlendirmek için dini motifleri kullanmış, en azından bu yönde çaba sarf etmiştir. Dönemin liderleri, dinî otorite ile devlet görevlilerine saygı gösterme ve yönetimin direktiflerine uyma gibi değerleri vurgulayan bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu çerçevede içinde din eğitimi anayasal bir düzenleme ile zorunlu hale getirilmiş ve düşünce ve kültür alanında geliştirilen Türk-İslam sentezi düşüncesi, bu yaklaşımın temelini oluşturmuştur (Koçer, 2003, s. 71-76).

Bu dönemde icraat, iş bitiricilik, iş birliği ve uzlaşma gibi kavramlar, siyasal söylemin önemli bir parçası haline gelmiş ve yeni bir sürecin başlangıcını işaret etmiştir (Göle, 2022, s. 18). Bu yeni süreçte, ilkesel ve ideolojik inançların yerine, icraata odaklı pragmatik bir yaklaşım geçerli hale gelmiştir. 1980'lerle birlikte, daha önceki dönemlerde yaşanan zorlukları aşmak için ekonomiye öncelik verilmesi, artık devlet ideolojisinin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde ekonomiyi her zaman öncelikli hale getiren yaklaşım, 1960'larda başlayan çok yönlü politikanın devam ettirilmesinde belirleyici oldu. Ancak, önceki dönemdeki çok yönlülük daha çok Türkiye'nin uluslararası sahada izole olma durumunu çözmeye ve dış ticaret açığını azaltma gibi farklı pragmatik nedenlere dayalıydı. 1980'lerdeki çok yönlülük ise temelde devletin yeni ekonomik mantalitesini yansıtıyordu. Demokratik sisteme dönüşle birlikte, 1982 Anayasası, dış politika yapımının yasal temelini oluşturan önemli organları, cumhurbaşkanlığı ve bakanlar kurulu gibi, dış politikanın oluşturulmasında temel bileşenler olarak tanımlamıştır. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı bu belirlenen politikaların uygulanmasından sorumlu bir yetkiyle donatılmıştır (Efegil, 2001, s. 147-148).

Bu dönemde gazetelerin ele aldığı konulardan birisi Türkiye'nin darbe sonrası AET ile yaşadığı ilişkiler olmuştur. 12 Eylül sonrasında demokrasiye geçiş sürecinde bazı çevreler, dış etkileri kullanarak demokrasiye dönüş için kampanyalar düzenlediğini iddia eden Kenan Evren, demokratik geçişin dış baskılarla değil, halkın iradesiyle olması gerektiğini vurgulamıştır. (Hürriyet, 1980) Bu açıklamanın ardından medyada "Dış baskı mı etkili?" sorusu gündeme gelmiştir. Evren'in açıklamalarının net olmaması üzerine, medya, Batı'dan gelen etkinin şimdilik Avrupa Konseyi tarafından yapıldığını belirtmiştir (Arcayürek, 1980, s. 6). Avrupa Konseyi tarafından Türkiye'deki gelişmeleri izlemek ve 26 Ocak'ta başlayacak olan Konsey toplantılarına sunulmak üzere rapor hazırlaması için görevlendirilen Steiner, 6 Ocak 1981'de Ankara'daki temaslarına başladı. Milliyet gazetesi, Steiner'ın hazırlayacağı raporu, "12 Eylül iktidarının dış dünyada geçireceği en önemli siyasi değerlendirmesi" olarak tanımladı (Milliyet, 1981).

Steiner tarafından hazırlanan ve Konsey tarafından onaylanan rapor, Türk mediasında da tartışılmıştır. Tercüman gazetesinin yazarlarından Nazlı Ilıcak, Steiner'ın raporunu eleştirerek, raporda sadece 12 Eylül öncesindeki durum ve sonrasında hedeflenenlerin değil, Türkiye'de demokrasinin eksikliğinin de sebeplerinin gösterilmesi gerektiğini savundu. Siyasi İşler Komisyonu'nda Steiner'ın raporuna eklenen ifadelerle Türkiye'de demokrasinin olmadığına dair açıklamalar yapılmış ve Türkiye aleyhine bir hava oluşmuştu. Ilıcak, 12 Eylül sonrasında Türkiye'deki demokratik olmayan durumun herkes tarafından kabul edildiğini vurgulayarak, Avrupa Konseyi'nin bu süreçte 12 Eylül'ün nedenleri ve demokrasiye ulaşma çabaları üzerinde durması gerektiğini belirtmiştir (Ilıcak, 1981). Avrupa Konseyi Tüzük Komisyonu, 23 Mart 1981'de Lahey'de toplanarak, Konsey tarafından kabul edilen 395 sayılı direktife göre Türkiye'deki durumu yeniden değerlendirdi. Komisyon, 7'ye karşı 9 oyla Türk parlamenterlerin Konsey'deki görev sürelerinin uzatılmasının Konsey tüzüğüne aykırı olmadığını kabul etti. Bu karar aslında sadece bir tavsiye niteliği taşımaktadır. Ancak yine de Türk parlamenterler için olumlu bir gelişme olarak algılandı (Ekşi, 1981).

22 Ocak 1982'de AET'nin Türkiye'ye mali yardımların askıya alınacağı haberi Cumhuriyet gazetesinin 23 Ocak 1982 tarihli yayınında "AET Yardımı Durduruluyor" manşeti ile yayınlanmıştır (Cumhuriyet, 1982)Türk basınında AET ile ilişkilerindeki bu dönüşümlü sürecin yanı sıra, Kıbrıs konusu da o dönemde önemli bir gündem maddesi olarak öne çıkmıştı. Kıbrıs Türkleri, çözüm noktasında umutsuzluk yaratan olumsuz

gelişmelerin sonucunda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varoluşunu sağlayan "kendi kaderini belirleme hakkını" kullanarak 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ettiler (Topur, 2002). Cumhuriyet gazetesi bağımsızlık ilanını “Çözüm için Zorunlu Karar (Cumhuriyet, 1983)” Hürriyet “Gurur Günü (Hürriyet, 1983)” Son Havadis “Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni Selamlıyoruz (Son Havadis, 1983)” manşetleriyle duyurmuştur.

Mehmet Barlas ‘un Milliyet gazetesinde bağımsızlık ilanı ile ilgili görüşleri şöyleydi: "Yeni bir Türk devletinin kuruluşunu ve Kıbrıs Türklerinin varlığının yeni bir güvenceye bağlanmasını Türkiye desteklemiştir. Ancak, bütün bu gelişmeler, ortaya çıkan sorunlu durumları unutturmamalıdır. Özellikle ABD ve İngiltere gibi çeşitli ülkelerin sert tepkiler verdiği görülüyor. Yunanistan'ın bu durumu istismar etmeye çalışacağı kesindir. Bu sorunun özellikle Türk-Amerikan ilişkilerine ve dış yardım alanına olası yansımaları göz önünde bulundurularak, iç siyasi istikrarın korunmasına özen gösterilmelidir (Barlas, 1983, s. 1)."

1987'de Türkiye'nin AET için tam üyelik başvurusunda bulunmasıyla birlikte TÜSİAD, lobi faaliyetlerini hızlandırdı. Brüksel'de etkili bir diplomasi yürütmek amacıyla öncelikle "Avrupa Topluluğu Çalışma Grubu"nu kurdu ve daha sonra Avrupa Sanayicileri ve İşverenleri Konfederasyonu'na (UNICE) üye oldu. 1989'da AET'nin 1992'ye kadar yeni üye alınmayacağını duyurması üzerine TÜSİAD, UNICE aracılığıyla çalışmalarını hızlandırdı. Konfederasyonun Roma'daki toplantısının deklarasyon metnine, "Komşu ülkeler ile yapılan anlaşmaların, ekonomik gelişmeleri teşvik edecek şekilde tam olarak uygulanmasını talep etmekteyiz" maddesini ekledi.

Derneğin lobi çalışmaları, üst düzey karar alıcılarla iletişim kurmayı ve yerel sermayedarları etkilemeyi hedefledi. TÜSİAD'ın lobi faaliyetleri, süreci takip etmekle kalmayıp Avrupa'nın talep ettiği reformları kamuoyuna aktarmayı amaçladı. Halis Komili, bu süreçte "kendi üyelerimizin ufuklarını açmak için konferanslar düzenledik. AB'den davet ettiğimiz konukları mutlaka Ankara'ya götürdük. Siyasilerle görüşmelerini sağladık. Sonuç olarak, iş dünyası dünyayı daha iyi takip ediyor" diyerek, derneğin lobi faaliyetlerinin aynı zamanda bir köprü görevi üstlendiğini vurguladı (Türk, 2009, s. 112). TÜSİAD'ın bireysel girişimlere dayalı lobi çalışmaları, hedef kitesine ulaşma ve

iletişimde kullandığı araçlar bakımından, geleneksel dış politika aktörlerinin yürüttüğü faaliyetlerden daha etkili olmuştur.

### 3.5.3. Ordu

Aralık 1983 seçimlerine kadar dış politika yapımını belirleyen organ, Kenan Evren'in liderliğini üstlendiği Milli Güvenlik Kurulu'ydu. Askeri yönetimin etkin olduğu bu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait tüm yetkiler MGK'nın denetimi altına alınırken, ayrıca cumhurbaşkanlığı yetkileri de MGK Başkanı Kenan Evren'e aktarılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, anayasaya göre uluslararası anlaşmaların güvenlik yönünü değerlendirmekle sorumlu olmasına rağmen, uygulamada askerlerin öncelikli bir pozisyonunu koruyan dış politika yapımında rol oynamıştır.

1983'te çıkarılan bir kanunla MGK, siyaseti ve devletin işleyişini yönlendiren bir birim haline getirilmiştir. Nisan 1983'te kabul edilen siyasi partiler yasası ile MGK'ya partiler üzerinde devleti temsil etme yetkisi verilmiştir. MGK'nın yanı sıra, Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri, bu makamı elinde tutan bir kuruma dönüşmüş ve bu nedenle dış politika konularında sivil siyasete kıyasla ayrıcalıklı bir söz hakkına sahip olmuştur. Başka bir deyişle, Aralık 1983 seçimlerine rağmen o dönemde Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından temsil edilen askeri etki, dış politika üzerinde güçlü bir şekilde devam etmiştir. İkinci olarak, Turgut Özal hükümetinin ilk döneminde, yani 1983-1987 yılları arasında, sivil iktidar, dış politikanın günlük uygulamalarına fazla müdahale etmemiş ve önemli meselelerde Kenan Evren ve bürokrasiyi öncelikli bir şekilde göz önünde bulundurmıştır (Yavuzalp, 1996, s. 265).

Özal, askeri ve güvenlik konularını ilgilendiren dış politika alanlarında genelkurmay ve Evren'e öncelik verirken, daha çok ekonomik, ticari ve teknik konularda hükümet olarak inisiyatif almayı tercih etmiştir (Gözen, 2000, s. 117). Örneğin, Turgut Özal, 1987'de Yunanistan ile görüşmelerde gerginlikleri yatıştırmaya yönelik bir politika izlediğinde, Atina'nın özellikle Ege Denizi'nde Türkiye aleyhine aldığı önlemleri göz ardı etmiş ve başka bir deyişle diyalogun devamı için ödün veren bir tavır benimsemiştir. Bu durumdan rahatsız olan dışişleri bürokrasisi, Genelkurmay ile iş birliği yaparak Yunanistan'a bir nota vermiş ve bu sayede Özal'ın girişimlerini sonlandırmaya neden olmuştur (Fırat M. , 2010, s. 113).

Ordu, dönemin dış politikasına sadece karar alma sürecine etki etmekle kalmamış, aynı zamanda sivil hükümetin dış politika karar mekanizmalarına da müdahalede bulunmuştur. Örnek olarak, 1983-1987 yılları arasında Turgut Özal'ın ilk hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Vahit Halefoğlu, Kenan Evren'in önerisiyle atanmış ve Özal, sivil hükümetin kurumsal sorunlarla karşı karşıya olduğu bir dönemde bu durumu sorun yapmamıştır (Yavuzalp, 1996, s. 226-227).

12 Eylül askeri darbesi Türkiye'de askeri müdahalelerin siyasete müdahil olduğu bir dönemdir. 12 Eylül askeri rejiminin sona erdiği Kasım 1983 seçimlerinde ordunun siyasi etkisi sona ermemiştir. 1983-1987 dönemi, sadece Milli Güvenlik Konseyi'nin izin verdiği üç parti tarafından sınırlı bir demokrasi dönemini temsil etmektedir. 12 Eylül rejiminin lideri olan Kenan Evren'in yedi yıl daha cumhurbaşkanı olarak görev yapması, ordunun etkisinin bu süre zarfında sürdüğünün açık bir göstergesidir (Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1994, s. 324-328).

1983 yılından itibaren yürürlükte olan yarı demokratik/demokratik rejimde, ordunun siyaset ve yönetimde etkin olmasının en önemli aracı Milli Güvenlik Kurulu (MGK) olmuştur. 1961 Anayasası ile kurulan MGK, 1982 Anayasası ile yeniden düzenlenmiştir. MGK'nın temel görevi, milli güvenlikle ilgili görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirmektir. Ancak MGK kararları, hükümet için bağlayıcı olmasa da uygulamada ordunun gücü ve özerkliği doğrultusunda etkili devlet kararları haline gelmiştir. MGK sadece bir danışma organı olarak değil, aynı zamanda politika oluşturma ve karar alma mekanizması olarak işlev görmüştür. Özellikle güvenlik ve dış ilişkiler konularında, MGK'nın ve içindeki askeri unsurların büyük katkıları olmuştur. Bu özellikle güvenlik krizleri dönemlerinde daha da belirgin hale gelmiştir. Sonuç itibarıyla MGK ordu için yönetimde önemli bir yapı veya uzantı olarak rol oynamıştır (Erken, 2023, s. 185).

MGK'nın basın bildirilerinin yapısal düzeni incelendiğinde, belgelerin genellikle ne zaman, kimin liderliğinde, bazen nerede ve kimlerle toplandığıyla başlayıp, son olarak görüşülen konuları içerdiği fark ediliyor. Bu tutarlı yapı, belgelerin benzer bir şablon üzerine inşa edildiği izlenimini veriyor. İncelenen yıllar arasında 1984, 1985, 1986, 1989 ve 1990'da 12'şer, 1987'de 8, 1988'de ise 11 toplantı yapılmış. Bu toplantıların 15'inde dış politika konuları basın bildirilerine yansımıştır. Örneğin, 1984'teki bildirimde kurulun iç ve dış olayları görüştüğü, bazı toplantılarda ise bunların Hükümete bildirilmesi

kararlaştırıldığı belirtilmiş. Bu dönemdeki bildirimler genellikle kapalı metinlerde kullanılan genel ifadelerle doludur (Gürpınar, 2013, s. 84).

1985 yılına gelindiğinde, dış politika odaklı bildirimlerde genel kalıpların yanı sıra "ayrıca" başlığı altında ülke isimlerine ve özel sorunlara vurgu yapılmaya başlanmıştır. Örneğin, 26 Ocak 1985 tarihli bir MGK basın bildirisinde, Yunanistan'ın yeni savunma stratejisi kararı ve Türkiye'ye yönelik politikası ele alınmıştır. Kurul, Yunanistan'ın bu politikası karşısında alınması gereken askeri ve siyasi tedbirlerin Hükümete bildirilmesine karar vermiştir. Dış politikaya dair özel bir değerlendirme, 25 Mart 1987 tarihli bir başka toplantının bildirisinde de yer almıştır. MGK, iç ve dış olayların yanı sıra Yunanistan'ın Ege Denizi'nde izlediği gayri hukuki ve tek taraflı politikalarını değerlendirmiştir. Ege'nin tamamını Yunan hakimiyeti altına sokma hedefine karşı çıkılması ve Türkiye'nin hak ve çıkarlarının korunması için alınması gereken önlemlerin titizlikle uygulanması konusunda Hükümete bildirimde bulunmuştur. Bu dönemde dış politika konuları, özellikle Yunanistan'a odaklanmış ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını koruma adına alınması gereken adımları vurgulamıştır (Gürpınar, 2013, s. 85).

Dış politika alanında Yunanistan'la birlikte genel yaklaşımlardan daha spesifik ve detaylı konulara yönelme süreci devam etmiştir, bunun yanı sıra NATO ile ilişkiler de önemli bir rol oynamıştır. MGK, yaklaşan NATO Zirvesi'nden önce, 28 Şubat 1989 tarihinde "Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri ve NATO Nükleer Silah Modernizasyonu Çalışmaları ile ilgili gelişmeleri", ikinci olarak 29 Mayıs Zirvesi'nden önce "Kısa Menzilli Nükleer Silahların Modernizasyonu ve bu kategori silahların daha aşağı düzeylerde dengelenmesi konularını ve bununla bağlantılı olarak Zirve Toplantısı'nda takip edilecek hareket tarzını", görüşmüştür. Basın bildirisinde "Açıklama yarın Dışişleri Bakanlığınca yapılacaktır" denilmiş ve gazetelere MGK'nın ayrıntılı bildiri yansıtılmıştır (Milliyet, Türkiye Uzlaştırıcı, 1989, s. 12). MGK, anayasal konumunu sürdürmüş olsa da egemen söylem genellikle medya aracılığıyla kamuoyuna yansıtılmıştır.

1980'li ve 90'ların başında, MGK'nın dış politika ile ilişkisine dair gözlemler, kurulun milli güvenlik söylemini genellikle toplantı basın bildirimleri yerine basın açıklamaları aracılığıyla kamuoyuna yansıttığını gösteriyor. MGK'nın NATO gibi askeri konulara olan ilgisi toplantı bildirimlerinde değil, daha çok Dışişleri Bakanlığının açıklama yapacağına

dair referanslarla belirginleşiyor. Bu durum, bir bakıma "görev yüklemesi" olarak algılanabilir, çünkü MGK, belirli konuların resmi açıklamalarını Dışişleri Bakanlığı'na bırakarak bir tür örtük iktidar sunumu yapmıştır. MGK'nın bu dönemdeki bildirimleri, dış politika alanında konu olarak sınırlı kalsa da iç politikada olduğu gibi politika belirleyici bir rol üstlenmiş, yön göstermiş ve kamuoyunu hedef almıştır. Sıkıyönetim ve OHAL sürelerinin uzatılmasında olduğu gibi, MGK dış politikada da benzer şekilde etkin bir konumda olmuş ve politika üzerinde belirleyici bir güç oluşturmuştur (Gürpınar, 2013, s. 86).

### **3.6. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ DIŞ FAKTÖR**

#### **3.6.1. Uluslararası Sistem**

Bu dönem gevşek iki kutuplu sistemin son bulduğu yerini sıkı iki kutuplu sisteme bıraktığı bir dönemdir. Bu süreç SSCB'nin yıkılışı olan 1991 yılına kadar devam etmiştir. 1980'lerde yeniden belirginleşen ABD ve SSCB arasındaki rekabet, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve Polonya'ya karşı sert bir tutum takınması ile başladı. Aynı dönemde, SSCB'nin desteğini alan Vietnam'ın Kamboçya'yı işgal etmesi de bu gerilimi artırdı. Bu gerilim, Ronald Reagan'ın ABD Başkanı olması ile daha da tırmandı. ABD'nin 1980'lerde hakim olan politikası, "Reagan Doktrini" olarak bilinir ve ABD'nin dünya çapındaki tüm anti-komünist ve anti-Sovyet hareketlere aktif destek verme yaklaşımını benimsemiştir (Sönmezoğlu, 2016, s. 428).

Bu perspektiften bakıldığında, "Yeşil Kuşak" stratejisi çerçevesinde, anti-Sovyet ve Batı dünyası ile iyi ilişkiler içinde olan ılımlı İslam ülkelerine destek verilmesi gerekiyordu. Bu kategoriye Pakistan, Suudi Arabistan, Türkiye, Mısır gibi ülkeler dahildi. Aşırı İslam'ı temsil eden ve Batı'ya karşı olan İran ise ayrı bir durumu temsil ediyordu. Özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin çevresindeki ve temelde anti-Sovyet olan İslam coğrafyasına daha fazla ilgi gösterdiği görülmüştür. ABD, bu bölgelerde iş birliği yapabileceği, özellikle Batı yanlısı muhafazakar Arap ülkelerini örnek olarak alarak, SSCB'nin yayılmasını önlemek amacıyla bu kesimlerle işbirliği yapmanın mümkün olduğunu düşünmüştür (Sönmezoğlu, 2016, s. 428).

1945 ile 1989 yılları arasında devam eden Soğuk Savaş, 1989'da sona erdi ve bu dönemdeki iki kutuplu düzen, tek kutuplu bir düzene dönüştü. Bu süreç, 1980'lerin başında başlayarak Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1989'a kadar devam etti. İki kutuplu düzen, SSCB'nin başlattığı "yeniden yapılandırma" (perestroika) politikasıyla sona doğru ilerlemeye başladı. Özellikle 1985 yılında SSCB'nin yönetimine gelen Gorbaçov'un amacı, ekonomik ve siyasi sistemde yeniden yapılandırma ve reform hareketleri başlatmaktı. Ancak beklenenin aksine, SSCB reform sürecine gireceği yerde çöküş sürecine girdi (Alkan, 2008, s. 726).

Gorbaçov, bu zorlu dönemde mücadele ederken, 1987 yılında beklenmeyen bir şekilde milliyetçilik krizi patlak verdi. Reformların bir yanda devam etmesi, bir yanda da iletişim devrimi yapmış Batı kültürünün yayılması sonucu, Ocak 1987'de Kazakistan'da başlayan olaylar, Ağustos'ta Litvanya'ya, Şubat 1988'de Dağlık Karabağ'a, Mart'ta Kırım'a, Kasım'da Estonya'ya ve Ağustos 1989'da Moldova'ya sıçradı. Bu dönemde Gürcistan, SSCB milli spor takımına sporcu göndermeyi reddetti. Ağustos 1989'da Polonya'da komünist olmayan ilk hükümetin kurulması, Kremlin'in sessiz kalmasıyla sonuçlanarak Brejnev Doktrini'nin fiilen sona erdiği bir dönemi işaret etti. 1989 Kasım ayında Berlin Duvarı yıkıldı ve 1990 yılının Şubat ayında SSCB, Almanya'nın kurulmasına izin vermek zorunda kaldı. Aynı yılın Temmuz ayında SSCB yaşadığı ekonomik sıkıntıların sonucunda IMF'ye başvurdu. Bu süreçte Gorbaçov, tüm bu gelişmelere karşı çaresiz kaldı (Oran, 2020, s. 13-14). SSCB'nin 1991'deki çöküşü sırasında, ABD yükselişini sürdürdü ve Soğuk Savaş sonrası tek süper güç olarak kaldı.

Sonuç olarak 1980'li yıllar Soğuk Savaş döneminde önemli bir dönemdi ve bu dönemde SSCB'nin düşüşü ve ABD'nin yükselişiyle ilgili önemli gelişmeler yaşandı. Ronald Reagan'ın ABD Başkanı olarak seçilmesi, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı daha sert bir politika izlemesine yol açtı. Aynı dönemde, Sovyet ekonomisi ve toplumsal yapıda sorunlar arttı ve Sovyet lideri Mihail Gorbaçov, "perestroika" (yeniden yapılandırma) ve "glasnost" (açıklık) politikalarını başlattı. Bu reformlar, SSCB'nin içindeki değişimleri hızlandırdı, ancak aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin zayıflamasına ve sonunda çöküşüne yol açtı. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Avrupa'daki demokratik hareketler, Soğuk Savaş'ın sona erdiğini ve SSCB'nin parçalanmaya doğru ilerlediğini gösterdi. 1991'de Sovyetler Birliği'nin resmi olarak çökmesi, Soğuk Savaş'ın sona erdiğini ve ABD'nin süper güç olarak yükselişini göstermiştir.

### 3.7. 12 EYLÜL 1980 DARBE DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA

#### 3.7.1. ABD ve NATO ile İlişkiler

Mart 1980'de ABD ve Türkiye arasında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın ardından, iki ülke arasındaki ilişkiler hızla ilerledi ve 1960 ve 70'lerdeki gerilimler yerine karşılıklı yakınlaşma başladı. Askeri yönetimin ABD ile ilişkiler bağlamında ilk önemli adımı, 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında NATO'nun askeri kanadından ayrılan ve daha sonra geri dönmek isteyen Yunanistan'a karşı veto oyu veren Türkiye'nin kararını değiştirmesi oldu.

Darbenin hemen ardından, 7 Ekim 1980'de Türkiye'ye gelen o dönemdeki NATO Kuvvetler Komutanı Bernard Rogers, MGK Başkanı Kenan Evren'i Yunanistan'ın geri dönüşüyle ilgili konuda ikna etti ve Türkiye, 20 Ekim 1980'de Yunanistan'ın tekrar NATO'nun askeri kanadına katılmasını onayladı (Oran, 2020, s. 41). Askeri hükümetin bu tavrı şüphesiz darbe sonrası kurulan hükümetin Batı tarafından tanınması için önem arz etmekteydi.

12 Eylül darbesi, ABD ile ilişkilerde köklü bir değişikliğe yol açmamış, sadece 1960'lar ve 70'lerde yaygın olan Amerika karşıtlığını, daha katı yöntemlerle ortadan kaldırarak toplumsal muhalefeti bastırmıştır. Bu sayede, Amerikan karşıtlığının yerini Amerikan benzerliği fikrine bıraktığı 1980'li yıllar boyunca hem askeri yönetim hem de Turgut Özal hükümetleri, Ankara ve Washington arasındaki ilişkileri yeniden kurmada herhangi bir muhalefetle karşılaşmamışlardır. Askeri yönetim döneminde atılan bir sonraki adım, Washington ile askeri ilişkilerin ABD'nin bölgesel politikalarına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmesiydi. 1979'da İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali (Çelebi, 2008, s. 761) gibi önemli olaylarla karşı karşıya kalan Washington yönetimi, Türkiye'ye daha fazla önem verme eğilimindeydi.

Bu artan önem, ABD'nin bölgesel müdahalelerde Türkiye'yi daha etkili bir şekilde kullanma niyetini yansıtıyordu. Bu çerçevede, iki ülke arasında 29 Kasım 1982'de bir Mutabakat Muhtırası imzalandı. Bu muhtıra ile ABD, Türkiye'deki on havaalanını modernize etme, Batman ve Muş'ta iki yeni havaalanı inşa etme yetkisi elde etti, böylece uzun menzilli nükleer bomba taşıyabilen uçaklar ve kargo uçakları kullanma imkanı buldu (Uslu, Türkiye ABD İlişkileri, 2008, s. 266).

ABD'nin Türkiye'ye sağlamış olduğu dış yardımlarda iki ülke arası ilişkilerin gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. 1981 yılında Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımları, 1974 Kıbrıs müdahalesinin öncesine göre dört kat artış gösterdi. Bu artış trendi devam ederek, 1981'de 350 milyon dolardan 1985'te yaklaşık 900 milyon dolara kadar yükseldi. Bu sayede, Türkiye 1980'ler boyunca İsrail ve Mısır'ın ardından Amerika Birleşik Devletleri tarafından en yüksek yardım alan üçüncü ülke konumuna yükseldi (Balcı, 2017, s. 191). Ancak, bu artışa rağmen ticari ilişkilerinde önemli bir ilerleme kaydedilmedi.

Türkiye, Mart 1987'de Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın beş yıl daha uzatılmasını onayladı. Antlaşmanın uzatılma sürecinde ABD, Türkiye'ye yapılan yardımlarda hibe oranını artırmayı ve terörizme karşı mücadele gibi önerileri sunarak, İncirlik Üssü'nde bulunan uçakların sayısını artırmayı ve ABD savaş uçaklarının Konya Ovası üzerinde eğitim yapabilmesini içeren ek protokol önerdi. ABD bu protokolü önermesine rağmen ABD Kongresi tarafından Türkiye'ye yönelik yardımlarda önemli derecede kesinti yapma, Dış İlişkiler Komisyonu tarafından Kıbrıs'ta asker sayısının azaltılması ve Türkiye'ye verilen silahların adaya aktarılmaması gibi şartları içeren ek kararlar alındı (Oran, 2020, s. 57). ABD tarafından alınan bu kararlar Türkiye'de tepkilere neden oldu. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri basına yaptıkları açıklamalarda anlaşmanın iptal edilebileceğini belirtti, ancak Başbakan Özal, ABD ile gerginliği artırmaktan kaçınmak istediği için konuya dikkatli bir şekilde yaklaştı. Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı'nın itirazlarına rağmen 21 Şubat 1988'de Ek protokolü onayladı. Bu şekilde, Başbakan, kararın onaylanmasında Dışişleri Bakanlığı'nı devre dışı bıraktı. Bu anlaşma basında ve kamuoyunda yoğun eleştirilere yol açtı (Akalin, 2011, s. 153).

ABD ve Türkiye ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olan konulardan bir diğeri de Ermeni sorunu olmuştur. İlk olarak 10 Eylül 1984'te ABD Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylamada, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ile Ermeniler arasında yaşanan sorunu anma amaçlı olarak 24 Nisan gününü "İnsanın İnsana Hunharlık Günü" olarak kabul etti. Bu tarihten sonra, ABD'deki Ermeni Lobisi, 24 Nisan'ın soykırım günü olarak kabul edilmesini sağlama çabalarını sürdürdü. 1984 yılından itibaren ABD Kongresi'ndeki bu girişimler, Türkiye kamuoyunda yoğun eleştirilere yol açtı (Sönmezoğlu, 2016, s. 456). Ermeni lobisinin bu girişimleri, 23 Nisan 1987 tarihinde kararın Temsilciler Meclisi'nin alt komisyonundan geçmesiyle sonuçlandı. Buna karşılık Türkiye, karara tepki olarak

Washington Büyükelçisini Ankara'ya davet etti ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, planlanan ABD ziyaretini iptal etti (Oran, 2020, s. 63).

### 3.7.2. SSCB ile İlişkiler

1980'lerin ilk yarısında uluslararası ilişkilerdeki gerilim, Türkiye-SSCB ilişkilerinde de istikrarsız bir görünüme yol açmıştır. SSCB'de Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle, Türkiye-SSCB arasındaki ilişkiler tekrardan yoğunlaşmaya başladı. Türkiye 1980'li yılların başından itibaren ABD ile yakın ilişkiler kurmasıyla SSCB ile siyasi ilişkiler durağan bir dönem yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan askeri darbenin ardından, yüksek düzeydeki ilk görüşme Eylül 1981'de BM Genel Kurul toplantısı sırasında New York'ta bulunan dışişleri bakanları arasında gerçekleşmiştir. Bu görüşmeyi 28 Kasım-3 Aralık 1982'de Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in Moskova ziyareti izledi.

1983'te Türkiye'nin "Çevik Güç"e katılma kararı, Moskova tarafından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirildi. SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Kornienko, 1983 ve Mart 1984'te yaptığı ziyaretlerde, Türkiye'de füzelerin yerleştirilmesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu ziyaretlerin ardından, iki ülke tarafından, Türkiye'ye "Pershing" adlı füzelerinin yerleştirilmesinin söz konusu olmadığını, böyle bir teklif gelse dahi Türkiye'nin kabul etmeyeceği açıklandı. Şüphesiz bu açıklama, Türkiye'nin 1962 yılında Küba krizinden çıkardığı dersi yansıtmaktaydı (Tellal, 2010, s. 165).

1980'lerin ikinci yarısında Mihail Gorbaçov'un SSCB'de iktidara gelmesiyle ikili ilişkilerde gelişmeler yaşandı. 28 Temmuz 1986'da Türkiye Başbakanı Turgut Özal Moskova'yı ziyaret etti. Bu dönemde, Karadeniz'de iki ülke arasında uzun süredir sorun yaratan FIR hattı sınırı belirlendi (Sönmezoglu, 2016, s. 522). Ekonomik ilişkiler açısından ise 12 Eylül hükümetinin başlangıcında, 10 Mart 1981'de Seydişehir Alüminyum Fabrikasının genişletilmesine yönelik bir sözleşme imzalandı. Ocak 1982'de imzalanan protokol, ticaret hacminin yüzde 30 oranında artırılmasını sağladı. Bu protokolün, ABD'nin Polonya'daki olağanüstü hal nedeniyle SSCB'ye ekonomik baskı uygulamaya çalıştığı bir dönemde imzalanmış olması önem taşımaktadır.

Türkiye-SSCB arasında 20 Mayıs 1982'de Ödemelerde Serbest Döviz Geçilmesine ve 1977 tarihli Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın Yürürlüğe Girmesine İlişkin Protokol imzalandı. Uzun yıllar ikili ticaretin önünde bir engel olarak görülen "kliring"

sistemi yerine serbest dövizle ödeme yapma yöntemi benimsendi. Serbest dövizle yapılan ticaret özellikle 1980'lerin ikinci yarısında hızla arttı (Tellal, 2010, s. 163).

Bu dönemde ekonomik olarak iki ülke ilişkileri açısından bir diğer önemli gelişme, Türkiye'nin kalkınması için gereken petrol rafinerileri, elektrik santralleri ve barajlar gibi teknolojik altyapıyı elde etmek amacıyla SSCB ile 19 Eylül 1984 tarihli Doğalgaz Antlaşması'nı genişletmesidir. Türkiye'nin doğalgaz karşılığında SSCB'ye mal ve hizmet ihracatı, Türk ekonomisine olumlu bir ivme kazandırmıştır. Bu hassas denge, Soğuk Savaş sonrasında Türk-Rus enerji iş birliğinin temelini oluşturan Mavi Akım projesine de zemin hazırlamıştır (Çelikpala, 2008, s. 790).

### **3.7.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler**

1980 Darbesi büyük bir baskı operasyonunu beraberinde getirmiş, darbe sonrası süreçte 120 binin üzerinde insan tutuklanırken, düşüncelerinden dolayı 30 bin kişi işten atılmış, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarılmış ve 23.677 derneğin faaliyetlerine son verilmiştir. Onlarca insan siyasi suçlamalarla idam edilirken, gözaltı ve tutukluluk süreçlerinde işkence yaygın bir yöntem haline gelmişti (Balcı , 2011, s. 119). Tüm bu insan hakları ihlallerine rağmen Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1980 Darbesine verdiği ilk tepki, askerlerin demokrasinin işlemesi için yönetimi devraldığı şeklinde olmuş ve bu tavır resmi olarak 16 Eylül 1980'deki AET Bakanlar Konseyi toplantısında kabul edilmiştir. 12 Eylül darbe rejimi ise uluslararası meşruiyetin sağlanması ve ekonomik ilişkilerin devamı gibi nedenlerle AET'ye yakın bir siyaset izleme politikası gütmüştür (Balcı, 2017, s. 193).

AET'nin Türkiye'deki insan hakları ihlallerine ilişkin hazırladığı raporlar ve Avrupa Parlamentosu'nun Nisan 1981'de demokrasiye geçilmesini önermiştir. Bu süreçte Milli Güvenlik Konseyi'nin tüm siyasi partileri kapatma kararına DİSK'in 52 yöneticisi için idam talebi ve Barış Derneği davası eklenince, 1981 yılının sonbaharından itibaren Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'ye yönelik politikasında değişime neden olmuştur. Avrupa Parlamentosu 22 Ocak 1982'de aldığı bir kararla Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi'ne, insan hakları ve demokratik özgürlüklerin sağlanana kadar Türkiye'ye mali yardımların askıya alınmasını tavsiye etti (Eralp, 1999, s. 47).

Komisyonun kararı sonrası Türkiye'nin Karma Parlamento Komitesi'nden çıkarılması, Ankara'nın AET'ye yönelik tutumunu değiştirmesine sebep oldu. Bu bağlamda, dönemin

başbakanı Bülent Ulusu liderliğindeki teknokrat ağırlıklı hükümet, "bizi istemeyeni biz de istemeyiz" şeklinde bir açıklama yaparken, Kenan Evren de "Biz kendimizi Avrupalı saymaktayız... Eğer Avrupa bunu kabul etmezse... Türkiye'nin başka gruplara veya bloklara katılması mümkündür" şeklinde ifadeler kullanmıştır (Çalış, 2006, s. 249). Bu dönemde ilişkiler düşük seviyelerde ilerlemiştir.

13 Aralık 1983'te kurulan Turgut Özal başkanlığındaki ANAP hükümetinin programında, "AET ile ilişkilerimizde temel hedefimiz tam üyeliktir, ancak ilişkilerimizin her aşamasında dengeyi gözetleyen bir yaklaşıma sahip olacağız" ifadesi yer almaktadır. Bu dönemde demokrasi ve insan hakları alanında yaşanan gerginliklere rağmen hükümet, 14 Nisan 1987'de AET'ye tam üyelik başvurusunda bulundu ve özellikle 1987'den sonra AET'ye uyum konusunda önemli gümrük indirimleri gibi adımlar atmıştır (Bozkurt, 1992, s. 38-39).

#### **3.7.4. Yunanistan ile İlişkiler**

Ecevit ve Milli Cephe Hükümetleri döneminde Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesini engelleyen Türkiye, 20 Ekim 1980'de Ege komuta kontrol alanının yeniden gözden geçirilmesi şartıyla vetosunu kaldırmıştır. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmesiyle Ege komuta kontrol yetkisi Türkiye'ye geçmiş, Atina'nın dönüşü onaylaması karşılığında dönemin NATO Komutanı Rogers tarafından Türkiye'ye komutanlık konusunun yeniden gözden geçirileceği sözü verilmişti. Fakat 3 Aralık 1980'de söz konusu görüşmeler başlatılmasına rağmen, Yunanistan'da iktidara gelen Türkiye karşıtı PASOK hükümeti Ege'deki egemenlik haklarını tartışmayacağını ileri sürerek görüşmelerden çekilmiştir (Balcı, 2017, s. 196).

Bu dönemde Kıbrıs Sorununda da yeni gelişme olmuştur. Kıbrıs Rum yönetimi yoğun diplomatik girişimler sonucunda toplumlararası görüşmeleri bir kenara bırakarak, konuyu BM gündemine taşımıştır Bağılantısız ülkeler grubu tarafından hazırlanan ve Kıbrıs Rum tarafını destekleyen bir karar tasarısı, 13 Mayıs 1983 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Bu gelişme Ankara'da büyük bir tepkiye neden olmuş ve Türkiye ile Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) bu kararı kesinlikle kabul etmemiştir. Yeni durum, Türkiye'nin yeni politikalar izlemesini gerektirmiştir. Toplumlararası görüşmelerin çıkmaza girmesi ve yeni girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, 15 Kasım 1983'te tarihi bir karar alarak bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk

Cumhuriyeti Devleti'nin ilan etmiş ve bu kararı uluslararası kamuoyuna duyurmuştur (Bostancı, 2015, s. 317). Bağımsızlığının ilanının ardından Türkiye KKTC'yi tanımıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı, aslında Kıbrıs sorununun tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Kıbrıs'ta artık iki toplum arasında değil, her ne kadar tanınmasa da iki devlet arasında yaşanan bir sorun söz konusu olmuştur. Bu nedenle gerek uluslararası düzeyde gerekse Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti içinde ciddi tartışmalara neden olmuştur.

12 Eylül yönetimi, ardından iktidara gelen Özal hükümetine, Türkiye'nin elindeki tek koz olan NATO'nun askeri kanadına geri dönüş veto hakkını karşılıksız olarak terk etmiş ve diyalogu kesmiş olmanın yarattığı gerilimli bir Türk-Yunan ilişkisi bırakmıştı. Ayrıca Kıbrıs sorununda yaşanan niteliksel değişimlerle birlikte uluslararası toplumun tepkisini ve baskılarını artıran bağımsız bir Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin oluşmasına yol açmıştır.

Özal hükümetinin 13 Ocak 1984'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan programında yer alan "Yunanistan'a dostluk elini uzatmak", "iki ülkenin uzun vadeli ortak çıkarları", "ticaret, iktisat ve turizm alanlarında iyi ilişkilerin kurulabileceği" gibi ifadeler, yeni hükümetin Yunanistan'a yönelik bakışını yansıtıyordu. Ancak Özal'ın Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek ve Papandreu'nun uzlaşmaz tutumunu dünya kamuoyuna göstermek amacıyla Yunan vatandaşlarına tek taraflı olarak vize muafiyeti getirme gibi önemli iyi niyet jestlerinde bulunmuştur. Buna rağmen ikili ilişkilerde beklenen gelişme sağlanamamıştır Ekonomik ağırlıklı iyi niyet jestleri ise tarihsel ve kökleşmiş siyasi sorunların çözümünü ve iki ülke arasında sağlam ilişkiler kurulmasını sağlama konusunda yeterli olamamıştır (Fırat M. , 2010, s. 109). İlişkilerin kurulmasındaki engeller, bir taraftan Özal'ın politikalarını tavizkâr olarak gören Türk Silahlı Kuvvetleri ve dışişleri bürokrasisi gibi kurumların izlediği farklı politikaların belirleyici olmasıyla ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Yunanistan'ın, ilişkilerin geliştirilmesinde Kıbrıs sorununun çözümünü temel bir koşul olarak sunmaya devam etmesi olmuştur (Balcı, 2017, s. 198).

### 3.8. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde, 12 Eylül 1980 darbe dönemi öncesi ve sonrası Türkiye'nin dış politika davranışlarında iç ve dış faktörlerin tartışması bağlamında hangi faktörlerin daha etkili olduğunu değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu değerlendirmenin ana odak noktası bir kıyaslamadan çok Türkiye'nin dış politika davranışlarından hangi faktörün daha etkili olduğunu göstermektir. Faktörlerin etkinliği olay ve durum bazlı değişmekte olup, değerlendirme aşamasında net bir kıyaslama bulunmamaktadır 1980 darbe döneminde Uluslararası sistemde iki alt dönemden bahsedebiliriz. 1965-1980 yılları arasında gevşek iki kutuplu sistem ve 1980-1991 yılları arasında sıkı iki kutuplu sistem dönemidir.

12 Eylül 1980 darbesi öncesi dönemde, gevşek iki kutuplu sistemin etkisiyle Türk dış politikasının oluşumunda iç faktörlerin zaman zaman daha etkili olduğu görülmüştür. Yani bu dönemlerde hem ulusal hem de uluslararası faktörler arasındaki denge zaman içinde değişmiştir. 12 Eylül darbesi sonrası dönemde ise Soğuk Savaş'ın daha da gerginleşmesi ve gevşek iki kutuplu sistemin yerini sıkı iki kutuplu sisteme bırakması ile Türk dış politikasında dış faktörlerin daha etkin olduğu politikalar oluşmasına neden olmuştur.

12 Mart 1971'deki askeri müdahale, Türkiye'de 2,5 yıl süren bir ara rejime yol açtı. Bu dönemde, Türk dış politikası geleneksel rotasından sapma gösterdi. Demirel hükümetleri döneminde, ekonomik sebepler ve artan ABD karşıtlığıyla birlikte çeşitli yönlü bir politika izlenmişti. Ancak 12 Mart müdahalesinin ardından, tekrar Batı (ABD) ile ilişkilerin önceliklendirildiği bir dış politika önem kazandı.

Bu dönemde iç faktörlerin Türk dış politikasına etkilerinden biri de Kıbrıs sorunu olmuştur. Türkiye, Kıbrıs konusunda önemli bir fırsatı değerlendirememiştir. Yunanistan'da 1967 yılında gerçekleşen bir darbe sonucu iktidarı "Albaylar Cuntası" ele geçirmiş ve cunta, içerideki normalleşmeyi Yunan kamuoyunu etkileyebilecek bir başarıyla Kıbrıs konusunda elde edilebileceğini düşünüyordu. Fakat bu politikanın karşısındaki en büyük zorluk, Kıbrıs'ta Atina'nın dışında hareket eden Makarios hükümetiydi. Cunta, 1974'e kadar birçok defa Makarios'u devre dışı bırakmaya çalıştı (Kılıçoğlu Cihangir, 2016, s. 531). Türkiye bu dönemde Makarios-Albaylar Cuntası karışıklığından yararlanamadı. Mevcut duruma ilişkin yeni bir politika değerlendirmesi yapamadı ve Washington destekli Albaylar Cuntasına karşı sert bir tutum takınmadı.

1973 seçimlerinde sivil yönetim iktidara geldiğinde Türkiye Kıbrıs konusunda bir fırsat daha yakalamıştır. 1974 yılında da Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ile sonuçlanan tavrında başlıca nedenin hem uluslararası sistemde hem de ülkenin iç politika zemindeki gelişmelerim bir bileşkesi olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Temmuz 1974'te Kıbrıs'a ilk müdahalesi sırasında ordunun öncelikle İngiltere'yi ikna etmeye çalışma, aksi takdirde doğrudan askeri müdahale yoluna gitme politikası, hükümetin dış politika seçeneklerini sınırlamıştır. Ayrıca, Kıbrıs'a ikinci müdahale sırasında Başbakan Ecevit, askeri operasyon konusunda kararlı bir tavır sergilemezken, ordu tarafından gelen müdahaleyi genişletme baskıları, Ecevit'in yeni bir müdahale konusundaki kararlarını gözden geçirmesinde etkili olmuştur (Adamson, 1974). Özellikle bu dönemde Türkiye'nin ABD'nin ünlü Johnson mektubu nedeniyle gerçekleştiremediği Kıbrıs müdahalesini 1974'te gerçekleştirebilmesi (Gönlübol, 1996, s. 545), uluslararası sistemin etkisini gösteren bir örnek olmuştur.

İç faktörlerden ordunun Türk dış politikasına etkisini gösteren bir diğer örnek olay da Milli Cephe hükümetleri döneminde yaşamıştır. 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında hükümetin aldığı ve Ege Denizi'nin Yunanistan ile ortak kullanılacağını öngören 714 Numaralı Notam, 23 Şubat 1980'de Genelkurmay Başkanı'nın başlattığı bir girişimle kaldırılmıştır.

İç faktörlerin bu dönemde etkin olduğu olaylardan biri olarak ABD ile ilişkilerde ki haşhaş sorunu verilebilir. Ecevit döneminde ABD'nin karşılık bulmayan haşhaş üretimi yasağı, 1971 muhtırası sonrası kurulan hükümetin başkanlık eden Nihat Erim'in haşhaş üretimini yasaklamasıdır. Bu kararın ardında Erim'in seçimlere gitmek ve halktan oy istemek gibi bir kaygı taşımaması ve Türkiye'de kurulan bir ara rejim hükümetinin ABD'nin desteği olmadan ayakta kalmasının mümkün olmadığını farkında olması gibi etkenler yer almaktadır.

Haşhaş yasağı, Türk milleti için gurur incitici bir konu olmuştur. Bu yasak, Türk halkının gözünde, Türk çiftçilerinin Amerikan halkını zehirlediği ve Türk milletinin çıkarlarının yabancı bir ülkeyle pazarlık konusu yapıldığı bir durumu simgeliyordu. Aynı zamanda, bu yasağın Türkiye'nin ABD çıkarlarına olan bağımlılığını da gösterdiği bir dönemde yaşandı. Ancak, o dönemde afyon yasağı kamuoyunda geniş çaplı eleştirilere tabi

tutulmadı, çünkü hükümet, ordunun desteklediği bir rejimle fikirlerin özgürce ifade edilmesine izin vermiyordu. Yalnızca bazı milletvekilleri yasağa karşı çıkmak cesaretini gösterebildiler. Aralık 1971'de 21 milletvekili, Eylül 1972'de ise 111 milletvekili, afyon üretiminin sıkı kontrol altında yeniden başlatılmasına izin veren yasa tasarılarını sundular.

1974 yılındaki silah ambargosunun ardından, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin 1980'li yıllara kadar normalleşemediği gözlemlenmiştir. Bu durumun nedenlerine bakıldığında, Türk kamuoyu ve hükümetlerinin ABD'ye karşı olan tepkisi, Türk dış politikasındaki genel uluslararası ortamda yaşanan yumuşama ve blok üyesi ülkelerin kendi ulusal politikalarını izleyebilme esnekliği gibi faktörler etkili olmuştur. Bu dönemde, iç faktörlerin Türkiye-ABD ilişkilerinde etkili olduğu görülmüştür.

ABD'nin Kıbrıs sorununa ilişkin izlediği politika, özellikle Johnson Mektubu ve silah ambargosu gibi kararlar Türkiye'nin dış politikasında bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu dönemde Türkiye'de özellikle öğrenciler arasında giderek güç kazanan sol görüşler ve diğer faktörler, ABD'ye karşıt hareketlerin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur (Sobel, 1996, s. 525). Bu dönemde ülkedeki birçok kamuoyu odağı artık daha esnek çok yönlü dış politikanın gerekliliğine işaret ediyordu. Bu doğrultuda 1960'lı yılların ortasından başlayan Türk dış politikasında bu türden bir değişiklik 1970'li yıllarda da devamlılığını sürdürmüştür. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkileri olmuştur (Sylvester, 1968, s. 180).

1970'li yıllarda Türkiye ekonomisinin dış yardımlara ihtiyaç duyması, Türkiye ile Sovyetler Birliği (SSCB) arasındaki ilişkilerin siyasi olarak devam etse de daha çok ekonomik anlamda geliştiği bir döneme işaret eder. Bu dönemde Türkiye'nin ekonomik sorunları artarken, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler devam etmiştir. Bu süreçte, Türkiye-SSCB ekonomik ilişkileri doruğa ulaşmış ve Türkiye, nükleer santral kurulumu gibi büyük projeleri içeren önemli bir yardım ve kredi anlaşması imzalamıştır. Türkiye, ekonomik krizle mücadele ederken SSCB'den önemli ekonomik destek almış ve iki ülke arasındaki iş birliği yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu iş birliğinin ana nedeni şüphesiz Türkiye'nin mevcut ekonomik durumudur. Bu durum Türkiye-SSCB ilişkilerinde iç faktörlerin etkin olduğu bir dış politika ilerlemesine neden olmuştur.

Ecevit hükümeti, savunma politikasını bağımsız ve ulusal güvenliği öncelikli olarak ele almıştı. Bu nedenle ABD'nin silah ambargosunun kaldırması, Türkiye'nin savunma politikasını temelden değiştirmemiş, bağımsız bir savunma yeteneğini sürdürme amacını korumuştur. 1979 yılında II. Milliyetçi Cephe Hükümeti iktidara geldiğinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde bir değişiklik olmamış, hatta "Yeni Savunma Anlayışı" gibi konular daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak 1979 Aralık ayında SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle, iki ülke ilişkilerinin durağanlaşmasına neden olmuştur. Durağanlaşmanın ana nedeni uluslararası sistemin sıkı iki kutuplu sisteme doğru evrilmesinin sonucunda Türkiye'nin ABD ile yakın dış politikalar izlemesi olmuştur.

1980'lerde Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerde dönemsel değişiklikler yaşanmıştır. İlk olarak, 1980'lerin başında Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, Türkiye-SSCB ilişkilerini istikrarsız hale getirmiştir. Ancak Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte ilişkiler canlanmıştır. Ekonomik ilişkiler açısından, 1980'lerde Türkiye ve SSCB arasında önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu dönemde Türkiye, enerji altyapısını geliştirmek amacıyla SSCB ile doğalgaz anlaşması yapmış ve serbest dövizle ticaretin artışı sağlamıştır. Bu, Türk-Rus enerji iş birliğinin temellerini atmıştır.

Genel olarak, iç ve dış faktörler, Türkiye-SSCB ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması ve SSCB'de Gorbaçov'un iktidara gelmesi gibi faktörler ilişkilerde değişikliklere yol açmıştır. Ancak ekonomik iş birliği gibi alanlarda da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Sıkı iki kutuplu sistem ve 12 Eylül Darbesi ve batıya yönelik Türkiye-SSCB ilişkilerini etkilerken Türkiye'nin mevcut yaşadığı ekonomik kriz ikili ilişkilerin ekonomik açısından gelişmesine neden olmuştur.

Bu dönemdeki AET ile ilişkilerde ise Türkiye'nin AET ile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahipti. Bu yaklaşımın gündeme getirilmesinde etkili olan faktörlerden biri, Türkiye'nin ekonomik bunalım içinde olması ve AET'ye karşı taahhütlerini yerine getirmekte zorlanmasıydı. Aynı zamanda Türkiye, AET'den beklediği mali yardımı alamamıştı.

1973-1977 yılları arasında dünya genelinde petrol fiyatlarının artması nedeniyle ödemeler dengesinin bozulduğu bir dönemde Türkiye, dış kaynak arayışına girmişti. AET ile ilişkilerde de sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerin artması ve tarım ürünleri ihracatından

beklenen dövizin elde edilememesi gibi faktörler nedeniyle hayal kırıklığı yaşanmıştı. Bu bağlamda Türkiye, AET ile üstlendiği sorumlulukları beş yıl süreyle dondurmayı önermiş ve bu öneri AET tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin ekonomik zorluklarının etkisiyle AET ile olan ilişkilerinde bir uzaklaşma yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin AET ile olan ilişkilerinde iç faktörlerin etkin olduğu gözlemlenmektedir.

Katma Protokol, 1973 yılında yürürlüğe girmesinin ardından 1980 yılında iktidara gelen Adalet Partisi (AP) hükümeti dönemine kadar geçen süre içinde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkileri daha zayıf bir hale gelmiştir. 1970'li yıllarda Türkiye'deki tüm siyasi partiler, Türkiye'nin AET ile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahipti. Bu yaklaşımın gündeme getirilmesinde etkili olan faktörlerden biri, Türkiye'nin ekonomik bunalım içinde olması ve AET'ye karşı taahhütlerini yerine getirmekte zorlanmasıydı. Aynı zamanda Türkiye, AET'den beklediği mali yardımı alamamış olmasıydı. İkili ilişkilerin zayıflamasında iç faktörlerin etkin olduğu görülmüştür.

Yunanistan ile ilişkilerde iç faktörlerden ordunun dış politikaya etkisi de önem arz etmektedir. Bu dönemde Türk dış politika oluşumunda Özal, askeri ve güvenlik odaklı dış politika meselelerinde genelkurmay ve Evren'e öncelik verirken, daha çok ekonomik, ticari ve teknik meselelerde hükümet olarak inisiyatif almayı tercih etmiştir (Gözen, 2000, s. 117). Örneğin, Turgut Özal, 1987'de Yunanistan ile görüşmelerle gerginlikleri yatıştırmaya yönelik bir politika izlediğinde, Atina'nın özellikle Ege Denizi'nde Türkiye aleyhine aldığı önlemleri göz ardı etti ve başka bir deyişle diyalogun devamı için ödün veren bir tavır benimsedi. Bu durumdan rahatsız olan dışişleri bürokrasisi, Genelkurmay ile iş birliği yaparak Yunanistan'a bir nota verdi ve bu sayede Özal'ın girişimlerini sonlandırmaya neden oldu.

Darbenin hemen ardından, 17 Ekim 1980'de Türkiye'ye gelen dönemin NATO Kuvvetler Komutanı Bernard Rogers, MGK Başkanı Kenan Evren'i Yunanistan'ın geri dönüşü konusunda ikna etti ve Türkiye, 20 Ekim 1980'de Yunanistan'ın yeniden NATO'nun askeri kanadına katılmasını kabul etti (Oran, 2020, s. 41). Askeri hükümetin bu tavrı şüphesiz darbe sonrası kurulan hükümetin Batı tarafından tanınması için önem arz etmekteydi.

12 Eylül darbesi, ABD ile ilişkilerde köklü bir değişikliğe yol açmamış, sadece 1960'lar ve 70'lerde yaygın olan Amerika karşıtlığını, daha katı yöntemlerle ortadan kaldırarak toplumsal muhalefeti bastırmıştır. Bu sayede, Amerikan karşıtlığının yerini Amerikan benzerliği fikrine bıraktığı 1980'li yıllar boyunca hem askeri yönetim hem de Turgut Özal hükümetleri, Ankara ve Washington arasındaki ilişkileri yeniden kurmada herhangi bir muhalefetle karşılaşmamışlardır. Askeri yönetim döneminde atılan bir sonraki adım, Washington ile askeri ilişkilerin ABD'nin bölgesel politikalarına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmesi idi. 1979'da İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali (Çelebi, 2008, s. 761) gibi önemli olaylarla karşı karşıya kalan Washington yönetimi, Türkiye'ye daha fazla önem verme eğilimindeydi.

ABD'nin Türkiye'ye sağlamış olduğu dış yardımlarda iki ülke arası ilişkilerin gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. 1981 yılında Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımları, 1974 Kıbrıs müdahalesinin öncesine göre dört kat artış gösterdi. Bu artış trendi devam ederek, 1981'de 350 milyon dolardan 1985'e yaklaşık 900 milyon dolara kadar yükseldi. Bu sayede, Türkiye 1980'ler boyunca İsrail ve Mısır'ın ardından Amerika Birleşik Devletleri tarafından en yüksek yardım alan üçüncü ülke konumuna yükseldi. Bu durum Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde iç faktörlerden ekonominin etkisini göstermektedir. Ayrıca kamuoyunun bastırılması Türkiye'de iç faktör olarak ordunun dış politikada özerkleşmesine neden olmuştur.

AET'nin Türkiye'de gerçekleşen 1980 darbesinin ardından net bir tepki göstermeyen politikası 1981 yılında değişmiştir. AET'nin Türkiye'deki insan hakları ihlallerine ilişkin hazırlanan raporlar ve Avrupa Parlamentosu'nun Nisan 1981'de aldığı ve iki ay içinde demokrasiye geçilmesini öneren 'Türkiye'de Askeri Cunta Hakkında Karar', Avrupa'nın 12 Eylül rejimine yönelik tutumunu değiştirmiştir. Bu süreçte Milli Güvenlik Konseyi'nin tüm siyasi partileri kapatma kararına DİSK'in 52 yöneticisi için idam talebi ve Barış Derneği davası eklenince, 1981 yılının sonbaharından itibaren Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumu daha belirgin hale geldi. Avrupa Parlamentosu 22 Ocak 1982'de aldığı bir kararla Karma Parlamento Komisyonu'nun Avrupa Parlamentosu kanadının iptal edildiğini duyurdu ve Komisyon ile Konsey'e, Türkiye'de insan hakları ve demokratik özgürlüklerin sağlanana kadar mali yardımın askıya alınmasını tavsiye etti. Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde ordunun gerçekleştirmiş olduğu darbenin etkisi ve iç

siyasetteki politikaları etkin olmuştur. Bu durum AET ile ilişkilerde iç faktörlerden ordunun dış politikaya etkisini göstermektedir.

12 Eylül yönetimi, kendisinden sonra iktidara gelecek Özal hükümetine ilk olarak Türkiye'nin NATO'nun askeri kanadına geri dönüş veto hakkının karşılıksız terk edilmesi ve diyalogun kesilmesi, gerilimli bir Türk-Yunan ilişkisi yaratmıştı. Ayrıca, Kıbrıs sorununda yaşanan niteliksel değişikliklerle birlikte uluslararası kamuoyunun tepkisine yol açan bağımsız bir Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin oluşmasına yol açtı.

İç faktör olarak TÜSİAD'ın Türk dış politikasına etkisi olduğu alanlar olmuştur. TÜSİAD, başlangıçta sadece ekonomik alanla sınırlı bir kuruluşken, zamanla bir düşünce kuruluşu gibi hareket ederek devlet politikaları üzerinde geniş bir fikir üretme rolüne soyunmuştur. TÜSİAD Yayınlanan raporlar ve görüşler ışığında, kurum dışındaki akademik kadrolara hazırlatılarak sorumluluğun paylaşılmasını sağlamıştır. Derneğin çalışmalarının odak noktası ekonominin yanı sıra Avrupa entegrasyonu olmuştur. Avrupa'ya entegrasyon konusunda dernek ile devlet arasında bir uzlaşma gibi görünse de aslında tam bir çelişki alanı oluşturmuştur. Devlet destekleriyle büyüyen ve iç politikada etkili olan dernek üyeleri, Avrupa entegrasyonunun ticari baskılarına karşı olumsuz bir duruş sergilemiştir. Ancak Amerikan Ambargosu döneminde Türk ekonomik elitleri devletle koordineli bir lobi faaliyeti yürüterek harekete geçmiştir.

Devlet eliyle oluşturulan burjuvazi, iç politikadaki dengelere uyum sağlayarak dünya ekonomisinde güçlenmiş ve devlet politikalarına karşı durabilen bir yapı haline gelmiştir. Sermaye sınıfı, dış politikayı şekillendirmede önemli bir aktör olmuş ve medya gücüyle dış politika kararlarına etki etmiştir. TÜSİAD, 1970-2000 arası dönemde Türkiye'de karar alma süreçlerine en etkili şekilde katılan yapı olarak öne çıkmıştır. Derneğin kamuoyunu yönlendirme gücü, raporlarıyla dış politika karar alıcıları üzerinde baskı kurarak etkili olmuştur. Bu nedenle dernek, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de dış politika kararlarında önemli bir aktördür.

Sendikaların Türkiye'nin dış politikasına etkisi, özellikle belirli dönemlerde önemli olmuştur. Yukarıda bahsedilen örneklerde, Türk-İş Başkanı Halil Tunç ve Petrol-İş Başkanı İsmail Topkar gibi sendika liderlerinin tutumları ve açıklamaları, Türkiye'nin dış politikasını etkilemeye yönelik çabaları yansıtmaktadır. Özellikle 1974 Kıbrıs

müdahalesi sonrası ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah ambargosu, sendikaların tutumlarını şekillendirmiştir. Sendika başkanları, Tunç ve Topkar'ın açıklamaları ve çağruları, ABD'ye karşı belirli bir tutumu işçi kesiminin desteğiyle vurgulamış ve Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığını sorgulamıştır. Bu liderlerin çağruları ve sendikaların tutumları, kamuoyunda belirli bir ABD karşıtlığını desteklemiştir.

Basın, özellikle uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeleri yorumlama, halka aktarma ve tartışmaya açma gücüne sahiptir. Bu dönemde Özellikle AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile yaşanan ilişkilerde, basının Kenan Evren'in açıklamaları üzerine dış baskının etkisini sorgulaması ve Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye yönelik raporlarının medyada tartışılması, basının dış politika konularında önemli bir rol oynadığını gösteriyor. Basın, dönemin olaylarını yorumlama ve farklı bakış açıları sunma yeteneğiyle kamuoyunu etkileyebilmektedir. Örneğin, Nazlı Ilıcak'ın Avrupa Konseyi raporunu eleştirerek Türkiye'deki demokratik eksikliklere dikkat çekmesi veya Mehmet Barlas'ın Kıbrıs konusundaki yorumları, kamuoyunun farklı bir bakış açısını değerlendirmesine olanak tanımıştır. Ayrıca basının Türkiye'nin dış politikasındaki olayları nasıl sunduğu, hangi açıdan ele aldığı da önemlidir. Haber başlıkları, yazarların yorumları ve haberlerin tonu, kamuoyunun konulara nasıl yaklaşacağını etkileyebilmektedir. Örneğin silah ambargosu konusunda farklı gazetelerin farklı bakış açıları sunması, hükümetin aldığı kararların nasıl değerlendirileceğine dair farklı görüşlerin oluşmasına katkıda bulunmuş gibi görünüyor.

Ancak bu etkinin doğrudan bir politika oluşturma gücü olduğunu söylemek zor. Basın, farklı görüşleri sunabilir, tartışma platformu sağlayabilir ve halkın bilinçlenmesine katkıda bulunabilir ancak nihai politika kararlarını belirleme yetkisi genellikle hükümetlerin ve ulusal politika yapıcılarının elindedir. Genel olarak, basının, dönemin dış politika konularını ele alış biçimi, sunumu ve farklı bakış açılarıyla kamuoyunu etkileyebildiği ve belirli konularda farkındalık yaratabildiği söylenebilir. Ancak politika oluşturma sürecinde doğrudan bir karar alma yetkisi yoktur, daha çok bilgilendirme ve tartışma platformu olarak işlev görür.

MGK'nın dış politika üzerindeki etkisi, basın açıklamalarıyla oldukça belirgin hale gelmiş gibi görünmektedir. Bildiriler, belirli dönemlerde genel ifadelerden, özellikle belirli ülke

politikalarına ve uluslararası ilişkilere odaklanan özel detaylara doğru bir geçiş gösteriyor. Özellikle Yunanistan ile ilişkilerin vurgulanması ve bu ülkenin politikalarına karşı alınması gereken önlemlerin vurgulanması, MGK'nın dış politika alanında Türkiye'nin çıkarlarını korumak için aktif bir rol oynadığını gösteriyor. Ayrıca, MGK'nın NATO gibi uluslararası örgütlerle ilişkili konularda daha çok Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamalarına atıfta bulunarak belirli konuların resmi açıklamalarını başka bir kuruma bıraktığı gözlemleniyor. Bu durum, MGK'nın belirli konularda dolaylı bir etki yaratma ve örtük bir iktidar sunma eğiliminde olduğunu işaret edebilir.



## 4. SONUÇ

Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkileri değerlendirmek için, iki kutuplu sistemde seçilmiş örnekler ışığında iç ve dış faktörler arasındaki tartışma önemli odak noktası olmuştur. Hangi faktörlerin daha etkili olduğu konusunda net bir karşılaştırma olmamakla birlikte, dış politika davranışlarının hangi faktörlerden daha fazla etkilendiğini göstermek amaçlanmıştır. Faktörlerin etkisi olaylara ve durumlara göre değişmektedir. Ancak genel olarak, dönemlerin uluslararası sistemi olan Soğuk Savaş içinde üç ana alt dönem öne çıkmaktadır: 1945-1965 arası sıkı iki kutuplu sistem, 1965-1980 arası gevşek iki kutuplu sistem ve 1980-1991 arası yine sıkı iki kutuplu sistem. 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde ve özellikle 1965 yılına kadar, Türkiye'nin dış politikasının oluşumunda dış faktör yani uluslararası sistem daha belirleyici olmuştur. Uluslararası sistem, Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak 1965 sonrası 1980'e kadar olan dönemde, gevşek iki kutuplu sistemin etkisiyle zaman zaman iç faktörlerin Türkiye'nin dış politikasının oluşumunda daha fazla etkili olduğu görülmüştür. Yani Türkiye'de iç faktörler dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte ulusal ve uluslararası faktörler arasındaki denge zaman içinde değişmiştir.

İkinci bölüm olarak ele alınan 27 Mayıs 1960 darbe döneminde iç faktör dış faktör önceliği hipotezinde hem darbe öncesi hem de darbe döneminde ve sonrasında Türkiye'de iç faktörler ve dönemin uluslararası sistemi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Türk dış politikasında ana gündem oluşturan Kıbrıs Sorunu, ABD ile ilişkiler ve NATO'ya katılım, SSCB ile ilişkiler ve AET ile ilişkiler ele alınmıştır. Bu dönemde 1965 yılına kadar Türk dış politikasının oluşumunda dış faktörler belirleyiciydi. Soğuk Savaş döneminin güçlü iki kutuplu uluslararası sisteminden kaynaklı olarak, Türkiye'nin SSCB tehdidine karşı ABD ve Batı ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmesi, dış faktörlerin belirgin bir rol oynadığı bir örnek teşkil ediyordu. Kore Savaşı'na katılım ve NATO üyeliği gibi adımlar, ülkenin güvenliğini ve ulusal çıkarlarını koruma amacı güdüyordu. Bu dönemde iki kutuplu sistem etkisi de oldukça belirgin olmakla beraber ülkenin iç siyasal yapısındaki siyasi kültür, ordu, ekonomi gibi etkenlerinde bazı konularda etkin olduğu ancak bu etkinliğin dış faktörlerin yanında dolaylı bir etki olarak görülmüştür. Örneğin iç faktör olarak; Türkiye'nin ekonomik sıkıntı içerisinde olması, ordunun

modernizasyon ihtiyacı ve siyasi partilerin NATO'ya katılım gibi etkilerinden dolayı NATO'YA katılım süreci ve Kore'ye asker göndermede dolaylı etkide bulunmalarındır.

Ancak 1965 sonrası 1980'e kadar olan dönemde, uluslararası sistemdeki değişim ve gevşek iki kutuplu sistem, Türkiye'nin dış politikasında iç faktörlerin etkisini artırdı. Özellikle ekonomik zorluklar ve iç siyasi dinamikler ile ordunun etkisi, Türkiye'nin dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynadı. Örneğin, ABD ile olan ilişkilerdeki ekonomik yardımların azalması ve siyasi sorunlar, SSCB ile ilişkileri belirli bir ölçüde geliştirmeye yönlendirdi. Kıbrıs krizi gibi olaylar, Türkiye'nin dış politikasında iç ve dış faktörlerin kesiştiği noktalardı. Bu tür krizlerde alınan kararlarda, 1965 yılına kadar dış faktörlerin 1965 yılından sonra 1980'e kadar iç faktörlerinde öncesine göre daha etkin olduğu söylenebilir. Kıbrıs sorunu hem iç faktörlerin beklentilerinden hem de uluslararası sistemin etkisinden beslenmiştir. Örneğin, Kıbrıs olaylarına verilen tepkiler, iç politikadaki siyasi kültür ve kamuoyunun etkisiyle şekillenirken Türkiye'nin Johnson Mektubu sonrası Kıbrıs'a müdahaleden vazgeçmesi dış faktörün etkisiyle şekillenmiştir. 1965 sonrası Türk dış politikasında iç faktörlerin önem kazanması gevşek iki kutuplu sistemin sınırları içerisinde kalmakla beraber bazı durumlarda bu sınırları belirli ölçülerde zorladığı görülmektedir.

1980 darbesi öncesi dönemde iç faktörlerden ordunun dış politikaya etkisi belirgin bir rol oynamıştır. Örneğin, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde muhtıra sonrası kurulan hükümetlerin ve ordunun Batı'ya yönelik politikaları önemlidir. Ayrıca, Kıbrıs sorunu gibi bölgesel meseleler, Türkiye'nin politika oluşturma sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Ekonomik durum da dış politikadaki değişimleri etkilemiştir. Türkiye'nin dış yardımlara olan ihtiyacı, özellikle ABD ile ilişkiler ve AET ile olan bağlarında belirleyici olmuştur. Bu dönemde iç politikadaki ekonomik sorunlar, dış politikada Türkiye'nin tutumunu belirlemede önemli bir faktör olmuştur. Dış faktörler açısından, uluslararası sistemdeki değişimler, özellikle 1980'lerde sıkı iki kutuplu sisteme geçiş, Türkiye'nin dış politikasını etkilemiştir. ABD'nin bölgesel politikalarındaki değişimler ve Türkiye'nin ABD'ye yakın bir politika izleyip Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde duraksama yaşaması, Türkiye'nin dış politika oluşturma sürecine yön vermiştir.

Bu çalışmadaki hipotez, dış politika analizi çerçevesinde bir ülke örneği ele alındığında, söz konusu dış politikayı etkileyen faktörler arasında genellikle dış faktörlerin mi yoksa

iç faktörlerin mi daha birincil rol oynadığıydı. İncelenen hipotez, iki kutuplu uluslararası sistemde yer alan orta düzeydeki bir ülkenin dış politikasının, iç faktörler yerine dış faktörler tarafından daha fazla belirlendiği idi. Genel hatlarıyla, bu hipotezin doğrulandığını söyleyebiliriz. Ancak bu sonuç oldukça genel düzeyde ve belirli varsayımlara dayanmaktadır. Bu nedenle, hipotezin daha hassas bir şekilde incelenmesi ve kısıtlı bir genelleme olduğu göz önüne alındığında, bu konuda daha detaylı araştırmaların gerekliliğine işaret edilmektedir. Bu çalışma, iç ve dış faktörlerin dış politikadaki rollerini belirlemek için bir çerçeve sunsa da belirli durumların ve dönemlerin farklılık gösterebileceği ve bu nedenle bu genelleme üzerinde daha fazla odaklanmanın önemli olduğu anlaşılmaktadır. Gelecekteki çalışmalar, daha spesifik senaryolarda iç ve dış faktörlerin etkileşimini ve hangisinin hangi koşullarda daha belirleyici olduğunu daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekebilir.

Başlangıçta ele alınan ülke uluslararası politika literatüründe bir "X" ülkesi olarak adlandırılrsa da reel bir örnek olarak Türkiye'nin dönüşüm süreci incelenirken, orta veya orta alt düzeyde bir kapasiteye sahip ülke genellemesi yeterli olmamaktadır. Bu özelliklerin işlevsel bir sınıflandırmada kullanılması kolay bir anlaşmaya varılacak bir konu değil; ayrıntılı bir değerlendirme gerektirir. Bu çalışmada, son dönemdeki Türkiye örneği varsayımsal bir ön kabul olarak alınmıştır. Bu çerçevede hipotezin test edildiği birimin etki kapasitesi yanı sıra, ülkenin yönetim biçimi ve ilgili aktörün dış politika kararlarını genellikle kriz veya kriz dışı ortamlarda alıyor olması gibi faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Hipotez testi bağlamında, aktörle ilgili konuların yanı sıra uluslararası sistem türü ve bu sisteme ilişkin bazı özellikler de önemlidir. Özellikle, söz konusu aktörün dış politikası üzerinde etkili olan klasik güç dengesi ve iki kutuplu uluslararası sistemin esnek bir yapıda olduğu bu dönemde Türk dış politikasının oluşumu ve uygulamaları bağlamında, ülkedeki aktif kamuoyu odaklarının dış politika konularına artan ilgisi, farklı liderlerin veya grupların öne çıkması, ülkenin ekonomik durumu ve ordunun dış politika konularındaki fikir ve müdahaleleri gibi gelişmeler, karar alma sürecinde belirleyici olmuştur.

Bu çalışmadaki hipotezde öne sürülen” dış politika yapımında dışsal faktörlerin iç faktörlere göre daha birincil bir oynadığı” tezi esas olarak, dış politikanın oluşumunda iç

ve dış etkenlerin tek bir belirleyici olmadığını, bunun yerine bu faktörlerin oransal dağılımının önemli olduğunu öne sürmektedir. Bu bakış açısıyla, hangi faktörün daha baskın olduğunu belirlemek, salt tek yönlü bir nedensellik değil, ülke dış politikasını etkileyen iç ve dış faktörler arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır. Uluslararası ilişkiler ve benzeri sosyal bilimlerde, kavramsal çerçevelerle genellemelere ve ihtimaliyetçi açıklamalara ulaşmak, konuya daha geniş bir perspektiften bakmayı sağlar. Bu bakış açısıyla, iç ve dış faktörler arasındaki ilişkinin karmaşıklığına odaklanarak dış politikanın oluşumunda etkili olan unsurları anlamak daha mümkün hale gelir.

Sonuç itibarıyla bu çalışma, Türkiye'nin dış politikasının iç ve dış faktörler arasındaki etkileşimi üzerine odaklanmıştır. Darbeler öncesi ve sonrası dönemlerdeki gelişmeler, uluslararası sistemin evrimi ve Türkiye'nin politikasındaki değişiklikler değerlendirilmiştir. Hipotezde öne sürülen dış faktörlerin iç faktörlere göre daha belirleyici olduğu tezi, zaman içindeki değişen uluslararası sistemin ve iç dinamiklerin etkisiyle farklılık göstermiştir. Bu sonuçlar, dış politikanın oluşumunda iç ve dış faktörlerin etkisini göstermiştir.

## KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., & Robinson, A. J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
- Adamson, F. B. (1974). Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis. *Political Science Quartely*, 277-303.
- Ahmad, F. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*,. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları .
- Akalın, C. (2011). *ABD ve Türkiye-2 Yumuşama Yılları (1961-1989)*. İstanbul: Kaynak Yayıncılık.
- Akinci, A., & Usta, S. (2015). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 275-288.
- Alkan, N. (2008). Uluslararası Durum. H. Çakmak (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 723-729). İstanbul: Platin Yayıncılık.
- Allen, D. (1973). The Context Of Foreign Policy Systems. J. Frankel içinde, *International Politics: Conflict and Harmony* . London,: Penguin.
- Altan, M. (2006). *Darbelerin Ekonomisi*. İstanbul: Hemen Kitap.
- Altun, M. (2009). *Ortak Akli Ararken: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970/1980*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Aral, F., Belge, M., Oktay, C., Parla, T., Sönmezoğlu, F., Toprak, Z., & Tunçay, M. (1986). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arat , T., & Erhan, Ç. (2020). AET'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 808-853). İstanbul: İletişim.
- Arcayürek, C. (1980, Aralık 21). "Demokrasiye Geçiş Tartışmaları". *Hürriyet*.
- Archer, T. (2009). Immigration In Europe At A Time Of Economic Hardship. *The Finnish Institute of International Affairs The European Union Research Programme*.
- Arıcıoğlu, E. B. (2023). Kıbrıs Meselesi Ekseninde 1974 Kıbrıs Müdahalesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 103-115.

- Arık, U. (2011). Kıbrıs Krizi. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 3-22.
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (18. Baskı b.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aron, R. (1962). *Paix et guerre entre les nations*. Paris: Calmann-Levy.
- Arslan, Z. (2006). Hükümet. Ü. Cizre içinde, *Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, (s. 22-31). İstanbul: Tesev Yayınları.
- Aslan, Z., & Erdoğan, S. (2021). Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemin Mirası Ve Soğuk Savaş Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 302.
- Aslaner, M. (2022). İki Darbe Arasında Türkiye Demokrasisi (1960-1980). *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 579-607.
- Ateş, D. (2014). Uluslararası Sistem. A. Balcı, & Ş. Kardaş içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 431-443). İstanbul: Küre Yayınları.
- Atılğan, G., & Aytekin, A. E. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Aydemir, T. (2023). *Hatıratım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2015). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (1992). *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih Denemesi (1960-1971)*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: METU Press.
- Balcı, A. (2011). *Türkiye'de Militarist Devlet Söylemi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Balcı, A. (2020). *Dış Politikada Hesaplaşmak*. İstanbul: Lejand.
- Barlas, M. (1983, Kasım 17). Yeni Bir Durum. *Milliyet*.
- Bayar, C. (1969). *Başvekilim Adnan Menderes*. (İ. Bozdağ, Dü.) İstanbul: Baha Matbaası.
- Bayar, C. (1999). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri: Dış Politika (1933-1955)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bayar, F., & Oğuz, F. (2003). 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80. yılı Özel Sayısı*, 25.
- Bayrak, M., & Kanca, O. C. (2012). Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri. *Akademik Bakış Dergisi*, 1-20.

- Berker, F., & Uras, G. (2009). *Fikir Üreten Fabrika : TÜSİAD'ın İlk On Yılı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Berksoy, T. (1992). *Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF*. Ankara: Savaş yayınları.
- Bilgin, P., & Bilgiç, A. (2012). Turkey and EU/rope: Discourses of Inspiration/Anxiety in Turkey's Foreign Policy. *Review of European Studies*, 111-124.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül Saat 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Birsen, Ö. (1998). Geç modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü, Türkiye Örneği. *Yeni Türkiye*, 1219-1221.
- Bodur, H. (2013). *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Bora, T. (2002). Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika "En 'Batı ve 'Başka' Batı,". U. Kocabaşoğlu içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (s. 147-169). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bostancı, M. (2015). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlânı ve Buna Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 317-355.
- Bozkurt, V. (1992). *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Boztepe, Z., Erbil, P., & Ersoy, T. (1998). *Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar*. Ankara: Öteki Yayınları .
- Bölme, S. M. (2012). *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, S. (2001). *Barışçı Çözumsuzlük: Ankara'nın ABD ve BM İle Kıbrıs Macerası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brown, C. S. (2008). The one coalition they craved to join: Turkey in the Korean War. *Cambridge University Press*, 34(1), 89-108.
- Buğra, A. (2021). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Ordu Siyaset İlişkileri. *History Studies International Journal of History*, 46-64.
- Burns, K. (Yöneten). (2017). *The Vietnam War* [Sinema Filmi].
- Caşın, M. H. (2008). SSCB İle İlişkiler. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 609-635). Ankara: Platin.
- Chiamphan, A. (2018). SALT Treaty. G. Martel (Dü.) içinde, *The Encyclopedia of Diplomacy* (s. 1-6). New Jersey: John Wiley & Sons, Ltd.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim.
- CS. (1966). 1966 Yılı Bütçe Kanun Tasarısı Hakkında Milli Birlik Komitesi Adına Haydar Tunçkanat'ın Konuşması. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 32.

- Cumhuriyet. (1950, Ağustos 3).
- Cumhuriyet. (1950, Temmuz 18). Sembolik Yardım mı?
- Cumhuriyet. (1951, Kasım 14).
- Cumhuriyet. (1952, Şubat 19).
- Cumhuriyet. (1957, Nisan 26). İngiltere Kıbrıs'ta Taksime Razı Değil.
- Cumhuriyet. (1960, Nisan 12).
- Cumhuriyet. (1960, Nisan 13).
- Cumhuriyet. (1964, Haziran 7).
- Cumhuriyet. (1964, Haziran 6).
- Cumhuriyet. (1964, Haziran 8).
- Cumhuriyet. (1964, Haziran 16).
- Cumhuriyet. (1966, Kasım 1). Bakanken Enflasyon'un Varlığını İnkâr Etmmişti.
- Cumhuriyet. (1967, Temmuz 4). Yunanistan Pazarlığı.
- Cumhuriyet. (1971, Haziran 30). Türkiye 1972'de Haşhaş Ekimine Son Verecek.
- Cumhuriyet. (1973, Ekim 9).
- Cumhuriyet. (1974, Temmuz 2).
- Cumhuriyet. (1974, Aralık 20). Atina Kıbrıs'ta "Coğrafi Federasyonu" Kabul Etti".
- Cumhuriyet. (1974, Temmuz 16). Atina, Kıbrıs'ta Yunan Cumhuriyeti İlan Etti,.
- Cumhuriyet. (1974, Ağustos 26). Karamanlis: "Tek Hedefimiz Enosis".
- Cumhuriyet. (1975, Temmuz 27).
- Cumhuriyet. (1975, Ağustos 3). Ambarga Süresince Müzakere Yok.
- Cumhuriyet. (1976). *Sanayiciler AET Gümrük Birliğine Karşı*.
- Cumhuriyet. (1982, Ocak 23).
- Cumhuriyet. (1983, Kasım 16).
- Çakır, M. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası Uluslararası Durum. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 565-569). Ankara: Platin Yayınları.
- Çalış, Ş. H. (2001). Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası. Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı, & R. Gözen içinde, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (s. 3-34). Ankara: Liberte Yayınları.

- Çalış, Ş. H. (2006). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çayhan, E. (2008). AET ile İlişkiler. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 604-609). İstanbul: Platin.
- Çelebi, Ö. (2008). Türkiye-ABD İlişkileri. H. Çakmak (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 758-766). İstanbul: Platin Yayıncılık.
- Çelik, A. (2012). ABD Diplomatik Yazışmalarında Türkiye Sendikal Hareketi (1973-1976). *Çalışma ve Toplum*, 49-74.
- Çelikpala, M. (2008). SSCB ile İlişkiler. H. Çakmak (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 447-456). İstanbul: Platin.
- Çiçek, N. (2016). Altıncı Filoy'u Protesto Olayları. 12. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Sınıf 3 Türk Siyasal Hayatı Semineri (Güz Dönemi).
- Daver, A. (1950, Haziran 30). Kore Harbinin Verdiği Ders. *Cumhuriyet*.
- Demir, Ş. (2011). *Düello/Menderes ve İnönü & Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demircan, E., & Ener, M. (2003). IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 83-102.
- Demiriz, M. (2011). Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası. *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü*.
- Dereli, T. (1968). *The Development of Turkish Trade Unionism*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Dikici, M. (2009). Yön Dergisinin Türk Dış Politikasına Bakışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 161-182.
- Doğan, N. (2005). Nato'nun Örgütsel Değişimi, 1946-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 70-108.
- Doğan, N. (2005). Türk Siyasal Partilerinin Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı, 1923-1980: Partilerin Benimsedikleri Dışışleri, Güvenlik ve Savunma Politikaları. N. Doğan, & M. Nakip içinde, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri* (s. 75-168). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dursun, D. (2001). *27 Mayıs Darbesi/Hatıralar-Gözlemler-Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.

- Efegil, E. (2001). Foreign Policy-making in Turkey: A Legal Perspective. *Turkish Studies* , 147-160.
- Efegil, E. (2012). Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi. *Akademik Bakış* , 189-206.
- Efegil, E. (2018). *Dış Politika Analizi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları .
- Ekşi, O. (1981, Mart 25). Gündemde Olmak. *Hürriyet*.
- Eralp, A. (1999). Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu. C. Bakır, & A. Williams (Dü.) içinde, *Türkiye ve Avrupa İlişkileri* (s. 37-63). İstanbul: Sarmal Yayınları .
- Erdem, B., Duman, S., & Pehlivan, P. (2014). 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu.
- Eren, E. (2017). Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 36-49.
- Erkan, O. (1972). *Anılar Sorunlar, Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Erken, B. (2023). Güvenlikçi Devletin Güçlenmesi Örneği: Türkiye’de 1980 Sonrasında Askeri İdarenin Büyümesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 178-195.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Esin, N. (1955, Ağustos 16). Numan Esin İle Yapılan Röportaj. Ek 1 135.
- Evered, T. K. (2011). The Opium Poppy in Turkey: Alternative Perspectives on a Controversial Crop. *Focus on Geography*, 1-10.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in Anıları*. İstanbul: Milliyet.
- Ferguson, C. (Yöneten). (2010). *Inside Jobs* [Sinema Filmi].
- Fırat, M. (2010). Yunanistan İle İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar* (s. 102-124). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Fırat, M. M. (1997). *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Geçer, A., & Köse, R. (2022). Türk Halkının Kıbrıs Çözumsuzlüğüne Tepkisi (27 Ağustos-1 Eylül 1964). *Belgi*, 123-157.
- Gezici, A. (2006). *Bir Karaoğlan Masalı* . İstanbul: Akis Yayınları.
- Gökçen, S. (2020). İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 241-264.
- Göle, N. (2022). *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözen, R. (2000). *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları .
- Gürpınar, B. (2013). Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 73-104.
- Güvenç, S. Ç. (2008). *İkili Antlaşmalardan Kıbrıs'a: Solun Merceğinden Dış Politika, TİP Deneyimi 1960-1970*. İstanbul: Daktylos Yayınevi.
- Hale, W. (1994). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Hale, W. (2000). *Turkish Foreign Policy 1774-2000*. London: Routledge.
- Hart, P. T. (1990). *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus, a Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968*. North Carolina: Duke University Press.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından..* İstanbul: Doğan Kitap .
- Hill, C. (2008). The Changing Politics Of Foreign Policy. D. Tim, H. Amelia, & S. Steve içinde, *Foreign Policy: Theories, Actors and Cases, Oxford: Oxford University Press* (s. 171-188). Oxford: Oxford University Press.
- Hürriyet. (1975, Temmuz 26). Üslere El Koyduk .
- Hürriyet. (1980, Aralık 19). Demokrasiye Dönüş Tarihini 1981'de Açıklayacağım.
- Hürriyet. (1983, Kasım 16).
- Ilıcak, N. (1981, Ocak 31). Avrupa Konseyi Kararı . Tercüman.
- İnan , S. (2012). *İnönü ve Demokrat Parti Dönemi*. Denizli: Gökçe Yayınları.
- İnan, S. (2011). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960). E. Haytaoğlu içinde, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (s. 115-143). Ankara: Anı Yayıncılık.
- İnan, S. (2014). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Siyasi Kültür. *Muhafazakar Düşünce/ Kadın*, 247-258.
- İstanbul Ekspres. (1955, Eylül 6).
- İstatistik Göstergeleri 1923-1998*. (2001). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- İTO. (1989). *Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisi'nin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*. İstanbul: Yayın No:1989-1,.
- Jacoby, T. (2010). Political violence, the 'War on Terror' and the Turkish military. *Critical Studies on Terrorism*, 3(1), 99-118.

- Kalaycı, R. (2018). *Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Kalaycı, R. (2018). *Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E., Köker, L., & Özbudun, E. (1995). *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Kaliber, A. (2004). "Securing the Ground through Securitized 'Foreign Policy' The Cyprus Case,". *Security Dialogue*, 36(6), 319-337.
- Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 290-332.
- Karlık, R. (2005). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal ve Dönüşüm* (10. Baskı b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2016). Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? A. Megrew, & D. Held içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (s. 97-106). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Keser, U. (2006). Kıbrıs'ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 103-128.
- Keskin, H. (2021). Adalet Partisi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri. *Belgi Dergisi*, 227-251.
- Keyder, Ç. (2007). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçoğlu Cihangir, Ç. (2016). Modern Yunanistan'ın Karanlık Çağı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 518-539.
- Kıvanç, S. (2018). ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye'de Askeri Darbeler. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*.
- Kıvanç, S. (2020). Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a İfadeitibar Süreci. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 140-162.
- Klimiuk, Z. (2016). The Principles and Operation of the Bretton Woods International Monetary System in the Years 1944–1971. *Internal Security*, 225-257.
- Kocabıyık, A. (2004). *Tazlar Köyü'nden Borusan'a*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Koçer, G. (2003). *Türk Dış Politikasında İslam, Arafta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği*. Ankara: Öğreti.

- Koçer, G. (2007). Uluslararası İlişkilerde Giriş, Kavramlar ve Teoriler. H. Çakmak içinde, *Uluslararası İlişkilerde Giriş, Kavramlar ve Teoriler* (s. 159). Ankara: Platin Basın Yayın Dağıtım.
- Koyuncu, M., & Şenses, F. (2004). Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri. *Economic Research Center Working Papers in Economics*, 1-43.
- Köktürk , A. (2021). Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü. *İnsan ve İnsan*, 22.
- Migdalovitz, C. (1994). Greece and Turkey:Current Foreign Aid Issues. *Congressional Research Service* , 1-15.
- Milliyet. (1956, Mart 6). İngiltere Kıbrıs'ta Kuvvet Kullanacak.
- Milliyet. (1956, Mart 15). Kıbrıs İçin Türkiye'nin Rızasını Almak Şarttır.
- Milliyet. (1973, Nisan 29).
- Milliyet. (1974, Ağustos 4). Mavros: Ateşkes Kesilmezse Cenevre'ye Nasıl Giderim?
- Milliyet. (1975, Temmuz 25).
- Milliyet. (1975, Temmuz 27). ABD Üsleri İç Tepkiler.
- Milliyet. (1975, Şubat 11). Yardımın kesilmesi ABD ile Ticari ve Kültürel İlişkiler de Etkiler. 1-11. Milliyet Gazetesi.
- Milliyet. (1981, Ocak 7).
- Milliyet. (1989, Mayıs 28). Türkiye Uzlaştırıcı.
- Milliyet. (1968, Temmuz 2). Nükleer Anlaşma Moskova'da İmzalandı,.
- Moon, B. E. (1987). Political Economy Approaches to the Comparative Study of Foreign Policy. F. C. Hermann, K. J. W., & R. N. James içinde, *Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow* (s. 33-52). Boston: Unwin Hyman.
- Muharrem, A. (2003). Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği Ve 2003 Sonrası Değişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 441-465.
- Mütercimler, E., & Öke, M. K. (2004). *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Oran, B. (2020). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler ve Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öymen , Ö. (2010). *Bir İhtilal Daha Var*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özaki, S. (2019). Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası. *Bursa Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı*, 28-32.

- Özbudun, E. (2003). *Çağdaş Türk Politikası*. İstanbul: Doğan Kitap .
- Özdemir, H. (2002). Siyasal Tarih(1960-1980). *Türkiye Tarihi 4 / Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 191-264). içinde İzmir: Cem Yayınevi.
- Öztürk , O. M. (1993). *Ordu ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Öztürk, O. M. (1999). *Dış Politika ve Silahlı Kuvvetler*. Ankara: Tutibay Yayını.
- Rodrik, D. (1990). “Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey”,. *NBER*(3300), 2.
- Rubinstein, A. Z. (1989). *The Soviet Withdrawal from Afghanistan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sakınmaz, Ş. K. (2006). *Kıbrıs Tüneli*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Sakkas, J. (2004). The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967-1974. *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 245-257.
- Sampson III, M. W. (1987). Cultural Influences on Foreign Policy. K. J. Hermann C.F. içinde, *New Directions in the Study of Foreign Policy* (s. 384-408). Boston: Unwin Hyman.
- Sancaktar , C. (2011). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım. *Bilge Strateji*, 47-48.
- Sander, O. (2023). *Siyasi Tarih: 1918-1994* (32.Baskı b.). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Saray, M. (1996). 27 Mayıs 1960 Darbesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 38.
- Sarıay, Y. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Sobel, L. A. (1996). *Facts on File Yearbook*. New York: Facts on File News Services.
- Son Havadis. (1956, Mart 6).
- Son Havadis. (1983, Kasım 16).
- Soyak, A. (2013). *Ulusaldan Ulusalüstüne/ İktisadi Planlama ve Türkiye*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmez, A. (2001). *Doğu Asya 'Mucizesi' ve Bunun Türkiye İçin Dersleri*,. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Sönmezoğlu, F. (2016). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2019). *Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2019). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sylvester, A. (1968). Report On Turkey. *Contemporary Review*, 174-184.
- Şenel Uzunkaya, S. (2020). Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14-30.
- Tamkoç, M. (1961). Turkey's Quest For Security through Defensive Alliances. *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, 1-39.
- Tanör, B. (2000). *Türkiye Ekonomisi Bugünkü Türkiye 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tarhan, A. B. (2012). Türkiye'de Postmodernizm ve Siyasal Değişim. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 11-20.
- Telall, E. (2020). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler ve Yorumlar* (s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2010). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar* (s. 158-167). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2016). SSCB'yle İlişkiler (1945-1960). B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tercüman. (1957, Haziran 9). İngiltere Kıbrıs'ın Taksimine Rız Oluyor.
- The Washington Post. (1960, Mayıs 6).
- Topur, T. (2002). Dünya ve Türkiye-AB-Kıbrıs Üçgeni. *Yeni Türkiye Yayınları*, 166.
- Tuncel, G. (2009). Ekonomik Krizlerin Türkiye'de Siyaset-Bürokrasi İlişkisine Etkisi. *İnönü Üniversitesi*, 765-788.
- Tuncer, H. (2014). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2014). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turgut, H. (1998). *Yassıada'da Yaptırılmayan Savunmalar, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın Kendi El Yazılarından Savunmaları*. İstanbul: ABC Yayınları.

- Türk, E. (2009). *TÜSİAD Patronlar Kulübü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Türkmen, F. (2012). *Kırılgin İttifaktan Model Ortaklığa Türkiye ABD İlişkileri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- (2000). *TÜSİAD 2000 Çalışmaları*. <https://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/2526-tusiad-faaliyet-raporu-2000> adresinden alındı
- TÜSİAD 2001 Çalışmaları. (2001)., (s. 130). <https://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/2528-tusiad-faaliyet-raporu-2001> adresinden alındı
- TÜSİAD Bülten*. (2002). 12 3, 2023 tarihinde [www.tusiad.org](http://www.tusiad.org) adresinden alındı
- U.S. Congress. (1963). Report of a Study of Unites States Foreign Aid in Ten Middle Eastern and African Countries. by *Ernest Gruening*. Washington, DC:US Government Printing Office: United States Senate.
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Yayınevi.
- Ulay, S. (1968). *Harbiye Silah Başına:27 Mayıs 1960* . İstanbul: Kitapçık Ticaret Limited Yayın Şirketi.
- Uludağ, İ., & Arıcan, E. (2003). *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ulus. (1950, Ağustos 9).
- Ulus. (1955, Eylül 7).
- Ulus. (1964, Ağustos 19). NATO Türkiye'nin Tutumunu Tasvip Ediyor.
- Uras, G. (2012, Nisan 30). TÜSİAD, paralı ilanlar, Ecevit, Brzezinski... Milliyet Gazetesi.
- Uslu, N. (2003). *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*. New York: Nova Science Publishers.
- Uslu, N. (2008). Türkiye ABD İlişkileri. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 690-697). Ankara: Platin Yayınları.
- Valerie, M. H. (2008). The History and Evolution of Foreign Policy Analysis. S. Steve, H. Amelia, & T. Dunne içinde, *Foreign Policy: Theories, Actors and Cases* (s. 11-30). Oxford: Oxford University Press.
- Vatansever, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1487-1530.
- Waltz, K. (2008). Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2-44.
- Waltz, K. (2010). Neorealism and Foreign Policy. *Security Studies*, 158-170.
- Waltz, K. (2021). *Uluslararası Politika Teorisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Waterbury, J. (1997). *Sonsuz Yanılgılar Karşısında Hindistan, Meksika, Mısır ve Türkiye'de Kamu Girişimi ve Devlet Gücü* (1.Baskı b.). (M. Mengütürk, & N. Nas , Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yalansız, N. (2006). *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*. İstanbul: Büke Yayınları .
- Yamak, K. (2006). *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*. İstanbul: Doğan.
- Yavuzalp, E. (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika: Bir Diplomat Gözüyle*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yıldırım, M. C. (2014). 1948–1960 Döneminde Türkiye’de Avrupacılık: Avrupa Birliği Arşiv Belgelerine Göre Bir Değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 109-131.
- Yılmaz, H. (2017). Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçlar. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 87-98.
- Yurtsever, N. (1983). *Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri: 1960-1964*. İstanbul: Üçdal.
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Nadir Kitap.
- Zafer. (1955, Eylül 7).
- Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

# ÖZGEÇMİŞ

## KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Furkan Kum

Yabancı Dili: İngilizce

## ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans	Uluslararası İlişkiler Bölümü	Düzce Üniversitesi	2024
Lisans	Uluslararası İlişkiler Bölümü	Sakarya Üniversitesi	2020
Lise		Özel Bayrampaşa On Adım Eğitim Temel Bilimleri Lisesi	2006